

اوکیاندان اوووج (مئشینده اٹل بیلیمی) جلد ۱

دکتر حسین محمدخانی (گونئیلی)

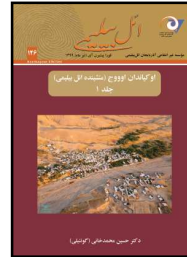
الله ین آدی ایله

آذربایجان ائل بیلیمی
درنگی نین آیلیق ایچ بولتنی
Azərbaycan Elbilimi

۱۲۶- جی سای

اوکیاندان اوووج (مئشینده ائل بیلیمی) جلد ۱
Okyandan ovuc
(Meşində elbilimi)
Cild 1

قوراپیشیرن آیی (تیر ماه) ۱۳۹۹

توپلایان: دکتر حسین محمدخانی (گونئیلی)

ترتیب ائدن: احد فرهمندی
جیلد شکیلی: مئشین کندی
شکیل چکن: وحید مهدوی

elbilimi2@gmail.com

آچقلاما

بو سایدان اعتباراً دگرلی فولکلورچو «دکتر حسین محمدخانی» (گونئیلی) جنابلارینین «اویاندان اوووج» (مئشینده ائل بیلیمی) کتابینی آردیجیل اولاراق آذربایجان ائل بیلیمی ایچ بولتیننده نشر اولاجاق. آرتیرمالیدیر ائل بیلیمی نین بو گونه کیمی نشر ائتدیگی ایچ بولتن لرینده یازیلارین املا سینی اورتوگرافی سمینارینین قرارلارینی معیار سئچه رک دوزنله ییب، آنجاق «اویاندان اوووج» کتابینی نشر ائتمکده رندا کته هیئت بو قرارا گلدی کی، ساین گونئیلی جنابلارینین کتابدا ایشلتدیگی ایکینجی اورتوگرافی سمیناری قرارلاری اساسیندا یازیلان املا یال وورمادان.... اونلارین یازدیقلاری کیمی بولتن ده گتیریل سین.

- ۵.....اون سۆز/دکتر حسين.م. گونئىلى
- ۸.....«مئشين» آغزىنين اؤزلىكلرى
- ۲۰.....ائىل بىلىمى نه دئمکدير؟
- ۳۱.....بىرىنجى بؤلوم
- ۳۳.....مئشين
- ۴۶.....مئشين سۆزو اؤزرىنده
- ۵۴.....مئشىنده عائىله و قوهوملارين عؤنوانلارى
- ۵۹.....بدن عؤضولرى
- ۶۰.....بدن عضولرى ايله باغلى دئىملردن
- ۶۵.....گؤروش دئىملرى
- ۶۶.....يئمکلىر
- ۶۸.....كئچمىشده گئيدىيىمىز پالتارلار
- ۷۳.....مئشىنده پئشه صاحبلرى
- ۷۴.....يئر آدلارى
- ۹۰.....تاخما آدلار
- ۹۳.....بىر سئرا كلمه لر اوشاقلارين دىليجه
- ۹۵.....ايكىنجى بؤلوم
- ۹۷.....آشاغىداكى بيتگىلىرى آداملار دا يئرلر
- ۱۱۱.....چاي كىمى دمله نىب ايچىلن-درمان خاصىيتلى گؤيرتيلردن
- ۱۱۳.....آم(درمان)ئدىلن گؤيرتيلر
- ۱۲۴.....زهرلى و زىيان وئرىجى گؤيرتيلر
- ۱۷۰.....اينسان يئمگى اوچون مئشىنده اكيلن گؤيرتيلر

- ۱۷۱.....حئیوان یئمی اوچون اکیلن گۆیرتیلر
 ۱۷۵.....بوستان گۆیرتیلری
 ۱۷۸تاخیل لار
 ۱۷۹دن- دۆشلر (حبوبات)
 ۱۸۱.....مئشین کۆشیننده اۆزو گۆیرن آغاجلار
 ۱۸۳مۆختلیف نۆوعلری اولان اکیلن میوه آغاجلاری
 ۱۸۷.....آغاجیندان فایدالانماق اوچون اکیلن آغاجلار

دکتر حسین م. گونئیلی

سایین اوخوجولار، بو فولکلور تۆپلوسونون یالنیز بیر کئند آدینا یایمیلانماسی بعضی لرینه بیر سیرا سۇرغولار دۇغوراییلر؛ مثلاً:

الف- بو مؤللیف نه اوچون یالنیز بیر کئندین ائل بیلیمیندن اؤرنکلر وئریب و باشقا یئرلرین فولکلورونا ال قاتمامیشدیر؟

ب- کیم نه بیلیر مقصدی فولکلور تۇپلاماق دئیل، بیر کندی تانیتماق و بو کندی قابطارتماق فیکرینده دیر؟

ج- یۇخسا باشقا یئرلرده اولان بو کیمی قۇنولاردان خبر سیز دیر؟

بئله- بئله سۇرغولارا جواب اولاراق دئمک اولار:

هر بیر فولکلور اؤرنگی نین دیری اونون اؤرنیئالیغی و اولدوغو کیمی قالماسیندادیر. بو یاندا دا چۇخ واختلار هر بیر ائل-بیلمی اؤرنگی بو کئنددن او کئنده، حتی بو آدامین دیلیندن او آدامین دیلینه آز دا اولسا فرقلیر؛ بئله اولدوقدا، الله اولان بیر فولکلور تۆپلوسونو او زمان بیر

بۇلگەننن آدینا قلمە وئرمک اولار کی، او تۇپلودا هر بیر فۇلکلوریک قۇنونون چۇشیتلی واریانتلاری هر نئچه کند و شهردن تۇپلانارسا، هر بیرسی اؤز یئری نین آدی ایله ده یان- یانا قۇیولسون، مثلاً بیر کئنده اکین زمیسی نین سووارماق اؤزره تئرمینلری سیرالاناراق، همان ایشین باشقا کندلر و شهرلرده کی تئرمینلری ده اؤز قایناغی نین آدی ایله بیرگه اؤنون داوامیندا سیرالانسین. بو ایش ده هئچ یئر و هئچ کس طرفیندن دستکلنمه یین فۇلکلور تۇپلایانین یۇخ، بو کیمی ایشلر اؤز رینده ایشله یین بیر علمی قۇرومون ایشی دیر. بوناگۆره ده اؤزون ایللر سورە سینده ائشیتدیگیم، اؤیرندیگیم ائل بیلیمی اؤرنکلرینی کاغیز اؤز رینه گتیره رک یایماق و یا هئچ اولماسا ساخلاما ق و ای تی ب- باتماقداق قۇروماق فیکرینه دۆشندن سۇنرا، اؤزون ایللر بۇ یو دا اؤنو نه عۇنوان ایله حاضیرلاما ق و یایماق دۆشونجه سیله یاشادیم. بوناگۆره کی، تۇپلادیغیم اؤرنکلرین هر بیر یی یئردن اولاراق، اؤز کندیمیزدن اؤیرندیگیم و تۇپلادیغیم اؤرنکلر چۇخونلوق تشکیل ائدیردی. نهایتده دۇغما یوردوم و بۇیا- باشا چاتدیغیم «مئشین» کئندینه عائید اولانلاری آ ییرماغا مجبور اولدوم. ائل بیلیمی ایله اۇغراشانلار، ائل بیلیمی نین بیر اۇجسوز- بۇجاقسوز اۆکیان اولدوغونو دا چۇخ یاخشی بیلیرلر. بونا دۆشونه رک ساده جه بیر کئندین ائل بیلیمی نین بوتونلوقله ده دئیل، بیر بۇلومونو فۇلکلور اۆکیانیمیزین بئله حۇسابا گلمز بیر بۇلومو کیمی دَیرلندیره رک، بو تۇپلونو «اۆکیاندا ن اوووج» عۇنوانی ایله ده نشر ائتمگه دۆشوندوم.

بونو دا سؤیله مه لی یم کی، همین کئندن تۇپلادیغیم

تخمیناً ۲۸ عۆنۋان فۇلكلورىك داستانى باشقا يىرلردن تۇپلادىغىم ۱۶ عۆنۋان آيرى داستانلا بىرلىكدە ۱۳۹۷- جى ايلده ۳۰۲ صحيفهلىك بىر كىتابدا «ناغىلار- گونى بۇلگهسى روياتلىرى اوزره» عۆنۋانى ايله نشر ائتدردىم. هابئله همين كنددن تۇپلادىغىم سايى ميندن يۇخارى اولان «مثلر و آتالار سۆزلىرى»-نى باشقا يىرلردن تۇپلادىغىم آتالار سۆزلىرى و مثلرله بىرلىكدە ۱۳۹۲- جى ايلده يايىنلايىلدىم. «آتالار سۆزو- سۆزلىرىن گۆزو» عۆنۋانى ايله ۲۸۴ صحيفهده باسىلان بو كىتاب آزى ۶۰۰۰ آتالار سۆزو و مىلى ايچينه آلماقداير. يئنهده همين كند و آذربايجانين باشقا يىرلىرىندىن الدە ائتديگىم آزى ۱۴۰۰۰ دئىيم و تئرمينلىرى، نئجه- هارالاردا ايشلنمەلىرىنين آچىقلامالارى- ايله بىرلىكدە ۱۳۹۵- جى ايلده ۱۵۰۰ صحيفهده «دئىيملر سۆزلويو» باشلىغى آلتىندا يايىنلادىم.

اينانيرام كى، بو اثرده بىر سيرا بۇشلوقلار و چاتىشمازلىقلارين اۇلدوغونا باخمىياراق، فۇلكلور تۇپلامادا هله چۇخ يىرلىرىندە ايلك آددىملار دا گۆتورولمەين گونى آذربايجان كىمى بىر بۇلگهده باشقا دوستلارين ايلنده اولماقلا، اونلارين دا اوز دۇغما شەرلىرى و كندلىرىنين فۇلكلورونو تۇپلاماغا اۇرنك اولاييله جكدير.

مەشىن - ۱۳۹۸/۸/۲۷

«گونئی» ماحالی نین (شېستر شهرستانی نین) باتی بؤلگهسی یعنی «انزاب» بؤلگهسی نین و بو بؤلگه نین کندلرینین بیرى اولان «مئشین» کندینین لهجهسى آرتیق دیلیمیزین خوی-سالماس لهجه سینە یاخیندیر. بو بؤلگه نین کندلرینین بیرى اولان مئشین آغزیندا دا یالنیز دانیشارکن دۇبولان و یازماقلا گۆستره بیلمه دیگیمیز بیر سئرا اؤزلیکلر اولسا دا چۇخلو ساحه لرده بؤلگه نین دانیشیق شیوه سی ایله اۆست-اۆسته دۆشور. بونا اساسا بؤلگه نین، ائله جه ده بو کندین دانیشیق شیوه سی ایله ادبی دیلیمیزین فرقلرینی سایین اۇخوجولارا گۆستریریک؛ بونو دا خاطیرلامالیام کی همین مقاله آزجا فرقلرله ۱۳۹۵- جی ایله ده یاییدیمیز «دئیمملر سۆزلویو» کیتابیمیزدا ایسه گئدەرک، همین سۆزلوکده اساس گۆتوردویوموز گونئی بؤلگه سی نین باتی حیصه سی یعنی «انزاب» لهجه سی نین ادبی دیلیمیزله اولان آیریتیلارینی آچیقلامیشیق.

۱- سۆزو گئدن بؤلگه نین و کندین دانیشیق شیوه سینده اینجلمه و آردیجیللیق قانونلاری ادبی دیلیمیزله سسلشه رک، مصدر "اک" لری ادبی دیلیمیزده اولاندان بیر آز یومشاق ایشلمکده دیرلر؛ بئله کی، ادبی دیلیمیزده قالین مصدرلرده ایشله ن "ماق" اکى بو شیوه ده "ماخ"، اینجه مصدرلرده ایشله ن "مک" اکى، "مک- مه- می" کیمی اک لر یاخین اولاراق، آنجاق بونلارین هئچ بیرسی اولمایان بیر اکله

ادا اولونماقدا دیرلار. بونا گۆره ده قالین مصدرلرده "ماق" اکینی "ماخ" شکلینده، گۆسترمه یی او یغون گۆروروکسه، اینجه لرده گئدن «ک-ه-ی» (əh-əh-yə) کیمی سسلن، آنجاق اولارین هنج بیرى اولمايان و گۆسترمه یینه علامت تاپابیلمه دییمیز سسی، "مَح-مَه" (mah) ایله گۆسترمه یه یعنی اینجه مصدرلر اکینی ادبی دیلیمیزده اولدوغو کیمی «مک» یوخ، «مَه-مَح» شکلینده وئرمگه مجبور اولدوق.

۲- یالنیز سؤزو گئدن "مصدر اکلی" دئیل کی، اینجەلەرک، "ماق"، "ماخ" کیمی ادا اولونور و "مک" ده هنج بیر علامت ایله گۆستره بیلمه دییمیزین اوجوندان، "مَح" ایله "گۆستریلیر. بلکه «داراق + چی = داراقچی - قوروق + چو = قوروقچو - بویاق + چی = بویاقچی - قاتیق + چی = قاتیقچی - اؤنلوك + چو = اؤنلوكچو - گودوک + چو = گودوکچو - اریک + چی = اریکچی - پتک + چی = پتکچی» و بونلار کیمی چوخلو "ایش گۆرنی ییلدیرن ادلار"دا ایشلنن "ق" سسلری "ح" سسینه، "ک" سسی ایسه اینجه صائیلی مصدرلرده گۆسترمه یینه علامت تاپابیلمه دییمیز بیر سسه چئوریلیر.

۳- سؤزو گئدن دانیشیق شیوه سینده بیر چوخ ائیلملرده "س" صامیتیندن قاباقدان گلن "ل" و "ت" صامیتلری "س" S

۱- «ح» سسی بیزیم دیلیمیزده اولمایارق، یالنیز عربجه کلمه لرله بیزیم دیلیمیزه گلدیگینه کیمسه نین شوبهه سی یوخدور؛ آنجاق «ه-ه» گۆسترگه سی بیزیم دیلیمیزین سؤزلرینین سونوندا گلنده چوخ واخت «ه» سسلندیگی اؤچون بئله-بئله یئرلرده «ح» گۆسترگه سیندن یارارلانماق زوروندا ییق.

صاميتىنە چئوريليرلر. اۋرنىك اولاراق: "اۋلسون- اۋلسون-
گۆتسون- آرتسين- گىتسين- گلىسين" و چۇخلو بونلار
كىمى ائىلملر، آرتىق "اۋسسون- اۋسسون- گۆسسون-
آسسين- گىسسين- گىسين" كىمى سۋىلەنرلر.

۴- "يىلمك" سۆزونىدە "ا-ي" سىسى "و" ü سىسپىنە
چئوريلەرك بىلمك كىلمەسى "بۆلمك" اۋلموش، "اۋىناماق"
ائىلمى ايسە اينجەلەرك، "و" o سىسى "ۇ" ö، "ا" a سىسى "آ" a،
"ماق" اكى يوخارىدا گۆستىرلىن "مَح" كىمى سىسلىن بىر
اكە چئوريلمىش، نىتىجەدە بو كىلمە دە "اۋىنەمَح" كىمى
سىسلىنمىكەدەر؛ ھابىئەلە ھمىن سۆز ايلە بىر كۆكدن اۋلان بىر
سىئرا سۆزلر اۋجۈملەدن "اۋىناش"، "اۋىناشماق"، اۋىنايان و
... اينجەلەرك "اۋىنش، "اۋىنشمك"، اۋىنۆين (اۋىنەين) و ...
اولاراق، "اۋيون"، "اۋىناق"، "اۋيونچو"، "اۋيونباز" و... اۋز
حاللارىندا قاليرلار.

۵- بعضى كىلمەلردە "م" صاميتى "ب" صاميتىنە چئوريلير،
مثلا: "اۋپىمك، كۆپىمك، سىپىمك، تىپىمك، تاپىماق، قاپىماق،
ياپىماق، قيرپىماق، چىرپىماق" كىمى مىصدىرلر و قاپىمىش،
ياپىمىش، "كۆپموش، اۋپموش، سىپىمىش، تاپمىش،
قىرپىمىش، چىرپىمىش" و چۇخلو باشقا ائىلملردە "پ"
صاميتى و اۋندان سۇنرا گلن "م" صاميتى "ب" صاميتىنە
چئوريلير. اۋرنىك اولاراق: يوخارىدا گۆستىرلىن كىلمەلر
اۋبىچ، كۆبىچ، سىبىچ، تىبىچ، تابىاخ، قابىاخ، يابىاخ، قىبىاخ،
چىبىاخ، قابىيش، يابىيش، كۆبىوش، اۋبىوش، سىبىش،
تابىش،" كىمى اغىزلانير(بونلار كىمى سۆزلردە اۋلان «ر»
صاميتى ايسە دۆشور).

۶- ائلهجه ده بعضى "ياخينا ايشاره: عوضليكلرينده "ب" سسى "م" سسىنه چئوريلير؛ او جۆمله دن: " بونو- بونا- بونون- بوندان- بونلارين- بونون كيمى، بوندان اؤترو، بوندان قاباق، بوندان سؤرا، بوناگۆره، بونا بنزر، بونا دۆشن، بونونكو و ... كلمه لرلنده "ب" سسى آرتيق "م" سسىنه چئوريلهرك، مونو- مونا- مونون- موننان- موننارين- مونون كيمى، موننان اؤتور، موننان قاباخ، موننان سؤرا، مونناگۆره، موننا بنزر، موننا دۆشن، مونونكو ايشلنمكدەدير.

۷- هر كلمه نين سؤن سسى "ك" صاميتى اولورسا، او "ك" اينجه مصدرلرده اولان "ه- ح" صاميتى كيمى اينجلىر. مثلاً "گۆردوك- دئديك- اريك- سۆموك- ديرك- چۆرك- چۆلكم- گۆزلىك- پىسلىك- مئشەلىك" كۆلگەلىك و چۆخلو بونلار كيمى ائيلمىلر، آدلار، و اشيانين نئجه لىي و يا يئرني بيلدىرن سۆزلرين سؤن سسى ساييلان "ك" اينجلىر و "ه- ح" سسنىه اؤخشار بير سسە چئوريلير. گۆستردىيىمىز بو كلمه لرلن داوامينا يعنى اينجلميش "ه- ح" سسىنه باشقا اكلر آرتيريلسا دا، اونون تلفۇظ شيوەسى ديشمير و كلمه نين آراسيندا دا اينجلميش تلفۇظونو ساخلايايلىر؛ مثلاً:- «گۆردوك- دئديك- اريك- سۆموك» كيمى كلمه لر «گۆردوك+ لرى= گۆردوكلىرى، دئديك+ دن= دئديكدن، اريك+ لر= اريكلىر، سۆموك+ سۆز= سۆموكسوز» سۆزلىرى يوموشالاراق «گۆردوخلرى، دئديحدن، اريحلىر، سۆموهسوز- سۆموحسوز» كيمى دئيلىرلر.

۸- كندين دانيشيق شيوەسىنده، بير چۆخ عوضليكلر، ائيلمىلر و ساييره ده چيخيشلىق حاللارى بيلدىرن "دن- دان" اكلرى "ن- و نان" شكيلينه چئوريليرلر. مثلاً: "اوندان-

پوندان - مندن - سیزدن - گئندندن - گورندن - دئدیگیندن -
 آلدیغیندان - سوزوندن - ایزیندن - اوتاغیندان - دوواریندان
 و چوخلو بونلار کیمی کلمه لر، "اونان - مونان - منن -
 سنن - گئندنن - گورننن - دئدیگینن (دئدییینن) -
 آلدیغیننان - سوزوننن - ایزیننن - اوتاغیننان - دوواریننان"
 شکلینه دوشورلر.

۹- چوخلو سوزلره قوشولان "ایله - ایلا" عیبارتلری "ینن -
 وئن - ینان - ینان - ونان - وینان" کیمی اغیزلانیرلار. اورنک
 اولاراق، "ننه ایله = ننه یینن، قلمی ایله = قلمیینن، بویوک ایله =
 بویویونن، بویویو ایله = بویویوینن، کیتاب ایله = کیتابینان،
 کیتابی ایله = کیتابینان، قوچ ایله = قوچونان، قوچو ایله =
 قوچوینان کیمی دئییلیرلر.

۱۰- بیر چوخ ائیلملر و بعضی مصدرلرده، "ر" سسی
 دوشور. مثلا: "گوتور-گتیر - گوتورمک - گتیرمک -
 چيخارت - کئچیرت - یاتیرت" کئچیرتمک - قاجیرتماق -
 اوچورتماق - ایچیرتمک و چوخلو بونلار کیمی سوزلر،
 "گوتو-گتی - گوتومح - گتیمح - چيخات - کئچیت -
 یاتیت" کئچیتمخ - قاجیتماخ - اوچوتماخ - ایچیتمخ کیمی
 ایشلنیرلر.

۱۱- بعضی ائیلملر «ر» سسیندن علاوه اوندان قاباقکی
 سسلی ده دوشور. مثلا: گتیردیم - گوتوردوم کیمی کلمه لر
 گندیم - گوتدوم کیمی سؤیله نیلیر.

۱۲- کندين دانیشیق شیوه سینده اینجه مصدرلرده ایشلنن
 "ک" سسی بیر داها اینجله رک، "ح" کیمی سسه چئوریلن
 کیمی، بیر سیرا کؤکلرده اولان "کی" سسلری ده کؤکلره
 ارتیریلان صامیتلرین تاثیرینده اینجله رک همین حال و
 دوروما دوشورلر. مثلا: "کؤک - اک - تیک - چک - سؤک -

بۆك - چۆك" و بونلار كېمى كۆكلردە اۆلان "ك" سسى كۆكە آرتىريلان صاميتىن تائىرىندە يوشالير و "ح" كېمى بىر سسە چئوريلير. مثالا: - "كۆك+دن= كۆكدن، اك+دېم= اكديم، تىك+دى= تىكدى، چك+دى= چكدى، سۆك+دۆ= سۆكدو، بۆك+دۆ= بۆكدو، چۆك+دۆ= چۆكدو" كېمى كلمەلر مئشىن ائله جە دە بۆلگە آغزىندا: - "كۆكدن و يا كۆهدن، اكدېم و يا اهدېم، تېهدى و يا تېكدى، چهدى و يا چكدى، سۆهدو و يا سۆكدو، بۆهدو و يا بۆكدو، چۆهدو و يا چۆكدو" كېمى تلفوظ اولورلار.

۱۳- بۆلگەنېن دانىشىق دېلىندە "ت" صاميتى ايله بېتن كۆكلردن "دۆزلىتمە آدلار" مئيدانا گتيرمك مقصدىيله، اۆنالار قوشولان "لىق-لىك-لوق-لوك" اكلرىنېن ايلك صاميتى اۆلان "ل" سسى دە ھمېن سسېن تائىرىندە "د" سسېنە چئوريلير. باشقا سۆزلە دئسك بو "ل" سسلرى ايتير، يئرېنە "د" سسى اورتايا گلير؛ مثالا: ساتلىق-اتلىك-توتلوق-جۆتلوك كېمى كلمەلر، "ساتدىخ-اتدىخ-توتدوخ-جۆندوخ" كېمى آغيزلانيرلار. ھابئله "د" و "ن" سسلرى ايله بېتن كۆكلردن "دۆزلىتمە آدلار" مئيدانا گتيرمك مقصدىيله، اۆنالار قوشولان "لىق-لىك-لوق-لوك" اكلرىنېن ايلك صاميتى اۆلان "ل" سسى دە ھمېن سسلرىن تائىرىندە "د" سسلرىلر. باشقا سۆزلە دئسك بو "ل" سسلرى ايتير، يئرلىنە "د" و "ن" سسى مئيدانا گلير؛ مثالا: "آدلىق-سۆيودلوك-اۆدلوق-سۆدلوك-سامانلىق-چمىلىك-قويونلوق-دويونلوك-باداملىق" كېمى دۆزلىتمە آدلار، - آددىخ-سۆيوددوخ-اۆددوخ-سۆددوخ-ساماننىخ-چمىنىخ-قويوننوخ-دويوننوخ-بادامنىخ" كېمى آغيزلانيرلار. ھمېن اۆلاى جمع اكلرىندە دە تكرر اۆلور؛ مثالا: آدلار-سۆيودلر-اۆدلار-سۆدلر-

سامانلار- چمنلر- قویونلار- دویونلر- باداملار کیمی
کلمه لر: آدادار- سؤیوددر- اوددار- سؤددر- سامانلار-
چمننر- قویوننار- دویوننر- بادامنار.

۱۴- دانیشیق شیوه میزده ائیلملرده گورونن کیمی، بعضاً
ساده آدلاردا دا آردیجیل گلن ایکی صامیتین بیرى دۆشور،
بیری ایسه دیشیر؛ مثلاً: "دؤرد- دَر- مَرِد- قورِد- یورِد-
دَرس- کورِد- رَنگ- زَنگ" و بونلار کیمی آدلار، دانیشیق
دیلمیزده "بئله ساده آدلار کیمی ایشلندیکده، "ر" سسینی
ایتیره رک "د" سسی ایسه "ت" سسی کیمی تلفوظ ائدیلیر؛
اؤرنک اولاراق: دؤت- دَت- مَت- قوت- یوت- دَس-
کۆت- رَح- زَح".

همین ساده آدلار بعضاً صرف ائدیلمده "ر" سسینی
دۆشمه سی و "د" سسینی دیشمه سیندن علاوه، "جمع
اکلری" اولان "لار و لر" ده دیشهرک، "دار و دَر" تلفوظ
ائدیلیلر، مثلاً: "دؤرد- دؤت + در = دؤتدر (دؤردلر)",
"مَرِد- مَت + دَر = متدر (مردلر)", "قورِد- قوت + دار =
قوتدار (قوردلار)", یورِد- یوت + دار = یوتدار (یوردلار)",
"دَرِد- دَت + دَر = دتدر (دردلر)", "کورِد- کۆت + دَر =
کۆتدر (کوردلر)".

۱۵- ایله - له " کیمی "دۆزَلتمه میقدار ظرفلری" اکلری
بو کندين دانیشیق شیوه سینده، اینجه سسلی کلمه لرده "یَن-
وَن" و قالین سسلی کلمه لرده "یَن- یَشان- وَن- وُنان"
کیمی آغیزلانیلار؛ اؤرنک اولاراق: دده سی ایله - تپیکله
(تپیک ایله) گۆزگوسو ایله - سؤیودله کیمی سؤزلر،
دده سیین - تپیگین بِلوکله - گۆزگوسوین - سؤیودون

كىمى اغىزلانير، آناسيىلا- قوناقلا (قوناق ايله)- قوزوسو ايله- سۇيوق ايله كىمى كلمه لر، آناسيىنان- قوناغيتان- قوزوسوينا- سۇيوغونان كىمى دئيىلرلر.

۱۶- مئشىندە بعضاً ”چ“ ”ج“ صاميت لرينين آردينا علاوه ائدىلن اكلرين ايلك سسى صاميت اولماقلا، او صاميت ”ش“ صاميتينه چئوريلير؛ اورنك اولاراق: ”آچ- قاج- بيچ- هئچ- كؤچ- اوچ- اوچ- قوچ- اوروج- قيلينچ“ و بونلار كىمى كلمه لرە اتريلان صاميتلرين تاثيرينده بو كلمه لر بئله اغىزلانيرلار: آچ+ دى= آشدى، قاج+ ماق= قاشماخ، بيچ+ مك= ييشمەخ، هئچ+ كس= هئشكس، كؤچ+ گون= كؤشگون، اوچ+ دو= اوشدو، اوچ+ دن= اوشدن، قوچ+ لوق= قوشلوق، اوروج+ لوق= اوروشلوق. قيلينچ- قئليچ+ دان= قئليشدان: انجاق همين صاميتلرە علاوه اولان اكلرين ايلك سسى سسلى اودوقدا، ”چ“ و ”ج“ سسينده هئچ بير ديشيكلىك باش وئرمەدن، اولدوغو كىمى سسلەنير؛ مثلاً: ”آچ+ ار= آچار، قاج+ ير= قاجير،- بيچ+ ر= بيچر، كؤچ+ وړ= كؤچور، اوچ+ ار= اوچار، اوچ+ ونجو= اوچونجو، قوچ+ اق= قوچاخ“، اوروج+ ا= اوروجا، قئليچ+ ين= قئلينجين. بعضا ده گؤستريلىن بو اولايين عكسينه اولاراق ”ش“ سسى ”چ“ سسينه چئوريلير؛ مثلاً: ”ياخشى“ سؤزونون ”ياخچى“ و ”ياخجى“ سسلنمەسى كىمى.

۱۷- سؤزو گئدن لهجه ده ”ياستى- ايسى- توستو- دوستاق“ كىمى كلمه لرە ”ت“ صاميتى اوزوندن قاباقدا ايشلەنن ”س“ صاميتى نين تاثيرينده ”س“ سسلنير؛ اورنك اولاراق: ”ياسسى- ايسسى- قوسسو- دوسساخ“.

۱۸- ديليميزده ياپراق- توپراق- كۆپرو- اورات (عورت) و بونلار كيمي كلمه لرده چۇخ يئردە آرديجيل صاميتلر يئرلرينى بىر- بىرى ايله ديشهرىك، "ياپراق- تورپاق- كۆپرو- اورات" اولدوقلارى كيمي، بو شيوه ده "اۋيرنمك- دۇنيا- مفرش" و بونلار كيمي كلمه لرده ده آرديجيل صاميتلر يئرلرينى ديشير و گۇستريلىن كلمه لر، "اۋرگنمك- دۇنيا- مفرش و ... كيمي آغيزلانيرلار.

۱۹- بو لهجه ده آرديجيللىق قانونو ادبى ديلده گئدن كيمي گنديرسه، بعضاً ده يووارلاق صائيتلى ائيلملىرىن يووارلاق گلمه لى سۇن صائيتينده آرديجيللىق قايداسى پوزولور و بو سس يووارلاق گلمير؛ مثلاً: يۇخدو- قوردو- گۇردو- سۇردو- قويموشدو- وورموشدو- گۇتورموشدو- بۇروموشدو و بونلار كيمي كلمه لرىن سۇن سسلىلرى اولان "ق" و "و" داها آرتيق "ئى" و "ى" كيمي سسلنهرك گۇستريلىن بو كلمه لر و سايره، يۇخدى- قوردى- گۇردى- سۇردى- قويموشدى- وورموشدى- گۇتورموشدى- بۇروموشدى و ... تلفۇز اولورلار.

۲۰- ديليميزده بىر قايدا اولاراق بىر كلمه ده ايكي سسلى آراسيندا گلن "ك- گ- ق - ت" سسلرى اينجه لهرك "ى- غ - د" سسلرينه چئوريلن كيمي، بعضاً ده بىر كلمه نين سۇن سسلى سيندن سۇنرا گلن صاميت، سۇنراكى كلمه نين ايلك سسى سسلى اولاندا (يعنى يئنه ده ايكي سسلى آراسيندا

۱- دونيا سۇزو كئچن اون ايللىكلره كيمي انزاب بۇلگه سى نين دانيشيق شيهه سينده "دۇنيا" گئدير ديسه، چاغيميزدا داها چوخ «دۇنيا» ايشلنديگينه گۆره "دۇنيا" شكلينده وئريلدى.

يئرلشدىيىنە گۆرە) اينجەلىر و "ك-گ - ق" سىلىرى "ى-غ" سىلىرىنە چئوريليرلر؛ مثلاً: "كۆمك ايستهمك- باشماق الماق" و بونلار كىمى كلمەلر "كۆمى ايستهمك- باشماغ الماخ" كىمى سؤيلهنيلىرلر.

۲۱- ادبى دىلیمیزدە ايکینجى و اوچونجو شىخسلره خطاباً دئىيلن عىبارتلر بعضاً بير- بيريله آيرىملى اولمايلاق، اولارلرلر هانسىنا خطاب اولدوغو يالنىز جۆملەدە آنلاشيلارسا، مثلاً: "اؤوينى ياخشى تانىمىنام" جۆملەسىندە جۆملەنىن ايلک كلمەسى يعنى "سنىن" و يا "اؤنون" كلمەسى دئىيلمەسە، كىمىن اؤوينى ياخشى تانىمادىغى بللى اولمورسا، بو بۆلگەنىن و كندىن دانىشيق دىلىندە بئله بير اولاي باش وئرمير و بۆلگەنىن بعضى كندىلرىندە "اؤوين ياخشى تانىمىنام (تانىمىرام)"، ائشىدن آدم، ايکینجى شىخسىن اؤويندن و "اؤوينى ياخشى تانىمىنام (تانىمىرام)" ائشىدندە اوچونجو شىخسىن اؤويندن سۆز گئتمگى باشا دۆشەجكدىر. بو قايدا ايسيتىشاسىز اولارلاق بۆتون بو كىمى يئرلردە ايشلىنىر. دئمك "اتان- آنان- اؤن- ماشىنان- كىتابان- شئەرن- داستانان- صاباحان- گلەجەين- كئچمىش" و بونلار كىمى كلمەلرلرلر ايکینجى شىخسە، "آتاسىنا- آناسىنا- اؤوينە- ماشىنىنا- كىتاپىنا- شئەرىنە- داستانىنا- صاباحىنا- گلەجەينە- كئچمىشىنە" و بونلار كىمى كلمەلرلرلر اوچونجو شىخسە عايىد اولدوغو آنلاشيلير.

۲۲- ايندىكى و سۆركلى زامانى گۆسترن اولومسوزلوق (اينكار) ائىلملىرىندە «ر» سىلىرى «ن» سىلىرىنە چئوريلير. اؤرنك اولارلاق: گلەمىر، گئتمىر، دئنىمىر،

اۆلمورام، گۆرمورم، باخميرام، سئومرم، دئمرم، آلمارام،
 ائشيتمرم و بۆتون بونلار كيمي ائيلمىر، گلمىمىز، گتمىمىز،
 دئىتمىمىز، اۆلمونام، گۆرمونىم، باخمىنام، سئومنىم، دئمنىم،
 آلمانام، ائشيتمنىم شكىلىندە دئىيلىرلر.

۲۳- ايندىكى و سۆركلى زامانى گۆسترن اۆلومسوزلوق
 (اينكار) ائيلملىرىندە «ن» سس سىزى «م» سس سىزىندە،
 «و» سس سىزى «ن» سس سىزىندە چئوريلهرك، آلمانارام،
 ائشىدنمىر، قالانمارام، قالانمىرام، دئىنمىر، گۆرنمىر،
 آختارانمىرام، دىندىرنمىر، سرنمىر، وورانمىرام، قۇيانمىرام
 كيمي كلمىلر، آلمانام، ائشىدمىمىز، قالامانام، قالامىنام،
 دئىمىمىز، گۆرمىمىز، آختارامىنام، دىندىرمىمىز، سرنمىمىز،
 وورامىنام، قۇيامىنام كيمي ايشلىنىرلر.

۲۴- بۆلگەنن بعضى كندلىرىندە، ائلهجه ده مئشىندە
 بىر سىرا كلمىلردە «و» و «ۆ» سسلىرى يئرلىنى «آ» و -
 سسلىرىندە وئىر، مثلا: «اۆو= شىكار»، «هۆو= بدن ده بىر
 نۆوع شىشمە و عفونت»، «قۆو= گۆيوردە بولاشمىش پامبىق»،
 «سۆو= خبر، بىلىم، شايىعه»، «نۆو= بىر آغاج گۆودەسىندە و
 يا يئردە قازىلمىش سو آخارقاسى»، «نۆو- ياغىش ياغماق و
 يا سووارىلماقلا ايسلادىلمىش، آنجاق برک قورومامىش و
 پالچىق اۆلمايان يئر»، «قۆور= ساغالماقدا اۆلان يارانين يئىندن
 قايتماسى و عود ائتمەسى»، هابئله «قۆوورماق- قۆوزاماق-
 قۆوماق- اۆوماق- سۆوماق- كۆورك» و بونلار كيمي
 عىبارتلر، «آو- هاو- قاو- ساو- ناو- ناو- قور، قاويرماخ-
 قاوزاماخ- قاوماخ- اوماخ- ساوماخ - كورك» كيمي
 دئىيلىرلر؛ آنجاق هئچ بىرىندە دىلىن اردىجىللىق قايدالارى
 پۆزولمور.

۲۵- "چ" و "ج" صامیتلری "ل" و "ن" صامیتلرینین آردینجا گلنده "ل" و "ن" صامیتلری ایتهرک، "چ" و "ج" صامیتلری "ش" صامیتینه چئوریلیر. اؤنک اولاراق: اؤلچمک - اؤشمک، سانجماق - ساشماق.

۲۶- بو لهجه ده بعضاً باشقا دیللردن گلمه کلمه لرده بیر صامیت، یئرینی باشقا بیر صامیته وئیر؛ مثلاً "جَهَنَّم" (جهنم) سؤزونده ایکینجی "ن" سسی یئرینی "د" سسینه وئرمکله "جَهَنَدَم" شکیلینه دۆشور.

امودوموز وار، سایین اؤخوجولار، دیلیمیز و ادبیاتیمیزین قایغیسینی چکنلرین هر بیرى اؤز شهرى، کندى و بؤلگه سى نین فؤلکلورونو، اؤزلیکله ده دئیملرینی، یئرل سؤزلرینی اولدوقلاری کیمی تۇپلاماقلا، دیلیمیز و ادبیاتیمیزا، اؤزلیکله ده ادبیاتیمیزی گئیشلندیرن تدقیقاتچیلار و یازیچیلاریمیزا یاردیم ائتسینلر.

ح. م. «گوئیلی»

ايرەلى سۆرموشلر؛ آمما ۱۸۸۵- جى ایلده «آمبروئیس مورتون-Ambrose Morton» بو سۆزو بیر داها مئیدانا چیخارماقلا، بو سۆز یئرینه ايرەلى سۆرولموش باشقا عیبارتلر و سۆز بیرلشمەلری یاواش- یاواش مئیداندان چیخمیشلار.

قوزئی آذربایجاندا دا ائل بیلیمی سۆزو یئرینه «شیفاهی خالق ادبیاتی» عیبارتی ايرەلى سۆرولوردو؛ آمما بو عیبارت هئچ ده ائل بیلیمی عیبارتی نین آنلامینی داشیایلمزدی؛ نییه کی، ائل بیلیمی نین هامیسی ادبیات دئییل. باشقا سۆزلە دئسک ائل بیلیمی نین بعضی قۇللاری، او جۆملەدن آتالار سۆزلری، بایاتیلار، مثللر، تاپماجالار، گۆلمەجەلر، ناغیللار، افسانەلر، حئکایەلر و بونلار کیمی دیلده دئییلن و دئییلەیلن قۇنولارا ادبیات و یا شیفاهی خالق ادبیاتی دئمک اولورسا، او یونلار، ایناملار، مراسیملر، دبلر، عادت- عنعنەلر، ال صنعتلری و باشقا ایش و حرکتلرده گۇرونن و گۇستریلن قۇنولارا ادبیات دئمک مۆمکون دئییلدیر. ائله بونا اساسا بیزه بئله گلیر کی، شیفاهی خالق ادبیاتی عیبارتی یئرینه «ئل بیلیمی» و یا «ئل بیلگیسی» عیبارتینی ایشلتمگیمیز داها دا اویغون نظره گلیر.

ئل بیلیمی اۆزره تدقیقات آپارماق ۱۹- جو عصرین اووللریندن باشلاندى. همین عصرین اووللرینده اینگیلیستانلی «سئر ادوارد- تایلور» و «آندریو- لانگ» آدلی عالیملر اینسانشۇناسلیق بارەده بیر سئرا فۆلکلوریک قۇنولاری تۇپلایب، کئچمیشده یاشامیش

خالقلارین ایناملارینی گۆسترمەيە چالیشدیلار. همان دۋورلردە «سئر جیمز فریزئر» آدلى آدلىم بیر عالیم ده The Golden Bough آدلى بیر اثر یازیب مئیدانا چیخارتدی.

xxx

ائىل بىلىمىنى اۇيرنمک و تدقیق ائتمگى کىملر گئریچىلىک سايير و تحقیر ائدیرلر؟!
بئله بیر سۇرغو و سۇرغولارین جاوابیندا دئمک اۇلار کى:

- ائىل بىلىمى ايله مشغول اۇلانلار آچالدىلار و بو ایشلری دیرسيز سايانلار اىکى حصصه يه بۇلمک اۇلار؛ اۇ اىکى حصصه بونلار دیر:

۱- ائىل بىلىمىنى تانیمايان، اۇنون یارانماسى، ساخلا نیلماسى، و ایشلنمه سىنین ندنلرینی بىلمه یین، هابئله معنویات ايله ایلگىسى اۇلمايان، بیر آز دا بئله صنعتیشمیش، مادى لشمیش و هر شئى، صنعت و مادىات اۇلچولرى ايله اۇلچن، بلکه ده بیر آز بئله دوغوسوز، تفکورسوز، اینسانلار تولىد ماشینی سايان، هر شئى تجددده گۇرن و تجددله تمدون آراسیندا فرق بىلمه یین آداملار.

بونلارین بعضیلری ساوادلى و بعضیلری ده ساوادسيز دیرلار و هئچ بیر غرض و پیس نیئتلى اۇلما یارق، یئنیچىلىک ایدعاسى ائدیر، ضیالیلیق رشتى ايله بو فیکیرلری ایره لى سۇرورلر.

۲- ائىل بىلىمىنى یاخشى تانیان، اۇنو خالقین میلی هۇوییتی نین ان گۇرکملى گۇرونوشو بیلن، اۇنون

يۇخ اۇلماسى ايله خالقين ھۇوييتسىزلىگە اۇغراماسينا
 آرخايين اۇلان، اۆستەلىك اۇنو خالقين كئچميشىنى
 اۇيرنمكده ان ال وئرىشلى، اينانيلان، پوزولماميش بير
 وسيله حئساب ائدنلر. بونلار، خالقى آسىمىله اۇلماغا،
 اۇزلويوندىن چىخماغا، دۇندان- دۇنا دۆشمەيه، ھر
 آغيزين يىمى اۇلماغا اۇغراماق ايستهير، دئمك
 پامبيق ايله خالقين باشىنى كسيرلر.

ائىل بىلىمى ايله مشغول اۇلانلار و ائىل بىلىمىنى
 سئولر بو گۇستريلىن و سۇيله نىلنلر اينانيرلارسا، سۇزو
 گئدىن ھر ايكى دستەننن قاباغىندا اويغون مۇوقع
 توتماقلا اۇز ايشلرينه داوام ائتمەلى ديرلر؛ نيه كى،
 ائىل بىلىمىدىن واز كئچمك لازيم اۇلورسا، تارىخدىن
 ده، اساسلارى چۇخ قديم دۇورلرده قۇيولموش
 فيزىك، شىمى، جوغرافيا، رياضيات، هندسه، ادبيات
 و باشقا علملردن ده واز كئچمك لازيم اۇلور؛ چۇنكى
 بو گۇنگو فيزىك، شىمى، جوغرافيا، رياضيات،
 نۇجوم، هندسه و سايره كئچمىشده تاپىلمىش بو
 علملرين اۆستونده قورولموشدورسا، بو گۇنگو
 جاميعة شۇناسلىق، اينسان شۇناسلىق، ائتنوگرافيا، شئعر،
 ادبيات، موسيقى، اينسان حاقلارى قورال لارى، عائيله
 قورولوشو آداب- رۇسومو، چۇخلو سۇسيال قورال لار
 و سايره ائىل بىلىمى اۆستونده قورولور. كسگىلىكله
 دئمك اۇلاركى، سۇيله نىلن بونلار و بونلار كيمى
 علملر و قورال لار ائىل بىلىمىنه اساسلانمايدىدا، ائىل
 بىلىمىدىن يارالانمايدىدا، كۇكسوز- ديبسىز، اساسسىز،
 ايچى بۇش، ھر طرفه آسن و نتيجه ده عۇموم خالق

طرفیندن آلینمایان بیر شئیلر اۇلاجاقلار؛ بوناگۇره
كى، اينسان تۇپلوملارى مادى گركلرينى آرادان
قالديرماق اوچون اورتاق اۇزلىكلره ماليكديرلرسه،
ياشاديقلارى جوغرافيايى بۇلگه لر، همين بۇلگه لر
حاكيم اۇلان ايقلیمی شراييط، دانیشديقلارى ديللر،
قبول اتديكلرى دينلر، اۇنلاردا اۇلان ايناملار و
ساييره نين واسيطه سيله ده بير- بيريله فرقلىر،
زمان - زمان همين فرقلى اۇزلىكلرين كۇلگه و
اتنگيسى ايله چۇخلو يئنى خوصوصييتلر ده قازانير
و بئله ليكله هر بيرى اۇزونه گۇره باشقا بير
مىللت ساييلرلار.

هر بير مىللت، ياخشى، دينچ، و باشى اۇجا ياشاسين-
دئيه، قاباغينا قۇيولمالى پلانلارى حاضيرانماقدا دا، اۇنون
سۇموگونه، اتينه، قانينا ايشله ميش مىللى اۇزلىكلرى
و ائل بيلمىندن فايدالانماق واجيب ايشلردندير. آچىق
سۇز بو كى، بيز مۇسلمان خالقلارين ترققى و تعالى
يۇلونا آياق قۇيماغيميز اوچون حاضيرانمالى پلانلار
مۇسلمان اۇلمايان خالقلارين دينلرى- مدنيتلىرى
اساسيندا حاضيرانارسا، اۇنلار بيزى نه تكله
ايره لى آپاراييلمه يه جك، بلكه اۇز بيلديگيميزدن ده
قۇياجاقديرلار.

دئمك بو ايرلى سۇردويوموز ندىن و اۇخوجولارين
دئرلى واختينى نظره آلاراق سۇيله مه ديگيميز
چۇخلو ندىلره گۇره، ائل بيلمىنى تۇپلاماق، اۇنو
تدقيق ائتمك چوخ دئرلى ايشلردن و خالقين
تاريخى، جاميعه شۇناسليغى، جوغرافياسى، طبابتى،

پسيخولوژىسى، ادبىياتى، موسيقيسى و سايره ايله مشغول اولان عاليملرين ده همين تدقيقاتدان دوزگون يارارلانمىسى، خالق و وطنه تايىسىز و چوخ بويوك بير قوللوقدور.

بو گون بيزيم اولكه ميزده جاميعه شوناسلىق، مردم شوناسلىق و پسيخولوژى علملرينين ائل بيلمينه دايدامادىغى و بو علملر يالنىز يابانجى ميللتلرين اوزلرينه يازديقلارينين چئويريسى (ترجومه سى) اولدوغو اوچون، بيزيم وطنداشلاريميزين كوتله لرى طرفيندن آينماير، يئرینه دوشمه يير، نتيجه ده ائنگيسيز قالير، تكه مکتبلر و بيلم يوردلاريميزدا اويرنجيلرين نومره و وثيقه آلاق وسيله سيندن باشقا بير رول لارى اولاييلمه يير.

بو سؤيله ديكلريميزه اساساً ائل بيلمىنى تويلاق، اويرنمك و ساخلاماقلا ترسه ائشن و قارشى-قارشى دوران، اونون نه اولدوغونا و ارمادان، آنجاق غرضسىزجه سينه يئنجى ليك ايددعاسى اولان و ضيالىلىق ژئستى توتانلار، ائله جه ده نه اولدوغونو بيله- بيله، اونون گلن نسيللرين حياتيندا نه قدر ائنگىلى اولاجاغىنى دوي- دوي، اونون خالقين ميللى هويىتى نين قورونوب ساخلايلماسيندا بيرينجى رولو اولدوغونو باشا دوشه- دوشه، يئنه ده خالق دوشمنلرينين ايستكلرى و آرزولارنى يئرینه يئيرن و بلكه ده اجنبيلرين موزدور و يا كونوللو قوللوقجوسو اولانلار دا دوشونمه لى و اوزلرينى اوزو قاراليق،

ائىل قىناغى و گلن نىيللرلن لعنت و قارغىشىندان
قورتارماليديرلار.

كىم نەبىلىر بوگوڭون بعضىلرلن خرافە و دىرسىز
قۇنولار سايدىقلارى كىچمىشەدە اولو بابالارىمىزىن
اوسطورەلرىن قالىقلاريدىر!!!

ائىل بىلىمى خالقىن احتىياجى اۆزرە يارانمىش و يا
خالق، اۇنلارى يارانمىش اىرلردن اۆز احتىياجى اساسىندا
گۆتورموش، بعضاً دە ايشلەمىش، گلىشىدىرمىش و بو
گۆنكو زامانىمىزدا گىتريب چىخارتمىشىدىر.

بىز ھەر بىر مىللىتىن ائىل بىلىمىنى آراشىدىردىقچا،
اۇنون آتا- بابالارىن كىچمىش يۆز اىللىكلر و حتتى
مىن اىللىكلردە نىجە ياشادىقلارى، نەلرە ايناندىقلارى،
نەلرە تاپىندىقلارى، كىچىنەجك و ياشايش دورومو،
باشلارىندان سۆودوقلارى آجىلى- شىرىنلى اۇلايلارى،
نەلرى سۆودىكلرى، نەلردن چكىندىكلرى، ھەم دە
اۇ مىللىتىن پىسخولوگىياسى، ائەلەجەدە سۆى- كۆكونو
اۆيرنىرىك.

ائىل بىلىمى نىن نە اۆلدوغو ھەم دە اۇنلارى
تۇپلاماق بارەدە مطبوعاتدا باسدىردىغىمىز آرا- سىرا
مقالەلردن علاوہ ۱۳۸۴ - جو ایلدە ساىین شاعىر
دوستوم مۆھندىس «عسگر عىلایى کىيان (ياشیل)»-
بن امکداشلىغى ایلە ۱۶۸ صحیفەدە حاضىرلايىب،
«گۆنئى مدنىيىت اۇجاغى» طرفىندىن يايىملانمىش
«فۆلكلور تۇپلاما قىلاووزو» (راهنماى گردآورى
فرهنگ مردم) عۆنوانلى كىتابدا دا بىر سىرا بىلگىلر

وئریلیشىدیر. بونو دا اۇنوتمايقا كى، ائىل بىلىمىنى تۇپلاماق نە قىدر اۇنملى ايش اولورسا، اۇنو علمى اولچولر و يوللار ايله تۇپلاماق و اينجهلهمك اوندان دا اۇنملىدير. دئىمك علمى اولچولر و شيوهلرله تۇپلانمايان ائىل بىلىمى قونولارنى دقيق اينجهلهمك و تدقيق ائتمك مۇمكون اولمايان كىمى، اۇنلاردان علمى ايشلرده فايدالانماق دا اولومسوز اولاجاقدير. سۇزو گئىدن كىتابدا ائىل بىلىمىنى علمى يوللار ايله تۇپلاماق اوچون گۇستريلىن يوللارنى گرگنجه يىترلى اولدوغونو ايددعا ائدهيىلمهسك ده، اۇنلارنى چئشيتلى اولدوغونو سۇيلهيه بىلريك. هابئله همين كىتابدا ائىل بىلىمىنى چۇخلو قوللار ايله ده تانيش اولماق اولور؛ سۇز يۇخ كى قلمدن دوشموش قونولار دا آز دئىلدير. آلايه قويسا، ائرين ايكنىجى چاپىندا اۇنلار دا آرتىريلاجاقدير.

بىزىم اولكهميز كىمى اولكهلرده، يعنى فولكلور تۇپلاماق و فولكلور تۇپلانيانلار و اۇنلارى دستكلههك اوچون رسمى و دؤولتى بير مركز اولمايان اولكهلرده فولكلور تۇپلاما ايشلرنى گئجيكديرن ميللتلر داها چۇخ زيانا دوشورلر؛ نييه كى دۇنيا صنعتيلشديكه كيچىلير- يعنى چۇخلو فولكلوريك و خلقين كىملىگىنى گۇستريجيسى اولان ژانرلار، ماترياللارنى يئرينه باشقا خلقلرين كىملىك بلىرتىلر و يا دؤولتلرين فرمانى ايله يارادىلميش باشقا مدنى قونولار سۇخولور، خلقين كىملىك سىندلريندن اولان و اۇنو باشقا خلقلره فرقلىدىرن چۇخلو اصىل فولكلوريك قونولار اوندولور. اۇنلار اوندولدوقجا، داشيدىقلارى

چۇخلو ادبى دىلېمىزدە يىرلىرى بۇش اۇلان سۇزجوكلر،
تئرمينلر ايتىپ- باتىر. چۇخلو اۋيود داشىيان سۇزلر،
چۇخلو داوا- درمان يۇللارلى اۇنودولور، چۇخلو
ايناملار، مراسىملر، عادت- عنعنلر يۇخا چىخىر؛ داها
دۇغروسو ائشسىز و اۇلو بابالاردان يادىگار قالمىش
مىللى ثروتمىزى ايتىرىر، آغير بىر زيانا اۇغرايىرىق.
فۇلكلورىك قۇنولارلى عمومىتللە اوچ بۇلگويە بۇلمك
اۇلار:

۱- ائشىدىلن و دئىلن قۇنولار. بو قۇنولارلى
ائشىدىگىمىز و دئىلن آغزىندان چىخىدىغى كىمى، هئىچ
بىر شى آرتىرمادان و اكسىتمەدن و هئىچ بىر دۆزلىش
آپارمايلاق تۇپلامالى و تدقاتچىلارلىن الى آلتىندا
قۇيمالىيىق.

۲- يىرىنە يىتىرمەلى قونولار. مثلاً تۆركە داوالار،
اۋوسونلار، دۇعالار، دبلر، مراسىملر، اۋيونلار و ...

۳- گئىملر، ايش و سىلەلىرى، قاب- قاجاقلار و
بونلارلا باغلى آدلار، اۋلچولر، و تئرمينلر.

بوگون يىنىلشمە كاروانىنىن داها آرتىق سۆرعتە
مىنمگى و تۇلو گئىمگىنىن شاھىدىيىك. همىن
يىنىلشمە(تجدد) دۇوروندە دە بىر چۇخ شئىلر
دئىشمكەدير، مثلاً تۆركە داوالارلىن يىرىنى كىمىهوى
درمانلار آماقلا، مىنىك حئوانلارلىن يىرلىرىنى
ماشىن آماقلا، گئىملرىمىز، ياشايش يىرلىرىمىز، حتى
يىمكلرىمىز، چۇخلو اوشاق اۋيونلارىمىز، دبلرىمىز
دئىشمك و چاغداشلاشماقلا فۇلكلوروموزدان چۇخلو
تئرمينلر، آدلار، گۇرونتولر، گۇرونوشلر آزالىرلار

و بىلىرىك كى بو سالىب ايتىردىكلرىمىزى بىر
داھا تاپايلىمەيەجەيىك. بونلارا اساسا ھەلىك
ايتىرمەدىگىمىز فولكلورىك قۇنولارىمىزى تۇپلايىب
ساخلاماغىمىز ان گرکلى گۇرەولرىمىزدندىر.

سايىن اۇخوجولارى يۇرماياق دئىە، سۇزون داوامىنى
باشقا فۇرستلرە ساخلاير، ائىل بىلىمىمىزى تۇپلايانلار
و اينجەلەينلرە آرتىق اوغورلار دىلەيىرىك.

۱۳۸۷/۵/۲۸ - ح. م. «گۆئىلى»

بیرینجی بؤلوم

مئشین و بو کندین آدی، تاریخی ایله باغلی و بو
کنده مخصوص قوهوم عونوانلاری و یئر آدلاری

مئشین كندى گۆننى ماحالى نين انزاب بۇلگوسونده، ميشوو سىرا داغلار يېتىن گۆننى اتكلرينده بۇيوك بير دره نين ايچينده يئرلشيدير. مئشىند سۇز آچمادان اوول، گۆننى بۇلگوسونون هارادا يئرلشيدىيىنى سۇيله مه لى يىك. قوزنى آذربايجان، يعنى بو گۆنكو آذربايجان جو مهور يېتىنده، آذربايجانين بو تاينا يعنى بو گۆنكو ايران تركييينده يئرلشن آذربايجانا، "گۆننى آذربايجان" دئيلير؛ بونا باخميا راق گۆننى آذربايجانين اوزونده ده "گۆننى" آدى ايله تانينان بير بۇلگه واردير.

دوغودان (شرقدن)، تبريز، باتيدان (غربدن) سلماس و اورمو گولونون شمالي حيصصه سى، قوزئيدن (شمالدان) ميشوو سىرا داغلارى و امند داغى، گۆنئيدن اوسكو و ايلخيچى منطقه لرى آراسيندا يئرلشن منطقه «گۆننى» آدى داشيماقدادير. بۇلگه نين مركزى شېستر شهرى طول - شرقى ۴۵ درجه - ۱ دقيقه - ۳۰ ثانيه، عرض - شمالي ۳۸ درجه - ۱۱ دقيقه ۳۰ ثانيه ده يئرلشمكده دير.

پروفئسور محمد تقى زهتابى نين يازديغى «ايران توركلرينين اسكى تاريخى» كيتابينا داياناراق، ميلاددان ۸۱۴ ايل اۇنجه آغرى داغلارى اتكلرينده مركزى اولان اورارتو (Urartu) حؤكومتى گوننى ماحالينى، ائله جه ده تبريز، اوسكو، و سهند

۱- كندين گليز يول لارى، مدنيتى، اهالىسى و سايره باره ده ۱۳۷۸- جى ايلده باسديريب يايديغيميز "مئشين" آدى كيتابدا بيلگيلر وئريلميشدير. او سؤزلر بير داها تيكرا راولماسين، -دئيه، بو كيتابدا ياليز كندين ائل ييليميندن دانيشماغا چاليشاجايىق.

داغى نىن غىرى، شىرقى و جنوبى اتكلىرىنى توتوب، قاباقچا توتدوغۇ «خوى»، «ماكى»، «قارا ضياءالدين»، «ئائۇلغۇ»، «سالماس» بۇلگەلىرىندە آرتىرراق تخمىنا يۆز ايل بۇيو حاكىمىتى آلتىندا ساخلادى. بو تارىخە قَدَر بۆتون اورمو گۈلونون شىرقىندە، اۋزلىككە دە گۆنئى بۇلگەسىندە يئرلى اھالى اۇراتو و آسورىلارنى سالدېرى و آخىنلارنىدان بىر آز قۇرونوب اماندا قالماق اۋچون مىشۇ داغلارنىن اتكلىرىندە، اۋزلىككە دە درەلرېن اىچىندە كندلر و ياشايىش يئرلى تىكمىش، اۋزلىرى و مال-قارالارنى آخىنچىلاردان قۇروماق اۋچون تپەلر و يۆكسك يئرلرېن آلتىنا درىن كۆھوللر قازمىشدىلار. بئلكى تخمىنا يۆز ايل سۇنرا يعنى مىلاددان ۷۱۴ ايل قاباق آشور پادشاھى «ايكىنجى» سارقون سۇزو گئدن «اۇراتو» دۆولتىنى يىخماغا «آغرى» داغلارلى اتكلىرىنە سارى قۇشون چكندە، ھىمىن قۇشون ايلە گلەرك باش وئرن اۋلايلارلى يازان (وقايى نكار) بو بۇلگەنى «سانگوبۇتو» آدلاندىرمىشدىر. او، ھىمىن بۇلگەنى او زمان چۇخ گلىشمىش، مدنيتلى بىر بۇلگە كىمى قلمە وئرمىشدى.

بىزىم فىكرىمىزجە بو گۆنكو مئشىندن دۇرد-بئش كىلومئتىر يۇخارىدا اۋلان و «چىمىنلىجە» دئىلن بۇيوك درەنن آغزىندا و «سارى دىزەلرلى ياماجى» آدلانان يئردە عتبقە قاچاقچىلارلى قازىق-قازىق ائلەدىكلرلى يئرلر سۇزسوز كى ياشايىش يئرلى و يا قبرىستان اۋلموشدور. بو يئر قبرىستان اۋلموشدورسا، بونو دا بىلرلىك كى، مۇسلمان قبرىستانىندا اۋلو سۆمويوندىن باشقا بىر شئى الدە ائتمك اۋلماز. دئمك اىستىر زىنت اشىاسى، اىستىر باشقا شىخسى اشىا، اىستىرسە ساخسى و سايرە اۋلان مزارلار مۇسلمان اۋلمايانلارلا عائىد اۋلايىلر. چۆنكو اىسلام

شریعتىندە مۆسلىمانلارنىڭ ئۆلۈمىنىڭ ياندىدا ئۇلارنىڭ شەخسىي
 اشىياسىي ۋە يا ئىرى بىر شىي قۇيلاماغا ايجازە وئرىلمەيىر.
 بئەلىكلە دە باشقا ئىرلردە ئۇلان كىمى بورانىڭ دا قىيرلىرىندىن
 ساخسىي، ئىپتىتى قابى، سو قابى ۋ ... تاپىلدىقدا او مزارلاردا
 باسدېرىلان آداملارنىڭ مۆسلىمان ئۆلمەدىقلارنىڭ ۋ ايسلام دىنى
 بو بۆلگەدە قبول ائدىلىندىڭ ئۇنچە باسدېرىلدىقلارنىڭ ايتانماق
 ئۇلار.

بو سۆزلىرى ئوخويانا بئەلى بىر سۆرغو ئورتا چىخايلار:
 - بۆلگەمىزدە ياشامىش بو ايسلامدان قىباقكى اىنسانلار
 ھانسى دىن ۋ يا دىنلرە ايتانمىشلار؟
 بئەلى بىر سۆرغونون قىباغىندا دئەبىلرەك:

- ايسلامدان قىباق تۆركلرەن اىچىندە شامانىزم، زرتشتىزم،
 مىسحىت، يهودىت ۋ بلكە آىرى- آىرى دىنلرە دە ايتانانلار
 واريدى؛ آنجاق قىيرلىرىندە قىب- قىباق، سىلاح ۋ آىرى-
 آىرى ئۆزىل نىسەلر قۇيولان ئۆلۈمىنىڭ شامان دىنىنە ايتاندىقلارنىڭ
 داھا آرتىق قاغىلا سىغىر. گۇيا ئۇلارنىڭ دىنلىرىندە ئۆلۈمىنىڭ
 يانلارىندا ئىمك- اىچمك ۋ ئۆزىل اشىاللارنى قۇيولارمىش.

بوياندىڭ دا زرتشتىلر ئۆلۈمىنى قۇيلامازلار، بئەلىكلە دە
 ئۇلارنىڭ قىرىستانلارنىڭ ئۆلمەز، نىيە كى، ئۇلار ئۆلۈنۈش
 ۋ تۇرپاغى مۇقىس بىلر، نىجس ئۆلۈمە تۇرپاغىن قىداستىنى
 سىندىرمازلار. بلكە ئۆلۈمىنىڭ ھەر مۇنقىدە بىللى ائدىلمىش تىپە
 ۋ يۆكسك بىر يىردە قۇيار، آچىق يىردە بوراخىلان ئۆلۈم
 دە گۇش، قار- ياغىش ائرىندە، يا دا بەضى حىوانلارنىڭ
 ئىمەسىلە ئز زاماندا آرادان گۇدرلر!

۱- دىيىلنلرە گۇرە سۇن زامانلاردا چۆرە ساغلاملىغىنى قۇروماغا

قاباتكى سطرلردە سۆزۈ گئۇدن سارى ديزەلرى ياماجىنداكى قبرىستانىن ياخىنلىغىندا كندىن و يا باشقا ياشايش يئرلىنن اولدوغونا شۆبھەمىز اولماسا دا، اورانىن ھارادا اولدوغو كىمىسە يە بللى اولمامىشىدىر.

قاباتى صحىفەلردە سۆزۈ گئۇدن ايران تۆركلىرىنىن اسكى تارىخى كىتاپىندا اوخويوروق:

- آسورى پادشاھى نىن وقايع نكارىنىن يازدىغىنا گۆرە او زمان بو بۆلگەنىن داغلارى مئشە آغاچلارى ايله بۆرونموشدو. داغلارنىن اتكلرىندە ياشايش قورموش اھالى درەلرلىن آغىزلارنىن قايلار و تۇرپاقلا بۇغاراق چاپلارنىن آخارقالارىندا بۇيوك سو آنبارلارى(سڭلر) قايىرمىشىدىلار. بو سو آنبارلارنىن ياغىلان سولارى قازدىقلارى آرخلار ايله درەلرلىن قىراقلارىنداكى دۆزلرە چىخارىپ، بو سولاردان اكنىچىلىككە يارارلاندىلار. ھابئەلە ياشايش يئرلىرىنىن ھندۆرىندە تىكدىكلرى و يا قازدىقلارى ياشايش يئرلىرىندىن علاوہ بىر سىرا باشقا درىن و گئنىش كۆھوللر دە قازمىشىدىلار. بو كۆھوللر يالنىز قىشدا، ياغىنلىقدا، شاختا- بۇراندان مال- قارالارنىن سالماق اوچون دئىيل، بلكە آغىر دورومدا اۆزلرى و مال- قارالارى اوچون دە سىغىنجاقايدىلار؛ بئەكى، دۆشمەن و تالانچى دستەلرىنىن گلدىگىنى بىلندە دۆيوشەيلىن كىشىلر، آرواد- اوشاقلارى، قارى- قۇجالارنىن و مال- قارالارنىن ھەمىن يئر آلتنى سىغىنجاقلاردا گىزلەدىپ، اۆزلرى اللرىندە او گۆنۈن دۆيۈش ياراقلارى ايله گلن ياغىلار، دۆشمەنلر و

(برای حفظ محیط زیست) و بىر سىرا يۇلوخوجو خستەلىكلر باش وئرمەسەن،- دئە، ايران زرتشتىلرى اولولرىنى قۇيلاماغا حاكمىيت طرفىندىن مجبور ائدىلرلر.

تالانچىلار ئىن قارشىسىنا چىخىرمىشلار. بئىللىكلە دە اۇنلار ئىن مال- قاراسى، آرۋاد- اوشاقلارى آسانلىقلا دۆشمىن الىنە دۆشموردۇ.

اوستاد زەتبابى ئىن ائرىندە سۆزۈ گئىدن اۇ سىغىنچاقلار ئىن بعضىلىرى بو گۆنە كىمى دە قالماقدادىر- اۇ جۆملەدن گونئى بۆلگەسىندە ئىرلشنى سىس شەرى بلىدىيەسى ئىن ئىچە اىللىر اۇنچە آپاردىغى قازىتتى اىشلىرىندە تاپىلان بۆيۈك كۆھول.

سۆزسۈر كى بو كۆھوللىرىن ھامىسى بو گۆنە كىمى قالابىلمەمىشىدىر، چۇخلار ئىننن ياغىش- قار، دېرەم، داشقىن و باشقا طىيى و غىر طىيى اۇلايلارلا پۆزۈلوب- داغىلماسى و يا آغزىنىن توتولماسى و ايتىب- باتماسى مۆمكۈندۈر. آنچاق قالانلارى دا يالنىز سىس كۆھولو دئىل، سۆزسۈز كى، بۆلگە ئىن داغ اتكى كندلىرىندە اىندى دە بعضا- مال- داوار ئىرى كىمى، بعضا دە بۆش بوراخىلمىش دورمدا قالمالار ئىنا شاھىد اۇلماق اۇلار. اۇرنىك اۇلاراق بو كىتايىن يازانى ئىن دۇغوم ئىرى اۇلموش مئشىن كندىندە «مىشە محمدعلى رحىمى»- ئىن حىطىندە مال- داوار ئىرى كىمى اىستىفادەيە آلنىمىش، سۇنرالار اۇنون ورثەلىرى حىئوان ساخلامايلاق آغزىنى توتوموش كۆھول، دئىللىلرە گۆرە اۇ كۆھوللردن اىمىش. اىندى دە اۇرانى گۆرمۈش قۇجالار، اۇرانىن درىنلىگىندىن، اىچىندە اىنسان ياشاماق اۇچون قازىلمىش اوتاق كىمى ئىرلردن سۆز آچىرلار. بوندان علاوہ «حاج حىسنىن آذرتاج» آدلى مئشىنلى بىر كىشى ئىن دئىدىگىنە اساسا ارا كۆچەدە (اۇنلار ئىن ياشادىغى

۱- مىشە محمدعلى رحىمى واختىلا كندىن كۆۈشنى و باغلار ئىننن قۇرۇقچوسو اۇلموش و اىسلامى انقلابدان سۇنرا قۇجا چاغىندا رحمتە گئىمىشىدىر.

كۆچەدە) مرحوم «زلفعلی حققی» نین دە حیطیندە بیر بۇیوک كۆھول واردیر. بو كۆھولون قاباغیندان بیر حیصصەسى بیر داش دۇوار ایله آیریلیب، مال-داوار یئری کیمی ایستیفادە یە آیناراق، قالانی بۇش بوراخیلیمیشدیر. بو بۇش ساخالانیلان و دییی بللی اۇلمايان قیسمتین بۇیورلریندە تاقچا کیمی یئرلر گۆزە دیمکەدیر؛ آنجاق بونلار تاقچا دئییل، بلکه كۆھولون بۇیورلریندە قازیلیمیش اۇتاقچالار و بلکه دە اوتاقلارا آچیلان قاپیلاردیر.

بئله- بئله سۆزلری اۇخویان، ائشیدن و دیققت یئتیرن هر بیر آدامین دئهنیندە بئله بیر سۇرغو جانلانا ییلر: اۇنلار دۆشمەن و تالانچیلارین گلدیگینی هاردان بیلیر و اۇنلارین قارشیسیندا حاضیرلیق گۇروردولر؟

سۇزو گئدن قايناغا اساساً اۇ زمان اۇنلارین، بو گۆنكو دیل ایله دئسك، «مخابرات» لاری واریدی! یعنی اۇنلار دۆشمەنن گلیب چاتماسیندان بعضاً نئچه ساعت، بعضاً دە بیر-ایکی گۆن قاباقدان خبر تاپاراق گرکن حاضیرلیقلاری گۇروردولر.

سۇزسوز کی اۇ مخابرات بو گۆنكو مخابرات ایله فرقلی ایدی. اۇ مخابراتدا بو گۆن ایله ایشه آلینان صنعتی یاراقلار دئییل، یالنیز طبیعتین اۇزوندن یارارلانیردیلار. بئله کی بۇلگەدە هر ارادا بیر تپە و هۆندورلوک «خبر هۆندورلویو» کیمی بللی ائدیلمیشدی. هانسی طرفدن دۆشمەن، یاغی، چاپغینچی خطری دۇیدوقدا، اۇ هۆندورلویون یاخینیندا اۇنلار چئخیب اۇرادا اۇد یاندیراردیلار. گئجه لر اۇدون ایشیغینی، گۆندوزلر ایسه تۆستوسونو اۇنلار جا کیلومتیر

اوزاقدان گۆرنلر دۆشمەن خەتەرىنى باشا دۆشۈپ، اۇنلار دا اۈز ياخىنلىقلارنىدا اۇلان يۈكسەكلىكىدە اۈد ياخماقلا اۈزلەرنىدن اۇيانداكى يورداشلارنى خەبەر ائتمەككە ياناشى گۆرمەلى ھازىرلىقلارنى گۆردەلەر. بونلارنى اۈدونون ايشىغى و يا تۆستۈسونو گۆرنلەر دە بونلار گۆرن ايشى گۆرر، بىلەلىككە بىر گۆندە، بىلكە دە نەچچە ساعەتدە يۆزلەرچە كىلومەتەر اۇ ياندا اۇلانلار خەبەر چاتىردى.

كەندىلەرنى بىرى دە «مەشىن» آدلانان و سۆزۈ گەندە بو گۆننى بۆلگەسى «اروتق» و «انزاب» آدلى بۆلگۈلەر بۆلۈنۈر. ارونق بۆلۈيونون مەركىزى «چۈۈۋستەر» (شەبستەر)، انزاب بۆلۈيونون مەركىزى «تەسى» (تەسۈج) شەرىدەر. شەبستەر شەرى اىندىلىككە بو بۆلۈيونون سىياسى - تەجارى مەركىزى دە سايىلماقداىر. بو ايكى بۆلۈيونون آيىران و ايكى بۆلۈك آراسىندا تەبىئىي بىلەرتى مەشىن شەرقى و جەنۇب - شەرقىدە يۈرلەش، تەخمىنەن ۱۲ - كىلومەتەر اۈزۈنلۈغو اۇلان و ھەر قىسمتى اۈزۈنە مەخسۇس آد ايلە تەنەن سىرا تەلەردەر. بو بىر - بىرىنە سۆيگەنمەش تەلەر بۆلگەنەن شەمالىندا سىرالانان مەشۈۋ داغلارنىدان باشلايلاق، جەنۇب و جەنۇب غەربە دۇغرو كۆزەكونان شەرىنەن شەمالىنا كىمى سەللەنەپ گەلەيدەر. بو تەلەرنى كۆزەكونانەن اۈستۈندە قورتاردىغى يۈرلەر مەشىندە «آنقوت تەلەرى»، اۈنۈن دامىندا و شەمال شەرقە دۇغرو مەشىنە باخان يۈرلەرى «آنقوت قوزئى»، اۈندەن اۇيانا «ايلەنلى دەم»، ايلەنلى دەمەن داۋامىندا «زۈۋرونچەك» و «ھاجى قوزئى»، اۈنۈن داۋامىندا «بازار گەدىگى» (مەشىندەن خومەنەيا و درىانا يايلاق و يا مەنىك ھەيۋانلارنى ايلە گەندە بو گەدىكەن آشەپ گەندەلەر) اۈندەن سۇنرا «گۆى بۇلاق باشلەرى»، اۈرانى

كئچىچە «گۆدولە قوزئى»، اۆرانىن داوامىندا «باش گۆدولە»، «ايت يۇلو»، آردىنجا «ناۋلار»، ناۋلاردان سۇنرا ايسە «خانى گدىگى» و «سۆدەسر» دئىيلىر.

مىشۇو داغلارنىدا "كۆسە بابا" آدلانان اۇجا ذىروەنىن گۆئى دۇشوندن باشلاناراق، سئللىرى اۇرمو دىنيزىنە سارى آخان بۇيوك بىر درەنىن ايچىندە، طول-شرقى جوغرافىيى^۱ حدودا ۴۵° درجە، عرض شمالى جوغرافىيى^۲ حدودا ۳۸° درجە دە يئرلشن مئشىن كندى، دۇغودان "درىان"، قوزئى باتىدان «هئرىز»، گۆئى باتىدان "على بگلى"، گۆئىدن "كۆزەكونان"

۱ - عرض جوغرافىيى = يئر كۆرەسىندە قوزئى قطبون لاپ قورتارانىندان گۆئى (جنوبا) دوغرو اوزانان فرضى جىزىق استوا دئىيلىن فرضى جىزىغا قدر ۹۰° درجە، جنوب قطبون لاپ قورتارانىندان دا همىن استوا خطىنە ۹۰° درجە سايىلاراق، يئر كۆرەسىنى ايكى شرقى - غربى بۆلومە بۆلن و نقشە چكەمە و جەت تاپماقدا قوللانىلان فرضى جىزىغا عرض جغرافىيى دئىيلىر.

۲ - طول جوغرافىيى = يئر كۆرەسى اۆزىندە قىراردادى باشلانىش نۇقطەسىندىن اوزاناراق دوز - دوغرو گئىب باشلاندىغى يئرە قايدىب گلن و يئر كۆرەسىنى شمالى - جنوبى يارىم كۆرەلرە بۆلن فرضى جىزىغا طول جوغرافىيى دئىيلىر. لندىن ياخىنلىغىندا يئرلشن گرېنوېچ كندى ايندىلىكە بو جىزىغىن باشلانىش و قورتارىش نۇقطەسىدېر. يئرلشن بىرگىچە گوندوزدە ۳۶۰° درجە فىرلانماسىنى نظره آلاراق هر ساعىدە ۱۵° درجە يئر دئىيلىر. دئىك هر التى ساعىدە دوخسان درجە جەت دئىيىر. ايران اۆلكەسى طول - جوغرافىيى حسابى ايلە شمالى و عرض جوغرافىيى حسابى ايلە شرقى اۆلكەدىر يعنى استوا خطى نىن شمالىندا و شمال - جنوب قطبلارنى بىر - بىرىنە باغلايان فرضى جىزىغىن شرقتە يئرلشىدېر.

كندلرلە كۆۈش قۇنشوسودور. قوزئېيىندە (شمالىندا) ايسە مېشۇو داغلارلى و يۆكسك زىروەلرىندن اولان «كۆسە بابا» يئرلشېيدىر. مئشىندن سۇزو گئدن كندلرە، قەدىم يۇللار(يىياق و مال ايلە گئدىلن يۇللار) ايلە گئدندە، ھئرىزە داھا ياخىن و (سولو درە يۇلو ايلە) تخمىنأ ايكى كىلومئتىرلىكدە، كۆزەكونان(سئيراندرە يۇلو ايلە) اوچ كىلومئتىرلىكدە، خومنا و دريان (بازار گدىگى يۇلو ايلە) التى و على بگلى سگگىز-دوققوز كىلومئتىرلىكدە يئرلشېر.

بو گۆنكو مئشىنىن جنوب- غربىندە و ۷-۸ يۆز مئتىر فاصلە ايلە ايرى بېر كنددن نېشانەلر قالماقدادېر. او كندىن قېرىستانى ھلە دە داغىلىب گئتمە مېشىدىر. بو سطرلرېن يازارى شمسى تاريخ ايلە ۱۳۴۰-جى ايلردە او كندىن ائولرىنىن دۇوارلارىندان دا بلېرتېلر گۆرموشدو. كندىن باشىندان چىخان كھرىز كند ايلە اورانىن قېرىستانىنىن آراسىندان آخىر مېش، قېرىستانىن ائگىندە و سو آرخینىن كئارىندا كندىن مسجدى يئرلشېرمېش. ۱۳۷۸-جى ايلدە باسىلان مئشىن كىتابىنىن ۱۳-جو صحىفەسىندە «خانلىق باغ» باشلىقلى يازىدا بو كند بارەدە بېر سئرا مەلۇمات وئەرەك كندىن آدىنىن نە اولدوغو بارەدە خېرسىز اولدوغوموزو سۇىلە مېشىك. ھابئلە ھمىن كىتابىن ۲۰-جى صحىفەسىندە «جەدىلى كندىنىن كۆچمەسى» باشلىقلى يازىدا جەدىلى آدىلى كنددن دانىشمېشىق.

بو كندلرېن قاباقكىنىن يئرېندە اولان اكىن زىمىلرلى و باغلار اېندى خانلىق باغ يئرلرلى، سۇنراكىنىن يئرېندە اولان باغ- باغچالار جەدىلى يئرلرلى آدلانماقدادېر.

سۇنكو تەدققاتىمىز و ياشلى كىشىلرېن دئدىگى بونو

آنلاڧىر كى، هر ايكى كىندىن اىلكىن آدى «مىشىن» ايمىش. آنچاق بوگۇن خانلىق باغلار آڧلاندىردىغىمىز يىردە اولان كىند «آشاغى مىشىن»، جىبەدلى آڧلانان يىرلردە كى كىند «يوخارى مىشىن» ايمىش^۱.

گلن صحىفەلردە «مىشىن سۇزو اۇزرىندە» باشلىقلى يازىدا دا «جامعالتارىخ رشىدى» كىتاپىندىن كۆزەكونان و درىان كىندلىرى بارەدە گىتىردىگىمىز سىندىلر سۇزوموزون چۇخ اعتبارلى شاھىدىدېر. اۇندا دا بوگۇنكو كىندىمىز و يا اۇندىن بىر آز بويان- اوياندا اولموش كىندىن آدى «مىشىن» و «مىشىن» شكىلىندە گىدىپ، كىچىن يىددى- سىگىز يۇز ايل سۇرەسىندە بو ھىندەوردە آيرى بىر كىند آدى ايلە دە قارشىلاشمىرىق.

مىشىن كىتاپىندا سۇزلىرى گىدىن بو ايكى كىندىن كۇچمەسىندىن دانىشاراق دىمىشىك كى، جىبەدلى كىندى داھا دۇغروسو يوخارى مىشىن ھىمان يىردە ايشارە ائلەدىگىمىز نىندىلر و يا باشقا نىندىلردىن دۇلايى آزجا يوخارى چكىلەرك بوگۇنكو مىشىنى تىشكىل ائتمىش، خانلىق باغ كىندى و اصلىندە آشاغى مىشىن يىن آداملارى دا او زاماندىن قاباق گىجە يارىسى كىندى بوراخىب، بىر يۇللوق اولاراق قاچمىشلار. بو قاچىشا سىب ايسە اۇنلارىن يوخارى مىشىن لىلردىن چكىدىكلرى قۇرخو اولموشدور. اىندى گۇرك او قۇرخونون سىبى نە ايمىش؟

مىشىن كىتابى نىن ۱۸- جى صحىفەسىندە آشاغى مىشىن لىلر (خانلىق باغلىلار) ايلە يوخارى مىشىن لىلر (جىبەدلى لىلر) يىن آراسىندا باش وئىن تۇققوشما و قارشى دورمادان سۇز

۱ - بو كىتابىدا آرتىق ھىمىن كىندىن فۇلكلورىندىن دانىشاجىيق. اۇرادا اولان باشقا قۇنولار اۆزىرە معلوماتى مىشىن كىتابىندا اۇخويابىلرسىنىز.

گئدير و گؤستريلىر كى: يوخارى مئشىن لىلر محرم گونلرينده امام حسين^(ع) دستهسى چىخارداندا، آشاغى مئشىن لىلر گليب اونلارا مانع اولورموشلار. اونلارين بوايشى نين سببىنى اورادا آچىقلامامىشيق. بوناگوره كى، فيكرىمىزده اولانى ايددعا ائتمهيدىك ده اىباتى اوچون هئچ بير سىندىمىز يوخايدى. آنجاق همين سطرلرين داواميندا وئريلن آچىقلامادا سؤزوموزه ايدىنلىق گتىرمىشيك.

او كىتابى اوخويانلارين ذئنهينده بئله بير سورغو اورتايا چىخا بيلردى:

- نه اوچون اونلار (آشاغى مئشىن لىلر) يوخارى مئشىن لىلرين ايمام حسين^(ع) دستهسى چىخارتماغىنا انگل اولوردولار؟

جواب:

- شيعه مذهبى صفويه دؤورونده آذربايجانلىلارين چوخونلوغو طرفيندن قبول اولوناراق، سؤزسوز كى، قبول ائتمهينلر ده واريدى. آشاغى مئشىن لىلر ده اوزلرى هلهليك شيعهلىگى قبول ائتمهيهرك يوخارى مئشىن لىلرين ده قبول ائتديگينه راضىلىق وئرميرميشلر. بونو من نئچه ايل بوندان اونجه و مئشىن كىتابى چاپ اولاندان سونرا اويرنديم. بئلهكى بير گون همان كندين اولدوغو يئرین باشيندان چىخاراق يانيندان آخان كهريزين سوينو آتامين او ياخينلىقدا اولان باغينا باغلامالى ايدىم. ياي فصلى و سوينو آز زامانى ايدى. آز سوينو باغا چاتيرينجا آرخلاردا باتاجاغيدى. بوناگوره ده سوينو اورادا اولان گوله وورمالى، نئچه ساعتدن سونرا آچىب آپارمالى ايدىم. سو گوله گئده- گئده اورادا اوتوروب

سۆزۈ گئىدىن كىندىن يىرىنە، قىرىستانىنا باخاراق دۆشۈنرەن
 بوخارىداكى سۇرغۇ بىنىمەدە جانلاندى. آياغا دوروب
 اۆزۈمۈ گۈلۈن نىچە آدىملىغىندا اولان قىرىستانا وئردىم،
 فاتحە اۆخويارەن نىچە دۇنە اۆرانى باشدان دىبە دۇلانىب،
 پۇزولمامىش قىيرلىرى گۈزدن كىچىردىم. قىيرلىرىن چۇخونون
 اۆستۈنە دۆزولموش داشلار و باشداشلارى زمان گىدىشىندە
 و يا مال- حىوانىن آياغى آلتىندا چىخىب و يا يىرلىرىند
 اۆينامىشىدىلارسا، آرتىق دىققەتدن سۇنرا اۆچ- دۇرد قىيرىن
 باش داشىندان علاوہ آياق داشىنى دا سىچەيىلدىم. سۇزسوز
 كى، اۆ مزارلار قادىن مزارى اولايىلردى. بوناگۇرە كى، سىنى
 دىنداشارىمىز قادينلارىن مزارىنا باش داشىندان علاوہ آياق
 داشى دا قۇيىارلار. سۇرغۇمون جوابىنى ھىمىن جانسىز داشلار
 وئردىلر. دىمك اۆنلار ھەلەلىك شىعەلىگى قبول ائتمەمىشىدىلر.
 نىتىجەدە شىعەلىگى قبول ائتمىش يوردداشلارى ایلە دە
 راضىلاشمىردىلار. سىنى مەھبىنىن واختىلا ھىمىن بۇلگە و
 كىندە حاكىم اۆلدۈغۇ بارەدە باشقا بىر سىندە دە ایشارە ائتمك
 اولار:

- مۇشىن كىندىنىن اكىن زىمىلرىنىن سۈيو آرتىق كەھرىز
 سولارىندان آلىنىز. بو كەھرىزلىرىن بىرى ايندى دە «عثمان
 كەھرىزى» آدلانىر. ھىمىن كەھرىز مۇشىن كۇوشىنىنىن بىر
 حىصصەسى اولان «قەزىل دۆز» منطقەسىنىن زىمىلرىنى
 سووارماقدادىر. سۇزسوز كى بو كەھرىزى چىخاردان و يا
 چىخارتدىران عثمان آدىلى بىر كىشى اۆلمۈشدۈر. مۇشىن لىلر
 شىعەلىگى شاھ اسماعىل زمانىندا قبول ائتمك شرطى ایلە

۱- سۇزۈ گئىدىن كىند و اۆرادان گئىدىنلر اۆزە اىستەدىگىنىز بىلگىنى مۇشىن
 كىتابىنىن ۱۸-جى صىفەسىندىن باشلانان يازىدا اۆخويىلر سىنىز.

بو كهريزين آزی بئش يۆز ايل اۋنجه دن چىخاريلديغىنى
 دا سۋيله مك اۋلار. نيه كى عثمان آدى يالنىز سنى
 دىندا شلار يىمىزىن ايچىنده معمولدور و اۋلو بابالار يىمىز
 شيعه ليگى قبول ائلدن سۇنرا عثمان آدىنى اوشاقلارينا
 قويمامىشلار.

بونو دا بيليرىك كى شيعه ليگى بيزىم اۋلكه مىزده
 گنىشلندىرن و رسمىلشدىرن شاه اسماعيل ميلادى ۱۴۸۷،
 شمسى ۸۶۶- جى ايلده دۇنيايا گلмыш، ۳۷ ايلدن سۇنرا يعنى
 ۹۰۳- جو ايلده دۇنياسىنى ديشمىشدىر.

بو کندين آدی اۆزَرینده ۱۳۷۸- جی ایلده یاینلادیغیمیز «مئشین» کیتابیندا بیر آز دانیشمیشدیق. همین کیتابداکی دانیشیغین بیر حیصه‌سینی بورادا تکرار ائتمک زوروندا ییق:

- «مئش»^۱ سۆزو، مئشینده خوصوصیله اوشاقلارین ایچینده ایشلک اولان بیر سۆزدور. اوشاقلار بیر شئی اوزاقدا قویوب و یا بیر زادی اولدوغو یئرده بللی ائدیب، اونو موعین بیر فاصیله‌دن وورماغا «مئشله‌مک»، اونو اورادا وورماغا قویماغا «مئشه قویماق»، وورانا «مئشله‌ین» دئیرلر. آشیق اوینایان اوشاقلارین هانسیسی ساققا(سققه) ایله اوینوچولار طرفیندن قورولموش آشیقلاری وورابیلرسه، «مئشله‌دیم»- دئیر. مئشین سۆزونون مئشله‌مک(اوزاقدان وورماق) سۆزو ایله ایلگیلی اولدوغو مۆمکوندور؛ همین آچیقلامایا اساسا «مئش» سۆزو موعین فاصیله‌دن وورولاییلن، وورانین و یا وورابیلنن آماج یئری آنلامی کیمی بیر آنلام داشیبا ییلر.

- قاباقکی صحیفه‌لرده دئییلن کیمی میلاددان ۷۱۴ ایل اؤنجه یازیلان یازیلاراکؤره او زمان میشوو
۱- بو سطرلردن بئله آنلاماق اولور کی «مئش» بوتا، نیشان، بللی ائدیلمیش، آماج تعین اولموش آنلامی داشییر.

داغلارینین اتکلری مئشه لرله بۆرونموشدو. دئمک بۆلگه نین کئچمیشده مئشه آغاجلاری ایلده دۆلو اولدوغونا، هابئله مئشینده ایندی ده یاشاماقددا اولان بیر قاراغاج آغاجی و بیر قوز آغاجی نین و ۱۳۴۸- جی ایلده کندین جومعه مسجدینی یئیندن تیکرکن، تیکیتی ایشلرینه انگل اولدوغو اوچون لاپ دییدن کسیلن و گووده سی نین آزی ایکی مئیر قطری اولان قاراغاج آغاجی نین مئشه دن قالما روایتینه دایاناراق دئییه لریک^۱:

- او زامانکی مئشه لرین بیر حیصه سی بلکه سون یوز ایلیکلرده ده واریمیش و سوزو گئدن آغاجلارین مئشه دن قالمالاری دا دؤغرو دور. بئله لیکله بلکه مئشین سوزو ایلده مئشه سوزونون ده ایلگیسی اولموش و بو کندین آدی مئشه سوزوندن آلینمیشدیر^۲.

هابئله همین کندین «میشو» داغلاری اتگینده یئرلشدیگینی نظره آلاراق، میشو سوزو ایلده مئشین سوزو آراسیندا باغلانتییا دا دوشونمک اولار.

مئشین کندینده سون ایللره کیمی چوخلو ال صنعتلری واریدی. اکیچیلیک و مالدارلیقلا یاناشی بئز پارچا (کرباس) تۇخوجولوغو، خورجون،

۱ - مئشه دن قالما آغاجلار باره ده «مئشین» کیتابی نین ۲۵-۲۶ جی صحیفه لرینده دانیشمیشیق.

۲ - مئشینده ال صنعتلری اؤزره مئشین کیتابی نین ۸۵-جی صحیفه سیندن باشلا یاراق گرکن قدر بیلگی وئرلمیشدیر.

چووال، خَشە(سامان و بئله - بئله شئىلىرى داشىماق
اۋچون قالىن قاتمالار ايله تۇخونان بۇيوك كىسە)
تۇخوجولوغو، پالاس - كىلىم و عبا تۇخوجولوغو،
دۇلاق، اۋركن تۇخوجولوغو، يون الجك، جوراب، يۆن
كۆينك تۇخوجولوغو، بۇياچىلىق(رنگرزى)، چۈشيتلى
ساحەلردە دىمىرچىلىك، پىچاقچىلىق، دۆلگىرچىلىك
پىشەلرى دە وارىدى. بونا داياناراق بعضىلر بئله بىر
فىكىر دە ايرلى سۆرورلر كى، بلكە همىن پىشەلر
يانىندا گۆنچولوك دە وارىمىش؟! چۆنكى بىر چۈشيت
گۆنە دە «مۈشىن»، همىن گۆندىن قايرىلان باشماقلارا
«مۈشىن باشماق» دىيىلر.

مۈشىن(بىر چۈشيت گۆن) سۆزو ايله كندىن آدى
اۆست - اۆستە دۆشسە دە، بىزجە بو فىكىر ايله، يعنى
كندىن آدىنىن اۋرادا سۆنرالار تاپىلمىش و گلىشمىش
بىر پىشەدن آلىنماسى ايله راضىلاشماق چتىن نظره
گلىر - نىيە كى بىر كندە مخصوص چۈشيتلى
پىشەلر و صنعتلر، او كند يا شهر قورولاندان اوزون
زمان سۆنرا اۋرادا يۇلا دۆشر؛ ياشادىغىمىز دۆوردە
گۆردو يوموز كىمى دە بىر ياشايش يئرى تىكىلمگە
باشلاياندا اۋرانىن آدى دا بللى ائدىلر. كۈچمىشده دە
بئله اولسايدى، اۋندا كندىن آدىنىن مۈشىنچىلىك
پىشەسىلە باغلىلىغى اۋندا مۆمكون اولار كى، كندىن
تىكىلەجە يى يئر، اۋنجدەن بىر ائلىن دۆشرگەسى
و ياشايش يئرى اولاراق، همىن پىشە دە او اۋبادا
قابارىق شكلدە اولموش اول، نهايتدە همان يئر كندە

چئوريلدىكىدە، اۇندا اولموش بير پئشه‌نين آدى دا او كنده و يا شهره قۇيولا. بئله اولورسا، كندىن آدينين «مئشين = گۇن» سۇزويله باغليلىغينا اينانماق اولار.

هر حالدا كندىن ندىن آلدىغينا باخمايaraq، هيجرى قمرى ۷۱۰- جو ايلده يازيلان «ربع رشيدى» وقفنامه‌سینده «ميشن» و يا «مشين» (Meşin) گئتمكده‌دير. قازان خانين عاليم وزيرى رشيدالدين فضل الله همدانى جامع‌التواريخين دۇردونجو جيلدينين ۳۶۳- جو صحيفه‌سینده مئشينين قۇنشو كندى اولان كۆزه‌كونانين حدودلارى باره‌ده يازير:

- «تمامت ۴ دانگ از قريه كوزه‌كنان از ناحيه اروئق از توابع تبريز حدود آن متصل است به اراضى مزرعه ميشن و به اراضى مزرعه قلعه حسنمەويان و به اراضى داريان و به اراضى قلعه كوشك و

۱ - كوزه‌كنانين او گونكو قۇنشو كندلى ايله بو گونكو قۇنشو كندلىنين آدلارى او جۇمله‌دن مئشين، داديان (ديان)، كۇشك، كافى‌الملك و خومنا اوست- اوسته دۇشسه‌لر ده، ايندى داها «حسن مهويان» ايله سسله‌شن و اۇنا ياخين بير كند آدى بو بۇلگه‌ده يۇخدور، بير ياندىن دا بو گون كوزه‌كنانا قۇنشو اولاراق، رسمى سىندلرده «على بىگلو» و «يوسف آباد» آغيزلاردا «علبنگولو» و اوسوب‌آباد، دئيلين كندلىين آدلارى او سىرادا گلّمه‌ميش‌دير. بيزه بئله گلير كى بو گون على بىگلو و يا يوسف‌آباد يازيلان كندلىين بيرى او زامانكى حسنمەويان اولموش و يا بونلارين بيرى اۇنون يئرینده و يا بير آز اۇيان- بو يانندا تيكلميش، بيرى ده يا او زمان يۇخوموش و يا ربع رشيدى تاريخينى يازان مؤلفين قلميندن دوشموش‌دور.

كافى الملك و سور باغ غياث آباد مشهور به خامنه
با جميع توابع.....»

همين قايناقدا دريان كندينين قونشولارى و
اطرافيندا قونشولاريندان دانيشاركن يئنه ده مشيندن
سوز گتتميش و بئله يازيلميشدير:

قریه دادیان^۱ (دریان) از قرای ناحیه اروئق، از توابع
مدینه تبریز بحق الثلث و المثنی، حدودش متصل
به اراضی غياث آباد مشهور به خامنه به موضع
که معروف است به کمروشت و سیل گاه و به
اراضی کوزکنان، به اراضی مزرعه مشین و به قله
میشاو (میشوو) و به اراضی مزرعه هرونق^۲ با جميع

۱ - البميزده اولان قايناقدا بو کلمه «داديان» يازيلاراق اونا وئرلن
آچيقلامادا بئله قلمه آلنميشدير: - نام اين قريه در همه موارد داديان
آمده است و امروز معروف است به داريان و دريان.

۲ - بؤلگه ده بو آد ايله سسله شن بير کندی ايندى تانيان يوخدور.
بلکه منظور دريانين دؤغوسوندا بو گونکو «چن آوان» کنديدير؟! بلکه
ده کئچميشده بو آدلى بير کند دريانا قونشو اولموش، آنجاق او کند
ايندى يوخدور؟! دريانين بو گونکو قونشولارى «خومنا، کوزه کولان،
مشين، قله ميشاو (میشوو)، چن آوان (شانجان) و شبيتردير.» آنجاق
دريانليلازين لهجه سى نين اردبيل لهجه سيله چوخ ياخين اولدوغو
باره ده هم دريانليلا و هم ده اطرافينداکي کندليلردن ائشيتيمک اولور:

- قديم زمانلاردا اردبيل اطرافيندا ايکي طايفا و يا کندين آراسيندا
قانلى ساواش باش وئرير. آرادا اولنلر اولور. و همين ساواشدان
سونرا قارشى - قارشيا دورموش طرفلرين بيرى او بؤلگه دن گونيه
کؤچور و يا کؤچمگه مجبور انديليير. اونلار گليب درياندان يوخاريدا
و ميشوو اتکلرينده کؤچ سالاراق اولجه چاديردا ياشايير، سونرالار
بير کند تیکيرلر. همين کند دَپرَم (زلزله) ايله داغيلاندان سونرا همان

توابع و لواحق از اجزاء و قنوات و حصون و دزجات و باغات و اراضی با توابع و لواحق.

کندین آدینن تحریف ائدیلمه‌سی:

کندین آدی آغیزلاردا مئشین دئییلیرسه ده، دؤولت سندرلرینده «مشنق» یازیلاراق، Meşnəq اؤخونولور. بونون سببی نه اؤلابیلر؟

- بلکه کندین آدینی ایلک دؤنه رسمی سنده سالان مأمور کندین آدینی مشین/مئشین ائشیتدیکده اؤرادا مئشین(گۆن) قایریلماغی نظره آلاراق کندین آدینی «مئشینلیک» (مئشین استحصال اولان یئر) یازماق ایسته‌میش و اؤزونون ده یئرلی یۆخ، تبریزی و یا لهجه‌سی تبریز لهجه‌سیله اؤست-اؤسته دۆشن بیر یئردن اولدوغو اۆچون دانیشیق شیوه‌سی‌ایله «مشین‌نیک» یازیلمالی سؤزو اؤز

کندین آداملاری نئچه کیلومئتر آشاغیلیقدا و او زمان «دیزه» آدلانان کندین باشیندا و او کنده یاپیشیق ائولر تیکیر و دیزه‌لیر ایله بیر کندلی اؤلورلار. دپرم ایله داغیلیمیش کندین گویا ایندی ده آثاری قالماقدادیر. اؤزایا دریانلیلار «یوخاری کند» دئیرلر. دئییلنلره گۆره اردیبلدن بورایا باش وئرن کۆچ صفویلر دؤورونه عائید اولور. بئله اولدوقدا ربع رشیدی وقفنامه‌سینده اؤرادان سؤز گئتمه‌مک طبعیدیر. آنجاق دادیان و دریان سؤزو یئرینه «دیزه» سؤزو دۆشوندوروجودور. بلکه ده او زمان بو یئرین ایکی آدی(دادیان- دریان/ و دیزه) اولموش و یا قابقجا دادیان و یا دریان اولان یئرین آدی بیر زمان دیزه‌یه چئوریلیب، بیر سوره سؤنرا یئنه اوولکی آدا قاییدی و یا «دیزه» بو گونکو کیمی او زمان دا دادیان و یا دریانین بیر محله‌سی اولموشدور.

لهجه سيله «مشينىق» (مشين اولان يئر، مشين قايريلان يئر) يازماق ايسته ميش و بو گونكو مأمورلار كيمي ديلمىزىن يازى قايدالارىنى بيلمه ديگى نىن اوجوندان همين سوزو ده «مشق» شكلىنده قلمه الميش؛ آنجاق اونون اعرابىنى (حرفلىرىن آلتىندا- اوستوندهكى حرکه لرى) قويمايدىدا، سونراكىلار همين كلمه نى ساده جه «مشق» اوخويايلىمىشلا! هر حالدا «مشق» سوزونون «مشين» و بو گونكو يازى قايدامىز ايله «مشين» سوزوندن آينماسىندا هئچ بير شوبه همىز يوخدور.

كىم نه بيلير بو دؤولت سىندلرينده «مشق» Meşnəq يازيلان مشين سوزو، اينگىلىسلىرىن وطنىمىزده مشروطه دؤوروندن باشلاياراق آپاردىقلارى فارسلاشديرما سياستلىرى اثرىنده بو گونه دوشموشدور! يعنى بو گونوموزده آنلامى آنلاشيلان بير توركجه كلمه يه يعنى «مشين» كلمه سىنه «ق» سسى آرتيرماق و «مشينىق» Meşinq ائتمكله اونون آنلامىنى ايتيرمگه چالشمىشلار! بو كيمي اولايىلار باشقا كند و يئر ادلاريني دا باشينا گلتمىشدير، مثلاً سرعين شهرستانى تركيىنده دره ايچىنده يئرلشن «بيله دره» كندىنىن اصيل توركجه اولان ادينى جعل ائدهرك «بيله درق» شكلىنه سالمىشلار، ميانا شهرستانى تركيىنده اولان «مونه» كندىنىن ادينى «مونق» ائله مىشلا، مرندين «النجه» كندىنى «النچق»، «شور دره» كندىنى «شور درق»، «قوشا دره» كندىنى «گوشه درق»، ورزقانين «بوروق دره» كندىنى

«بوروق درق»، بینابین «زاوارا» کندینی «زوارق»، جولفانین «قره دره» کندینی «قره درق»، شېسترین صوفیان بخشی ترکیببند «هَرَزَنه» کندینی «هَرَزَنق» و ائله میشلر. بئله- بئله اؤرنکلره نه قدر دئیسه سن چؤخ توش گلمک اؤلار. بیزجه بو احتمال، یعنی فارسلاشدیرما سیاستلریله بو آدین جعل ائدیلمه احتمالی داها دا گؤجلودور. بئله اولموشسا، کلمه نین اِعرابینی قویمادیغی، آشاغی پاراقرافدا سؤیله نیلن کیمی «ی- i» سسینی سالماغی نین نتیجه سینده سؤنراکیلار اؤنو «مِشِنق Meşinq» یؤخ، «مِشَنق» اؤخوموشلار.

بلکه ده بو کندین آدینی ایلک دؤنه مئشین ائشیدن دؤولت آدمی اؤنو مئشینگ (Meşinq) (نون غوننه ایله) حساب ائله میش و یازاندا «بنیس» کلمه سیندن «ی- i» حرفینی سالاراق «بنیس» یازان کیمی، «شېستر» کلمه سیندن «ی- i» حرفینی سالاراق «شېستر» یازان کیمی، «شیندیوار» سؤزوندن «ی- i» سسینی سالماقلا «شندآباد» یازان کیمی و چؤخلو بئله- بئله یانلیشلارلا یؤل وئرن کیمی «مِشِنق» سؤزوندن ده «ی- i» سسینی سالماقلا اؤنو «مِشَنق- Meşenq» شکلبند قلمه آلمیش، کلمه نین اِعرابینی یازمادیغی اؤچون سؤنرالار آیری دؤولت آدمیلاری اؤنو «مِشَنق و مِشَنق» اؤخوموش و یئرلی اهالییه ده همین آدی تحمیل ائتمیشلر!!!

مەشىندە عائىلە ۋ قۇھوملار عۇنۇنلار

سۆزسوز كى ھر كند ۋ شەردە عائىلە عۆۋولرېنېن ھر
بېرى بېر آد ايلە تانېنار؛ مثلاً:

آتا، آنا، اۇغول، قېز، باجى، قارداش، آرواد، كېشى، بۇيوك
بابا، بۇيوك ننه ۋ س.

بونو دا بېلىرىك كى، بو آدلار بۆتون شەرلر ۋ كندلرېمىزدە
اۋست- اۋستە دۆشمور؛ مثلاً بېر كند ۋ يا شەردە آتيا آتا،
بېرىندە ددە، بېرىندە بابا، بېرىندە داداش، بېرىندە ... دئىلىر؛
ھابئله آنا ھر يىردە آنا دئىل، بېر يىردە آنا، بېر يىردە ننه، بېر
يىردە آبا، بېر يىردە ... آدلانىر.

مەشىندە قۇھوم عۇنۇنلار بئله دېر.

نەسبى قۇھوملار:

- آتا- ددە
- آنا- ننه
- اۇغول- اۇغلان
- قېز
- قارداش- داداش (قارىنداش، ددە داداش^۱)

۱- بېزجە قارداش، قارىنداش سۆزونون قېسادىلمېشى، يعنى بېر قارىندان
اۋلوموش ۋ آرتىق بېر آنانېن دۇنيايا كىردىيى قارداشلاين عۇنۇنى،
داداش ايسە ددە داش سۆزونون قېسادىلمېشى ۋ بېر آتادان اۋلوموش،
آتالارى بېر اۋلوموش قارداشلارېن عۇنۇنى ايمېش. بئله لىكلە آتالارى
آيرى، آنالارى بېر اۋلان قارداشا قارداش، آنالارى آيرى، آتالارى بېر

- باجى
- آتا و آنانين آناسى = بۇيوك ننه
- آتا و آنانين آناسى = بابا- دده
- آتا و آنانين جددى = بۇيوك بابا
- بۇيوك بابا و بۇيوك ننه نين آناسى = آنكه بابا
- نئچەنجى نسل سايىلدىغى بلىرمەين أمما بۇيوك بابالاردان اولدوغو بللى اولان كىشى = اولو بابا.
- آنانين باجىسى = بى بى
- آنانين قارداشى = عمى
- آنانين باجىسى = خالا
- آنانين قارداشى = دايى
- آتا- آنانين بى يىلرى = بۇيوك بى بى (چاغىرىلاندا «بى بى»)
- آتا- آنانين عمىلىرى = بۇيوك عمى (چاغىرىلاندا «عمى»)
- آتا- آنانين خالالارى = بۇيوك خالا (چاغىرىلاندا «خالا»)
- آتا- آنانين دايىلارى = بۇيوك دايى (چاغىرىلاندا «دايى»)

اولانا داداش دئيىلمىش، هم آتا، هم ده آنا بىر اولدوقدا هم قارداش، هم ده داداش دئيىلمىشدىر. همين عۆنوانلاردا طرفين دىشى (مۇنث) و يا اتركك (مذكر) اولدوغو نظردە توتولمور.

- اۋگى ننه = ننه ليك
- اۋگى دده = دده ليك
- اۋگى اۋغول = اۋغوللوق
- اۋگى قىز = قىزلىق
- همين عونوان بۆتون اۋگى قۇھوملاردا ايشلەنر؛
مثلاً- عمى ليك، قارداشلىق، بى بى ليك، خالالىق، دايى ليك،
باجى ليك و ...
- اوشاغين اوشاغى = نوه
- اوشاغين اوشاغى نين اوشاغى = نتيجه
- اوشاغين اوشاغى نين اوشاغى نين اوشاغى = كۆتوجە
- اوشاغين اوشاغى نين اوشاغى نين اوشاغى نين اوشاغى - ايتيجه.
- باجى نين اوشاقلارى = باج اۋغلو، باجى قىزى، باجى
نوهسى، باجى نتيجهسى، باجى كۆتوجەسى، باجى ايتيجهسى
و ...
- قارداشين اوشاقلارى = قارداش اۋغلو، قارداش قىزى،
قارداش نوهسى، قارداش نتيجهسى، قارداش كۆتوجەسى،
قارداش ايتيجهسى.
- بى بى، خالا، دايى، عمى و باشقا قۇھوملارين
اۋولادى دا باجى و قارداش اوشاقلارى كيمي آدلانارلار.

سببى قۇھوملار:

كىشى نىن حيات يۇلداشى = آرواد^۱ - خانىم

آروادىن حيات يۇلداشى = ار - كىشى^۲

حيات يۇلداشى نىن آتاسى = قىين آتا، قاين آتا^۳، چاغيراندا: «عمى».

حيات يۇلداشى نىن آناسى = قىينانا، قاينانا، چاغيراندا: «عم دوستو» عمى نىن دوستو، عمى مېن ياشايش يۇلداشى.

حيات يۇلداشى نىن قارداشى = قىين (قاين - قاين). چاغيراندا، آرتىق آدى ايله چاغىرىلار، بعضا ده قادينلار قاينلارنىن عم اوغلو و يا ارلرىنن دىليجه داداش چاغىرارلار.

حيات يۇلداشى نىن باجىسى = بالدىز. چاغيراندا، آرتىق آدى ايله چاغىرىلار. بعضا گلنلر ارلرىنن دىليجه باجى دا چاغىرارلار.

قاينىن آروادى = قاين خاتىنى. چاغيراندا، آرتىق آدى ايله چاغىرىلار.

۱ - بو عىبارت عرب دېلىندە «عورت» سۆزىدىن آلىنما بىر سۆز اولايىلر.
۲ - بو كلمه مجازى آنلامدا اثر كك جىنس آنلامى داشىسا دا، اصليندە اثر كك - دىشلىيىنە باخمىيلاق «نفر»، «باش» آنلامىنداير؛ مثلاً: بىر نفرلىك يىمك = بىر كىشلىك يىمك، بىر كىشى = بىر باش ادام، بىر نفر ادام.

۳ - اسكى تۆركچەمىزدە قاين «برابر، ائش، مساوى، فرقى اولمايان» دىمكىدۇر. بئله اولدوقدا قايناتا = آتا ايله برابر، آتام ايله فرقى اولمايان، قاينانا = آنا ايله برابر، آنا ايله فرقى اولمايان، قاين = اوزوم ايله برابر، قاينىم = اوز تايىم، اوز ائشىم دىمكىدۇر. بو دا بىزىم مىللىتىمىزىن زىنگىن مدنيتىدىن، قادين ايله كىشى نىن برابر اولدوغوندىن، بىرى - بىرىدىن اوستون سايلىمادىغىندىن ايرلى گلر.

قارداشین آروادی = قارداش آروادی. چاغیراندا، آرتیق
آدی ایله چاغیریلار.

باجی نین اری = یئزنه - کۆره کن. چاغیراندا، آرتیق آدی ایله
چاغیریلار؛ آنجاق یاشی اوْنو چاغیران قایین و بالدیزین
یاشیندان چوْخ اوْلارسا «عم اوْغلو» آدی ایله ده چاغیریلار،
هابئله بۆتون بو سببی قۆھوملار، نسبی قۆھوملاردان
اوْلدوقدا، نسب قۆھوملوغو سبب قۆھوملوغونا گۆج گله رک:
عم اوْغلو، دای اوْغلو (دایی اوْغلو)، خالاوْغلو (خالا اوْغلو)،
بیب (بی بی اوْغلو)، عم قیزی، دایی قیزی، خالا قیزی، بی بی
قیزی و ... چاغیریلارلار.

اوْغولون، نوه نین، نتیجه نین، ... آروادی = گلین. چاغیراندا،
آرتیق آدی ایله چاغیریلار.

قیزی، نوه ساییلان قیزی، نتیجه ساییلان قیزی، ... اری =
کۆره کن. چاغیراندا، آرتیق آدی ایله چاغیریلار.

حیات یۆلداشی نین عمیسی، خالاسی، بی بی سی، دایی سی،
بۆیوک باباسی، بۆیوک ننه سی و ساییره حیات یۆلداشی نین
دیلیجه عمی، خالا، بی بی، دایی، بابا، بۆیوک ننه و... آدلانار.

گۆوده(بدن) عۆضولرى مئشىندە بئله آدلانىلار:

- گۆز، گۆزون ببه يى، گۆزون آغى، گۆزون قاراسى، كىرپىك، گۆزون ربه وسى (كىرپىك اولان يئرى، قاپاغى) گۆزون قباغى (فارسجاسى «گونه»)، آويرد (اؤوورد). قولاق، قولاغين پرده سى، قولاغين سىرغالىغى. آغيز، ديل، ديلين اوجو، دۇداق، جوجىك (ججىك) بورون، بورونون دلىكلرى، بورونون اوجو، بورونون قباغى. قاش، قاشلارين چاتاغى (قاشلارين آراسى). اۆز، آلين، گىرگاه (گىجگاه)، تپه (باشين ان اۇجا يئرى)، امجىك (باشين قباغيندا آلين ايله تپه نين آراسيندا و اوشاق ديل آچماينجا سۆمويو اولمايان يئرى) بئىن، گىج (بئىندە اولان كىچىك و برك بير شئى، قۇيون- كئچى نين بئىنىندە لپه بۇيدا اولاراق يئمە يى شرعا حرام سايىلىر). اۆست انگ، آلت انگ، چنه، ديش، قباق ديشلر، يان ديش (دندان نيش)، آجى ديش (آرخاداكى ديشلر)، عاغىل ديشى (بالغ اولاندان سؤنرا آجى ديشلرين هامىسىندان داليدا چىخان و هاميدان تئز خاراب اولان ديش)، ديشلرين دىبى. داماق (آغيزين تاوانى)، دىلچىك (لوزه)، بۇيون، بۇغاز، خىرخىر، خىرتىك، آنسه (آرخا، باشين آرخاسى)، بۇيونون كۆكو (بۇيونون چىسىنلره ياپىشان يئرى)، دوش، چىيىن، كۆرك، قايرىقا، قۇل، دىرسىك، بىلك، ال، بارماق، باش بارماق، شهادت بارماغى، آرا بارماق، چىلك بارباق (ان كىچىك بارماق)، دىرناق، بارماق بۇغونو (بند انگشت)، قىچ (باجاق)،

پاچا(قېچلارین آراسی)، بۇد، دیز، دیزین بۆکویو، اۇنبا، (بودون دالی یۇنو) دیزین قاپاغی، قېچین لۆلەسی، تۆپوق، آياق، دابان، آياغین اۆزو، آياغین آلتی، آياق بارماغی، باش بارماق، چیلک بارماق(کیچیک بارماق)، قۇلتوق، قۇل، قارین(شکم-معدە)، بۇغارسیق (باغیرساق)، آجی بۇغارسیق(آجی باغیرساق)، قیزیل بۇغارسیق، شیرین بۇغارسیق، دالاق (طحال)، اۇد(صفرا کیسەسی)، پۆفلک(مئانە)، آغ جییر، قارا جییر، بۇورک (بۇیرک)، اۆرک، قېرخ قات، یۇخولوق، دامار. حارام ایلیک(نخاع)، ساچ اوزادان(حئیوانلاردا پیشیریلسە دە چئینەنیلەمین دامار)، ایلیک(سۆمویون ایچیندە اۇلان یاغ)، کیشی و قادینلاردا دۇل آرتیرما ارگانلاری، قادینلاردا بالالیق ... و

بدن عضولری ایله باغلی دئیملردن:

ال- الی آچیق(وارلی، خرج ائدەبیلن)، الی باغلی(مالی نین اختیاری اۆز الیندە اۇلمايان، خرج ائدەبیلەمین، یۇخسول)، الی اوزون(هر یئرە- هر شئیە ال اوزادان، هر شئیە اۆز قاباغینا چککم ایستەین)، الی آیری(اوغرو، اۆزگە مالینی اۆز مالی ائدن)، الی بۇل(الیندە اۇلانندان اۇنا- بونا باغیشلايان)، الی برک(خسیس، بیرینە بیر شئی وئرمکدە قئسقانان)، الی بۇش(یۇخسول، الیندە وار- دۇولت اۇلمايان)، الی یۆنگول(بیرینە بیر شئی وئرمگی اوغورلو اۇلان، مثلاً بیر آل- وئرجی آل- وئرە باشلادیقدا اۇندانان بیر شئی آلیب- پول

۱ - بدن عضولریله باغلی داها چۇخ دئیملر و هر بیرى نین آنلامىنى «دئیملر سۆزلویو» ادلى و الیفا سیراسی ایله دۆزولموش ایکی جیلدلیک کیتابیمیزدا اۇخویاییلر سینیز.

وئرسە او گۆن او آل- وئرچى نىن بازارى ياخشى اولار،
 الى آغىر(ووردوغونو گۆزلىنىلدىن آرتىق اينجىدىن، الى نىن
 ضربه سى ائنگىلى اولان)، الى قانا باتان(آدام اولدورن، بىر
 آدامىن اولوموندا ائنگىسى اولان)، الى خئىرلى(آل وئرىندە
 قارشى طرف خئىر گۆرن، ساتدىغى مال و يا وئردىگى
 پول قارشى طرفە قازانجلى اولان)، الى خئىرسىز(الى
 خئىرلى نىن ترسىنە اولاراق اونونلا آل- وئر ائدن آداما
 قازانماق)، ال وئرمك(قازانماق، سنە ال وئر= سنە قازانار)،
 ال وئرمەمك(قازانماق، منە ال وئرمز= منە قازانماز)،
 ال كسمك(ايشە انگل اولماق، قازانجىنا انگل اولماق)،
 الدن سالماق(بوراخماق، خئىرىندىن كئچمك)، ال آچماق
 (دىلنمك)، السىز- آياقسىز(باشارىسىز، الىندىن ايش گلمەين)،
 الە سالماق(ايلنجە وسيله سى ائلەمك، گۆلونجە قويماق)،
 الدن چىنخماق(الدن گئتمك، ايتمك)، الدن چىنخارتماق(الدن
 وئرمك، الدە ساخلا يايىلمەمك)، ال آلتى(قوللوقچو، بويوروق
 قولو، يۇموش قولو)، قويروغو الە كئچمك (ياخالناماق،
 توتولما)، ال ائلەمك(ال ايلە ايشارە ائلەمك، ال ايلە بىر شى
 آنلاتماق)،

آغىز- آغزى مېرىق(دوداغى جېرىق)، آغزى يېرتىق(سۆز
 ساخلامايان، سىر ساخلامايان)، ھلىت آغىز(آغزى گئش،
 آغزى يئكە)، آغزى ياستى(سۆزو ازىلە- ازىلە دانىشان)،
 آغزى بۆتون(سىر ساخلايان، سۆز ساخلايان) و

آياق- آياغى آغىر(بۇيلو، بۇغاز، قارىنىدا بالاسى اولان)،

آياغى بۆنگول^۱ (آياغى اوغورلو، قىدى موبارك)، آياق باسماق (آياق قۇيماق، گلىمىك، گل - گىدائىلەمىك)، آياق قۇيماق (آياق باسماق، گلىمىك)، آياق گۇتورمىك (يىرىمىك، حرىك ئىلەمىك)، آياغى گلىمەمىك (گىتىمىك اىستەمەمىك، گىتىمگە كۇنلو اولماق)، آياغى آچىلماق (گل - گىدە باشلاماق، يۇلو آچىلماق)، آياغى گىتىمىك (اسهال اولماق، بىر چىشىت باغىرساق خىستەلىگىنە و يا آيرى خىستەلىگە توتولاراق آياغى تىز - تىز اىشلەمىك).

انگ - انگى بۇش، چۇخ دانىشان، انگى نىن چىولرى بۇش آدم (سۇزلىرى تىكرار ائدن، گركىمىز سۇزلىرى سۇيىلەمىكلە باش آغرىسى وئرن آدم)، انگىن ناللاماخ (انگىنى ناللاماق، آرتىق دانىشماق، گركىمىز سۇزلىرىلە باش آغرىسى وئرمىك، چۇخ دانىشماق).

بىل - اينجە بىل، بىلى آيرى، بىلى بۆكوك، بىلى قۇندوزلو، بىلى سىنماق (قارداشى و يا آرخاداشى اولمىك).

باش - قىيورىم باش = باشى قىيورىم، تۇخماق باش = باشى تۇخماق كىمى اولان، باشى نىن دالىسى يىكە اولان، داز باش = باشى داز (تاس)، باشى «گر» = باشى نىن قاباغى نىن تۆكلىرى آنادان دۇغما يانا دارانمىش كىمى اولان آدم، باشى كىلكە (باشى دارانمىش و تۆكلىرى بىر - بىرىنە كىچىمىش)، باشى پىرتلاشيق (باشى نىن تۆكلىرى يىل، اللشىدىرمە، پاپاق و

۱- ائل اىچىندە اولان بىر ايناما گۇرە بىر ايشە باشلاپاندا آياغى بۆنگول آدمىن آياغىنا باشلانارسا (آياغى بۆنگول آدم بىر آددىم آتارسا) او ايش تىز و اسانلىقلا باشا گلىر.

... ايله پىرتلامىش (آدام)، باشى بۇش، باشى خاراب(عاغلىنى
ايتىرمىش).....

بورون - ياپىا بورون(بورونو ياستى و يئكه اولان)، قىرقى
دىمكىدىك (بورونون اوجو اوزون اولاراق آشاغى يۇنلمىش)،
فېندىق بورون(بورونو كيچىك)، زاققا بورون(بورونو يئكه)،
پيشىك بورون(بورونو كيچىك و گۆده اولان)، بورونونو هر يئره
سۇخان(هر نەدن خبر بىلمك اىستەين، هر نە يە فضوللوق
ائىدن).....

تۇپوق - عاغلى تۇپوغوندا اولماق، تۇپوق وورماق(يۇل
گىدركن تۇپوقلارى بىر - بىرىنە دىمك(بو بىر چىشىت
خستەلىگى داها چوخ ائششىك، قاتير و بو كىمى حيوانلاردا
گۆرمك اولار)، دىلى تۇپوق وورماق(۱- دانىشاركن دىلى
توتماق، سىلىس دانىشابىلمەك. ۲- بىر سۇزو آچىق دىمكىدن
چكىنەرك سۇزو بويان - او يانا بورماق و آنلامسىز سۇزلر
سۇيله مك).

دۇداق - وردنه دۇداق(دۇداقلارى يۇغون آدام)، دۇداغى
قئيتان (دۇداقلارى اينجه)، دۇداغى بۆزوك(قاش - قاباقلى
گۆرونن)، يالاما دۇداق(بىر چىشىت خستەلىك اولاراق، آلت
دۇداغى نىن اورتاسى چوخ واختلار چاتلا ياراق قانى چىخان
و دىلىنى چوخ واختلار دۇداقلارينا سۆرتن آدام).....

دېش - ھۈە دېش(دېشلىرى يئكه)، قۇزو دېش(دېشلىرى
كىچىك و ارالى)، دېشلاندېش(دۇداقلارى بىر - بىرىنە
قۇووشما ياراق دېشلىرى چوخ واخت گۆرونن).....

دیل - دیلی آجی (سۆزو ایله باشقالاری اینجیدن)، دیل -
 آغیز ائله مک (یالوار - یاخار ائله مک، خوش دیل ایله دانیشماق)،
 دیل تۆکمک (ایستگینی قبول ائتدیرمک اوچون یومشاق دیل
 ایله سۆزونو تکرار ائتمک) دیلی تۆپوق وورماق (دانیشاندا
 دیلی توتماق).

قاش - چاتما قاش (قاشلاری اوچ - اوچا دایانمیش و
 فاصله سیز اولان آدام)، قارا قاش، قاش - گۆز آتماق (قاش
 گۆز ایشاره سیله بیر شئیلر قاندرماق،

گۆز - گۆزو چئر، گۆی گۆز، قویون گۆز، قارا گۆز، آلا
 گۆز، دانا گۆز (گۆزلری داها چوخ یئکه اولان آدام)، دۇنبا
 گۆز (گۆزلری سۆسوک و چاناغیندان ائشییه چئخمیش کیمی
 اولان)

بىرى- بىرىنى گۆرنده و يا تئلفونلا دانىشاركن گۆندهلىك
و عۆمومى سۆزلر:

- سالام عليكيم، نه وار- نه يۇخ؟

جواب:

ساغليخ، سلامتديح(ساغليق، سلامتليک)، ساغ اوّل، سيزده
نه وار- نه يۇخ؟

بونلاردان سونرا ايكي طرف بير- بيرينه: كئفين- احوالين
نئجهدير؟ فيلان كس نئتينر(نئيلير)؟ ...

ساغ اوّل، ياخشيدير)، سالامى وار.

هابئله ساغ اوّللاشاركن بىرى دئينده:

- فيلان كسه(كسلره) سالام يئتير!- او بيريسى دئير:

- سالام گۆندرن ساغ اؤسسون(اؤلسون).

سلام يئتيره جگينه دئينده فيلانكس سنه سالام يۇللادى و يا
سالام گۆندردى، بو جوابى ائشيدر:

- سالام گتيرن ساغ اؤسسون(اؤلسون).

-

بو كنددن او كنده، بو شهردن او شهره بير سئرا يئمكلر
فرقلنمه سەلر دە، بير سئراسى فرقلى اولور، ھابئله بير سئراسى
ھمان يئمك اولورسا دا، بعضا ادى فرقلەنير. مئشينده چورك
اصلى يئمك سايبىلاراق، بوتون يئمكلرين يانيندا اولماليدير.
حتتى بير يئمك ايله مثلا دوؤو يئمەيى ايله چورك يئيىلمە سە
دە سوؤفره چوركسيز اولماليدير. ھر حالدا بو كندده يئيىلن
يئمكلر بونلاردان عيبارتدير:

سحر يئمكلرى:

چورك، پنير، قاتيق، كرە، سوؤ اوؤو- قئىماق (قايماق)، بال،
چئشيتلى مئيوەلرين مورابىلارى، سوؤ و

گوؤ اورتا يئمكلرى:

كئچميشده گوؤ اورتا (ناھار) يئمكلرينى آرتيق آشلار
اولاردى، او جوؤملەدن:

۱- آيرانلى آش، ۲- يارما آشى، ۳- سوؤوق يارما آشى (يارما
و «لپە خىرداسى» چوخ سالىنان آش)، ۴- شيله آشى، ۵- آغ

۱- نوؤودلارى دئيرمان ايله دارتيب لپە ائله ينده، اوؤولان لپەلرى
غريبلدن الەيب لپەدن آيىراق لپە خىرداسى، و اوؤو دا الكدن الەيب،
اوؤونا «لپە اوؤو» دئيرلر. لپە اوؤونو كوؤفته يە قاتارلار، لپە خىرداسىنى
سوؤوق يارما آشىنا سالارلار.

ارېشته آشي، ۶-قېرمیزی ارېشته (قوورولموش ارېشته) آشي،
۷-مېرزه خسی آشي، ۸-اوماج آشي، ۹-سودلو آش و
آنجاق ایندی بو یئمک رژیمی چوخ ائولرده دیشیلیدیر.

گنجه یئمکری:

قوورما^۱ شورباسی^۲، ات شورباسی، کلهجوش (آیران
آرتیریلیمیش قوورما شورباسی)، پیلوو، سودلو آش و ...

xxxxx

سوپ، ماکارونی و سالاد دئیلن یئمکلر، یئمکلرین
یانیندا یئیلن شورلار، تورشولار، شور خیار و..... کئچن اون
ایلیکلرده بو کندين یئمکلرینه آرتیریلیمیشلار.

کئچمیشده بو کنده تانینان تورشو یالیز اوزوم تورشوسو
ایدی. اونو دا برک یئتیشمه میس اوزوملردن قویاردیلار، بو
تورشو ایندیکی اوزوم سیرکه سی کیمی بیر شئی ایدی.^۳

۱- بو کلمه مئشینده «قاویرما» ایشله نیر.

۲- فارسجاسی «آبگوشت» دئیلن بو یئمک بیر سیرا یئرلرده شوربا،
مئشینده داها چوخ «شور» آدلانیر.

۳- اوزوم تورشوسو «تین وورموش» آدمالارا خئییرلی اولوردو. اونو
ایچن کیمی حالی دوزکیردی.

كۈچمىشە گىدىيىمىز پالتارلار

كۈچمىشە مۇشېن كىندىنېن اۋزونه مەخسۇس پالتار فۇرماسى وارىدى.

كىشىلېرىن گىدىيى كۈيىنگىن ياخاسى ايندىكى كۈيىنكلر كىمى بۇيۇن- قۇلاقلى دىيىلدى و اۇرتادان آچىلمىردى. بلكە بۇيۇنلارنى تىشۇرتلېرىن بۇيۇنلارنى كىمى سادە اۇلاراق، ياخا كۈيىنگىن سۇل چىيىنىن قىباغىندىن آشاغىيا يارىلېردى. ھابىلە ايندىكى كۈيىنكلر كىمى ئىچە دۈيىمەلى دىيىل، باشدا و ياخانىن يۇخارىدان باشلاندىغىندا بىر طرفدە بىر دۈيىمە، بىر طرفدە «اىلگىك» دىيىلن قاتمادان تىكىلمىس و آراسىندىن بىر بارماق كۈچەيىلن بىر ھلقە وارىدى. كۈيىنگى گىيىندىن سۇنرا دۈيىمە اۇ اىلگەيە سالىنىردى، بىلەلىكلە كۈيىنگىن اۋستوندىن باشقا پالتار گىيىسەيدى اۋنۇن ياخاسىنى گۇرمەك اۋلمازدى.

بۇتۇن آيىنلردە گۇرونن بو فۇرمادا كۈيىنگى، يىرىنى قىباغى باشدان دىيە آچىق اۋلان بو گۇنكو كۈيىنكلرە وئرىيدىر. سۇزو گىئىن كۈيىنگىن لاپ سۇنۇنچو گىيىنى رىھمەتلىك ھاج مۇھىدقلى عىسگرى ايدى.

كۈچمىشە ھەر كىشىن باشىندا بۇرك اۋلماق كىشىلىگىن شۇرطى سايىلېردى. كىشىدە بۇرك، آرواددا لىچىك(چىرقد) شۇرافت نىشانە سىيىدى. بۇركە و لىچەيە سايغىسىزلىق مۇقدساتا و ناموسا سايغىسىزلىق كىمى قىمەتلىرىدى. بوناگۇرە دە، ھىچ

واخت كىشى نىن بۇركو باشىندان اكسيك اۇلمازدى.

اۇغلانلار نىن دا چۇخونون اۋزونە مخصوص بۇركو اۇلوردو. بو بۇركە «ترليك» دئيردىلر. ترليك، بۇرك قَدَر قالين اۇلمازدى، بىر قات تۇخونموش، آچىق قيرمىزى و يا تۇخ نارىنجى بۇياسى اۇلاردى. بو بۇرك بۇياسى بلکہ دە صفوييە حۇكمدارلار نىن «قئزىلباش» اوردوسوندان بو بۇلگەدە قالمىش ايمىش!

رضاخان دۇورونە كىمى «كُت» و پَنجک و يا پَنجک دئىلن بىر پالتارى گۇرن اۇلمايمىشدى. كىشىلر كۇينگىن اۋستوندىن «بۆزمەلى آرخالىق» ادلى بىر پالتار گئيردىلر. آرخالىغىن قاباق طرفى كت كىمى آچىق اۇلاردى، اۋنو دۆيمە و ايلگك ايله دۆيمەلردىلر. بۆزمەلى آرخالىغىن گۇبكىدن يۇخارىسى قۇللو آما بىر آز «دۇشلوك»(جلقه) شكلىنىدى. گۇبكىدن آشاغىسى گئن و يۇخارى قىسمتە قۇشولان يىرى(بىلى) بۆزمەلى ايدى. بو پالتارين اتكلرى دىزلرين اۋستونە قَدَر ساللانيردى. بىللريندە بۆزمەلى آرخالىغىن بۆزمەسى نىن اۋستوندىن سارينان «بَرهك» (شال) وقار و متانت نىشانەسى ايدى.

رضاخان يابانجيلار طرفىندىن اۋلكەميزە حاكىم كسىلندن سۇنرا اۋنون اىستگىنە گۇره ژاندارملار و كندلرين بۇرك اىستەيندە باش گئىرن كدخودالارى بۆتون ايران خلقلرينىن محلى دۇنلار نىن دىشديريب، كت گئىمك و «پهلوى بۇركو» ادلى بۇركو باشا قۇيماغى خالقا تكليف ائلدەدىلر. كىشىلرە يىنى پالتار فورماسىنى قبول ائلمەك چتتىن اۇلسايدى دا، مجبور اۇلاراق قبول ائلدەدىلر. رضاخان ائشىگە آتيلماقلا

گتىردىگى گىيىم سۇوغاتى دا دالىسىنجا آتلىدى. اۆزلىكلە دە ياشلى كىشىلەر بىر داھا بۆزمەلى آرخالىق و دۆرگە بۆركە قايتىدىلار.

بو ايكى يۆز اللى اتولى كىندە تىكجە بىر كىشى ھىچ واخت نە رضاخان تىكلىف اتلەين بۆركو باشىنا قويدو، نە دە اينىنە كت گىئىدى. او ۱۳۵۰- جى ايلدە دۆنيادان گىئىندە دە كىندىن اۆزىندە تۇخونموش بىزدىن بۆزمەلى آرخالىق اينىندە و «دۆرگە» بۆرك - Dürge bürk باشىندايدى.

او كىشىنىن آدى «حسین اسلانی» ايدى. اما ندىنە عموم اھالى ايچىندە «آبا مىسلىم» (Abamislím) عمى آدى ايلە تانىنىردى.

آرودالار اينىلرىنە بىز كۆينىك، آياقلارىنا ايسە، ايندىكى دامىنلەر بنزەين، آما چۇخ اۆزون و گىن اۆلان بۆزمەلى (چىندار) توممان گىئىردىلەر. بىز كۆينەين بۆزمەسى اۆلموردو. اۆلدوقچا گىن اۆلاراق، دىزە كىمى ساللاندىغى اۆچون قادىنلاردين دۇشلىرى و سايرە بىللىنىمىردى. بىز توممانىن بىلە دۇش بۆزمەسى كۆينەين آلتىندا قالىر، آشاغى اتىكلىرى تۇپوقدان بىر آز يۇخارىيا كىمى ساللانىردى.

قادىنلاردين چۇخو باشلارىنا باغلادىغى «چىرقى»- ين آلتىندان اۆزلىرىنە مەخسۇس تىلىك (بىر چىشىد بۆرك) دە باشلارىنا قۇياردىلار. تىلىك باشدا ثابت قالسىن، چىرقى و چادىرا اۆنو چىكىب سۆرۇش دۆرمەسىن- دىئە، «خالتا» دىيىلن قاتماسىنى بىر اۆجو اۆنون بىر قىراغىنا تىكىلمىش، بىر اۆجو بۇغازىن آلتىندان كىچىب بۆركون اۆ بىرى قىراغىنا تىكىلمىش

دۆيمە يە سارينىردى.

چرقىدىن اۆستوندىن كىند جولفالارىنىن تۆخودوغو بئز «مرفش»^۱ دە سالاردىلار. مرفش چادىرا كىمى «يارىم دايره» دىيىل، دۇرد بوجاقلى (مربع) شكىلىدە اۆلاردى. مۇشۇن مرفشلىرى شطرنجى دۆزولموش آغ- گۆى بۆيالى مربع شكىللى گۆللىرىلە ھىر يىردە تانىناردى. ھىر گۆلۈن ائى- اۆزونو تخمىنا ۲ سانتى مۇتير ايدى.

مۇشۇنىن قۇنشو كىندى اۆلان ھىرىز كىندىنىن دە قادىنلارىنىن مرفشلىرى مۇشۇن قادىنلارىنىن مرفشلىرى بۆياسىندا اۆلوردوسا، اۆنلارنىن گۆللىرىنىن ائى- اۆزونو مۇشۇن مرفشلىرىنە گۆرە آز و تخمىنا بىر ساتىمۇتير اۆلوردو. ھابىلە مۇشۇنىن باشقا قۇنشوسو اۆلان كۆزەكونان و خومانىن قادىنلارىنىن مرفشلىرىنىن شطرنجى گۆللىرىنىن ائى- اۆزونو بىر ساتىمۇتير اۆلوردوسا، بۆيالارى قىرمىزى- قارا اۆلوردو. بوناگۆرە دە بو كىندىلردىن باشقا يىرلە گىئدىن قادىنلارنى ھارالى اۆلدوقلارى مرفشلىرى ايلە بىلىنىردى.

تبرىز و باشقا يىرلردىن گلن گۆللو و مرفشە گۆرە يۆنگول اۆلان چىتلىر چۇخالدىقچا مرفشلىر مۇيداندىن چىخىدى. دۇمكى اۆلار ۱۳۵۰- جى ايللردىن بىرى مۇشۇندە باشىنا مرفش اۆرتىن قادىن گۆرونمەدى. ھامىسى چىت پارچالاردان چادىرا تىكىپ باشلارنى سالدىلار. مۇشۇندە سۇنا قالمىش مرفش تۆخويان جولفالارىن بىرى رحمتلىك «مىشە مەھدى مەھدۇى»، بىرى دە رحمتلىك «مىشە محرمعلى حقۇئردى» ايدى. مىشە محرمعلى

۱- بو كىلمە بىلكە دە عرب دىلىندە اۆلان «مرفش» سۆزۈدور!

لاپ سۈنۈنچو بۇزچى اۆلدۈ. اۋنون ايشى نين داوامچىسى
اۆلمادى.

بئىلەلىكلە بورادا بۆزمەلى آرخالىغىن يىرىنى مۇشىندە
«پنجك» دىيىلن و عموم و طنداشلار يىمىزىن «كت» آدى ايله
تانيدىغى پالتار، قادينلار يىن «خام كۆينك» دىيىلن پالتارينىن
يىرىنى مدرن پارچالاردان تىكىلن «زوبون» دىيىلن بۆزمەلى
دۈن، بۆزمەلى توممانىن دا يىرىنى دۈم قارا پارچالاردان
تىكىلن شالوار توتدو.

كۈچن اۋن ايل لىكلە كىمى مۇشىندە يۈندن و گۆزمدن
ايرىلىپ تۇخونوب تىكىلن شالوارلار، پنجكلر و پالتولار دا
گۈرونردى. بو گىيىمىن شالىنى (پارچاسىنى) رحمتلىك «مشە
رضا حقوئردى» تۇخوياردى. بو كىشى پنجك، شالوار، پالتو و
شالىندان علاوه «خشە» لىك شال^۱، پالان شالى^۲ دا تۇخوياردى.

-
- ۱- خَشە = سامان دۆلدورماغا اويغون اۆلان بۇيوك تۇريا.
 - ۲- ائششكلرە پالان تىكمىكدە گرک اۆلان بىر چۇشيت
پارچايدى.

- اکینچی = Əkinçi = کشاورز
 چوبان = Çoban = چوپان
 ناخیرچی = Naxırçı = چراننده گاو و الاغ
 قوزوچو = Quzuçu = چراننده بره و بزغاله
 جوتجو = Cütcu = کسی که با گاو زمین را شخم میزند
 خودهک = Xodək = شاگرد شخم زن زمین
 نورسه = Nürsə = پسر بچه های که شاگرد و دستیار جوتجو
 (شخم زن زمین) است
 دللک = Dəllək = آرایشگر مرد (سلمانی)
 جولفا = Culfa = بافنده کرباس
 حاللاج = Hallac = پنبه زن و پشم زن
 پیچاقچی = Pıçaqçı = چاقو ساز
 ایپلیکچی = İplikçi = نختاب و نخ فروش
 پامبیقچی = Pambiqçı = پنبه فروش
 پینهچی = Pinəçi = تعمیرکار کفش
 بوياچی = Boyaçı = رنگ رز
 باخیجی = Baxıçı = فال بین و دعانویس

قۇرۇقچو Qorugcu = نېھبان دشت

مىشىن كۆۈشنىدە چۇخلو يىرلر، جۆر بە جۆر آدلارلا تانىنىرلار. اليميزدن گلنجه اۇنلارى سايين اۇخوجولارا سۇنوروق. بونودا آرتيرمالىيىق كيم بو آدلار ۱۳۷۸-جى ايلده يايىلان «مىشىن» كىتابىمىزدا باشقا بير ديزاينلا وئريلمىشلىرسە، بورادا اليغا سىراسى ايله دۆزولموشلر. سۆزسوز كى، آشاغيدا گلن آدلار، مىشىن كۆۈشنى آدلارينيىن هامىسى اولايىلمز. آرخاينىق قلمدن دۆشنى ده آز دىيىلدير.

هابىله بعضى يىرلرين چۇخلو بۇلوملرينين ده اۋزونە مخصوص آدى واركى، اۇنلارى يازماقدان واز كىچدىك. آرتيرمالىيام:- بعضى آدلاردان يىرلرين كىچىك اولدوغو آنلاشيلسا دا، يعنى بير يىر تكجه بير داش آدى، بير بولاق آدى، بير باغ آدى كىمى نظره گلسه ده، او يىرين كىچىك اولدوغونا دليل دىيىل. اۋرنك اۇلاراق، خانلىق باغ، آغ داش و گوۋى بولاق آدلاريني گۇتورمك اۇلار كى، هر بيرى آزى اۇنلارجا و حتا يۈزلرجه ھىكتار يىردير؛ چۇخ آدمالارين اۇنلاردا يىرى(تورپاق ساحەسى) واردير.

مىشىن كۆۈشنىدن قلمە آلايىلدىيىمىز يىر آدلارى بونلاردير:

آتار چشمه‌لری Atlar çeşmələri

Ara gədik آرا گلدیک
 Arx altı آرخی آلتی
 Aşa dərə آشا دره
 Ağ əmməd dərəsi آغ اممد درهسی
 Ağ bazı آغ بازی
 Ağ bulaq آغ بولاق
 Ağ daş آغ داش
 Ağabba dərəsi آغ آبا درهسی
 Ağ Hüseyn demigədiyi آغ حسین (آغا حسین) دئمی گدیگی
 Ağdaş dalısı آغداش دالیزی
 Alanbar آلانبار
 Alanbar dərəsi آلانبار درهسی
 Alanbar düzü آلانبار دۆزۈ
 Allah ciləsi آلاه جیلهسی
 Alovun gözə آلووون گۆزه
 Anqut quzeyi آنقوت قوزئی
 Ayı dərəsi آیی درهسی
 Ayı ərəsi ağzı آیی درهسی آغزی
 Əsil bəy gözəsi əsil بے گۆزهسی
 Əkbərabad dərəsi اکبر آباد درهسی
 Əmir seyid yoncalığı امیرسید یونجالیقی

üç bulaq اۆچ بۇلاق
 üç dərələr اۆچ درەلر
 Uzun yal dalısı اۇزون يال داليسى
 Uzun yalın bazı اۇزون يالین بازى
 Uğurlu اۇغورلو
 Əvliyə qabağı اۆلىيە قاباغى (كۆچە آدیدیر)
 İt yolu ایت يۆلو
 ایستانبول جدهسى (مئشین کؤوشنینی آشاغیسیندان کئچن
 تبریز - سلماس - تورکیه جادهسى) cədəsi İstanbul
 İkcə dəre ایکجه (بلکه ده اینجه) دره
 İydəli dəre ایگدهلى دره
 İlanlı dem ایلانلى دئم
 İlxi dərəsi ایلخی درهسى
 İlxi düzü ایلخی دۆزو
 İmanı yatağı ایمانى ياتاغى
 İydəli dəre ağzı اییدهلى دره آغزى
 Böyük dem بۆیوک دئم
 Böyük gözə بۆیوک گۆزه
 Baba düzü بابا دۆزو
 Bazar gədiyi بازار گدیگی
 Baş arxac باش آرخاج

Bala gədik بالا گدیک
 Bayır بايیر
 Bayır Təpəsi بايیر تپه‌سی
 Bayırın quzey بايیرین قوزئی
 Bərə kəhrizi بره کهریزی
 Bənövşəli nav بن‌و‌شله‌لی ناو
 Bənd dərəsi بند دره‌سی
 Bəndlərin qabağı بندلرین قاباخی
 Bostan Təpəsi بوستان تپه‌سی
 Biyanlı arxac بییانلی آرخاج
 Pətəklük پتکلیک
 Pətəklük dərəsi پتکلیک دره‌سی
 Pətəklük düzü پتکلیک دوزو
 Polad demi پولاد دئمی
 Təpə üstü تپه اوستو
 Təpə dalısı تپه دالیزی
 Təpə dibi تپه دیبی
 Təpə gölü تپه گولو
 Taxt altı تخت آلتی (کوچه آدی)
 Təzə kəhriz تزه کهریز
 Təzə kəhriz gölü تزه کهریز گولو

Tək ərik dibi تک اریک دیبی
 Tək iydə dibi تک ایده دیبی
 Tək söyüddibi تک سۆیود دیبی
 Topcu yatağı تۆپجو یاتاگی
 Tut dibi توت دیبی
 Turab dərəsi تۇراب درەسی
 Torpaqlıq تۇرپاقلیق
 Çöçəklər چۆچکلر
 Çöçəklər dərəsi چۆچکلر درەسی
 çaxmaqlar چاخماقلار
 çala – çuxur gözəllər چالا – چۆخور گۆزەلر
 Çavuş Təpəsi چاووش تپەسی
 Çavuş kəhrizi چاووش کهریزی
 Çavuş gölü چاووش گۆلو
 Çayırli dərə چاییرلی درە
 Çeşmə üstü چشمه اۆستو
 Çeşmə dərəsi چشمه درەسی
 çubuqlu چوبوقلو
 çubuqlu başı چوبوقلو باشی
 Şəbistərlinin dərələr (şəbistərlin) درەلر
 Çimənlicə ağı çیمنلیجە آغزی

Çinədanlı arxac چینه دانلی آرخاج
 Hacı Xəlil dərəsi حاجی خلیل دره سی
 Hacı quzeyi حاجی قوزئی
 Hacılır dərəsi حاجیلار دره سی
 Hamam səkgiləri حمام سگگیلری
 Hüseyin dərələri حسین دره لری
 Xatıncan dikgi خاتین جان دیکگی
 Xarıldayan quyu خاریلدایان قویو
 Xan çayı خان چایی
 Xan gölü خان گولو
 Xan Əmir Təpəsi خان امیر تپه سی
 Xanlıq bağ خانلیق باغ
 Xanlıq arxac bağ خانلیق باغ آرخاجی
 Xanlıq bağ altı خانلیق باغ آلتی
 Xanlıq bağ üstü خانلیق باغ اوستو
 Xanlıq Bağ kəhrizi خانلیق باغ کهریزی
 Xanlıq düz خانلیق دوز
 Xanlıqbağ içi خانلیق باغ ایچی
 Xanı gədiyi خانی گدیگی
 Xərmən yerləri خرمن یئرلری
 Xərmənlər خرمنلر

Xəznə dərə خزنه دره
 Xəstə kəhriz خسته کهریز
 Xələf çeşməsi خَلَف چشمه‌سی
 Dem bağ دئم باغ
 Daş üstü داش اوستو
 Daş dalısı داش دالیزی
 Daş dizə داش دیزه
 Daş qabağı داش قاباغی
 Daşlı bulaq داشلی بولاق
 Dalı çubuqlu دالی چوبوقلو
 Dədə bibi دده بی‌بی
 Dərə bağ دره باغ
 Dərə zəmi دره‌زمی
 Dəlmə dərəsi دَلْمَه دره‌سی
 Dəmir qəyə دَمیر قیّه
 Duz cədəsi ' (Yasin cədəsi) دُوز جَدَه‌سی
 Duzlaq دُوزلاق

۱- هئریز و مئشین آراسیندا اولان دوز قایناغی (دوزلاق) دان باشلا یاراق
 مئشین کوشنیدن کئچندن سونرا کۆزه‌کونان کندینن دییینده و واختیلا
 «کۆزه‌کونان ققه‌لری» (قهوه‌خانالاری- چایخانالاری) تانینان یئرده بیتن و
 آرتیق دوزچولارین حیوان ایله دوز داشیدیقلاری یول. اونلار دوزلاری
 دوزلاقدان بورایا گتیریپ، بورادان دا کئچمیشده داشقا و سونرالار
 ماشین ایله تبریزه یوللارمیشلار.

Doşab torpağı دوشاب تورپاگی
 Düleri (دۆل یئری) دۆلئری
 Dəhnə qabağı دهنه قاباگی
 Dizə qabağı (کۆچه آدیدیر) دیزه قاباگی
 Dəyirman daşı دایرمان داشی
 Dəyirman daşı kəhrizi دایرمان داشی کهریزی
 Rəhim bulağı رحیم بولاگی
 Zərişlər dibi زرشلر دیبی
 Zoğala dərə زوغالا دره
 Zoğalanın səkgilər زوغانین سگگیرلر
 Züvrünçək زوورونچک
 Züvrünçək qabağı زوورونچک قاباگی
 Zıncırovlu quyu زینقیروولو قویو
 Seyran dərə سئیراندر
 Sarı dizələri ساری دیزهلری
 Səttar üstü ستار اۆستو
 Sərin bulaq سرین بولاق
 Sultan düzü سلطان دۆزو
 Sultan qələməliyi سلطان قلمهلییی
 Südəsər سۆد آسر
 Sulu dərə سولو دره

Seyid demi سید دئمی
 Seyid kəmər سید کمر
 Seyid kəmər dalısı سید کمر دالیزی
 Seyid kəmər qəyəsı سید کمر قیہ سی
 Sınıq سینیق
 Şor bulaq شور بۇلاق
 Şor bulaq başı شور بۇلاق باشی
 Şor dərə شور دره
 Şor kəhriz شور کهریز
 Şor göl شور گؤل
 Şeytan dikgi شیطان دیکگی (کۆچە)
 Abbasın daşlar عابباسین داشلار
 Osman düzü عثمان دۆزۈ
 Osman kəhrizi عثمان کهریزی
 Əli daşı علی داشی
 Əlibəy bağı علی بے باغی
 Əmmaməli qəyə عممامه لی قیہ
 Qabaq Təpə قاباق تپه
 Qabaq təpə dalısı قاباق تپه دالیزی
 Dərəsi Qaban قابان دره سی
 Qara bulaq قارا بۇلاق

Qara xumoş قارا شوخوم
 Qara Quşlu dərə قارا قوشلو دره
 Qaşsaqlı düz قاشساقلی دۆز
 Qaşqa dem قاشقا دئم
 Qafarın dərə قافارین (غفارین) دره
 Qala dərəsi قالا دره سی
 Qala düzü قالا دۆز
 Qalqanlı nav قالقانلی ناو
 Qəcələ dərə düzü قَجله دره دۆز
 Qəcələ dərə قَجله دره
 Qəcələ dərə ağzı قَجله دره آغزی
 Qəcil daşı قجیل داشی
 Qəri nənə arxacı قَری ننه آرخابی
 Qəri nənə dalısı قَری ننه دالیسی
 Qələməli bazı قلمه لی بازی
 Qoca bulağı قوجا بولاغی
 Qurbanın qəyələr قوربانین قیه لر
 Qurdlar yuvaları قوردلار یووالاری
 Qoruqcu Təpəsi قوروقجو تپه سی
 Quzey قوزئی
 Qum arxac قوم آرخاب

Qızlar bulağı قىزلار بۇلاغى
 Qızıl arxac قىزىل آرخاب
 Qızıl daş dibi قىزىل داش دىبى (كۆچە)
 Qızıl düz gölü قىزىل دۆز گۈلو
 Qızıl düz قىزىل دۆزو
 Qızıl qəyələr قىزىل قىەلر
 Qızıl qəyələr başı قىزىل قىەلر باشى
 Qızıl qəyələr qabağı قىزىل قىەلر قاباغى
 Qızıl gədik قىزىل گدىك
 Qəyə qabağı قىە قاباغى
 Qəyə kəhrizi قىە كھرىزى
 Qəyə dalısı قىە (قايا) دالىسى
 Qəyəli yataq قىەلى (قايالى) ياتاق
 Keçi qalası كىچى قالاسى
 Kəhüllər dərəsi كۆفوللر (كۆھوللر) درەسى
 Kəhüllər qabağı كۆفوللر (كۆھوللر) قاباغى
 Kasıblar arxacı كاسىبلار آرخابى
 Kəlbəmməd bağı كلبە آممەد باغى
 Kəlbə zeynal arxac كلبە زىئىنال آرخابى
 Kəlbə Əsgər bulağı كلبە عىسكەر بۇلاغى
 Kəlbə Əsgər dərəsi كلبە عىسكەر درەسى

Kəlbəsgərin iydələr dibi کلبه عسکرین اییدهلر دیبی

Kəlbə Həsən vəlik kəhrizi کلبه حسن وکیل بولاغی

Kəlbə Məlik kəhrizi کلبه مَلِیک کهریزی

Kələmturlu dərə کَلَمْتورلو دره

Kən kən dizəsi کن - کن دیزهسی

Kənd altı کند آلتی

Kənd gölü کند گؤلۆ

Kürd Həsən Arxacı کۆرد حسن آرخابی

Kürd Həsən bağı کۆرد حسن باغی

Kürd Həsən kəhrizi کۆرد حسن کهریزی

Kəhriz başı کهریز باشی

Gödülə گۆدوله

Gödülə dalısı گۆدوله دالیسی

Gödülə dibi گۆدوله دیبی

Gödülə quzeyi گۆدوله قوزئی

Gödülə gədiyi گۆدوله گدیگی

Gerçek daşı گئرچک داشی

Göl Altı گؤل آلتی

Gen çay گئن چای

Gen çay ağzı گئن چای آغزی

Gen nav گئن ناو

Gen nav ağzı گنن ناو آغزی
 Göy bulaq başı گۆی بۇلاق باشی
 Göy dərə گۆی دره
 Göy dik گۆی دیک
 Göy zəmi گۆی زمی
 Gəçxana گچخانا
 Gədik başı گدیک باشی
 Gədik dibi گدیک دیبی
 Gillik گیللیک
 Mallausub Dərəsi ماللا اوسوب درهسی
 Malla bulağı ماللا بۇلاغی
 Malla gözəsi ماللا گۆزهسی
 Maman çayı (küçə adı) مامان چایی (کوچه آدی)
 Maman navı مامان ناوی
 Möhsün dikgi محسن دیکگی (کوچه)
 Məmməd bulağı محمد بۇلاغی
 Mislim quyuları مسلم قۇیولاری
 Məş İsmayıl bulağı مش اسماعیل بۇلاغی
 Məş şəfi dərəsi مش شفیع درهسی
 Məşd həsən dərəsi مشھد حسن درهسی
 Məlik yatağı ملیح (ملیک) یاتاغی

Məməd can ممدجان
 Məmədcən bulağı ممدجان بولاغی
 Məməd can dərəsi ممدجان درهسی
 Müşüd (Mürşüd) navı موشود(مرشد) ناوی
 Mıǧmıǧlı dərə میغ میغلی دره
 düzü tümən Min مین تومن دوزو
 Naxır bazısı ناخیر بازیسی
 Nərməsər gədiyi نرمهسر گدیگی
 Hadı arxacı هادی آرخاجی
 Həmənı düzü هَمَنی دوزو
 dərəYetim دره یئتیم
 Yapa یاپا
 Yapa ağzı یاپا آغزی
 Yapa dərəsi یاپا درهسی
 yapa quzeyi یاپا قوزئی
 Yapa günəvəri یاپا گونَه‌وری

«مُشینه کۆچه‌لرین تاریخی آدلاری»

Aşağı hamam yanı آشاغی حمام یانی

Aşağı küçə آشاغی کۆچه

Əvliyə qabağı اولیه قاباغی

بازار کۆچەسى Bazar küçəsi
 بدل دۈنگەسى^۱ Döngəsi Bədäl
 تخت آلتی altı Taxt
 حاج قافار کۆللویو Hacı Qafar Küllüyü
 دۈنگە Döngə
 دالی کۆچە Dalı küçə
 درە ناو Dərə nav
 دیزە قاباغی Dizə qabağı
 دییرمان باشی Dəyirman başı
 دییرمان قاباغی Dəyirman qabağı
 سۆمۈک کۆچەسى Sümük küçəsi
 شیطان دیکگی Şeytan dikgi
 قیزیل داش دیبی Qızıl daşdibi
 گۈل باشی Göl başı
 گیلیف اۆستۈ Gilif üstü
 مامان کۆچەسى Maman küçəsi
 محسن دیکگی Möhsün dikgi
 ناخیر کۆچەسى Naxır küçəsi

۱- بو آد ایله مئشینده نئچه دیبی باغلی (بن بست) کۆچە واردیر. دۈنگە ده "دۈن-گل"، یعنی گئتدییین یولو قاییت گل، و گئدنلر گئتدیکلری یولو قاییدیب گلمه لی دیلر و باشقا چئخیش یوللاری- یوخدور دئمکدیر.

Nav başə ناو باشی
Yuxarı çay başı یوخاری چای باشی
Yuxarı küçə یوخاری کوچه
Yuxarı məscid qabağı یوخاری مسجد قاباگی

تاخما آدلار

بۆتون كندلر و شهرلرده اولان كيمي مئشىنده ده بير سئرا تاخما آدلار اولموش و اولماقدادير. بو آدلار ين چۇخو آد صاحىبى نين داورانىشى، دانىشىغى، ايشى و ياراشىغى ايله وئريلمىش و وئريلمىكدهدير. آنجاق بير سئراسى دا اولار ين اؤزوندىن آسىلى اولماي يارق باشقالار اونو تحقير ائدرك و يا آلتىشلار يارق، بعضا ده هئچ بيرى اولمادان و يالنىز اونون تانىنماسى اوچون وئريلمىشلر.

۱- اينسانلار ين ياراشىقلارى، گوردوكلرى ايشلر، دانىشىق و داورانىشلارى بارهده تاخما آدلاردان اؤرنكلر:- قارا ...، سارى ...، لال ...، كار ...، كۆر ...، چۇلاق ...، چئر ...، آلا ...، يئر باخان ...، گۆيه باخان ...، دونبا گۆز ...، قارنى شىشىك ...، بئلى بوروق ...، چۇپور ...، كئچل ...، گۆلهين ...، قاراقاباق ...، يۇرقا ...، باشى يئكه ...، چيل ...، دۆكگۆ ... (ساواشماق و آتېشماق اىستهين)، گۆوور (كافر) ...، سس ...، اوغرو ...، آيى ...، قاشقا ...، ديلنچى ...، قاقچاق ...، قوروقچو ...، حامامچى ...، چوبان ...، جولفا ...، بئزچى ...، كۆزهچى ...، ناخىرچى ...، يىنهچى ...، و ...

۲- يالنىز تانىنماق اوچون وئريلن تاخما آدلار:

بو سطرلر يازارينين آتاسى نين آدى «على» اولراق كند اهلى ايچينده «على بالا» آدى ايله ده تانىنماقدادير. بو آد هاردان مئيدانا گليبدير؟

سۆزۈ گئىدىن شىخىش اوشاقلىقىدا آتاسىنى الدىن وئىرى. بىر مۆددەتتىن سۇنرا گىنج آناسى اۇنى دا گۇتۇروب ار ائويندىن آتا ائوينە قايدىر و قارداشى ايله بىر حىطدە ياشامالى اولور. قارداشىن دا نىچە اوغلو- قىزى واريمىش. اۇنون عائىلەسىنە قارىشان باجى و باجىنىن اوغلو غرىبلىك و يادلىق دۇيماسىنلار- دئىه، دايى باجىسى اوغلو نو دا «بالا» عونوانى ايله چاغىرىر و هر وخت اۇنو چاغىرماق اىستەدىكىدە يالنىز «على» بوخ، «على بالام» و اۇنون سۆزونو دانىشدىقىدا «على بالا» سۆيلىيىرىمىش. بوناگۆره دە «على» هم دايىسى عائىلەسىندە، هم دە كىند اىچىندە «على بالا» عونوانىلە تانىنىر.

رحمتلىك مشە حىدرعلى حىدرى آدىلى كىشى اۆز اوغلانلارى بارەدە باشقالارلا دانىشاركن قارشى طرفە حۇرمەت قۇيلاق اوغلو نوون آدىنى دئىل «ئۆكرىن...» دئىردى و آدى «محمىدعلى» اولان كىچىك اوغلوندىن دانىشدىقىدا «بالا اوغلو» يئرئىنە «بالا ئۆكرىن» (يەنى سىنىن بالا ئۆكرىن) سۆيلىيىردى. بوناگۆره دە ايندى «بالا ئۆكر» سۆزۈ دئىيلىن كىمى هامى سۆزۈ گئىدىن كىشىنىن اوغلو «حاج محمىدعلى حىدرى»نى يادا سالىر.

رحمتلىك محمىد مصطفىوى آدىلى بىر كىشى هر كىس ايله دانىشاركن، اۇنا داداش خطاب ائدرمىش. مثلاً: داداش هارا گئىدىرسىن، داداش بو گۆن نە گۆنودور، داداش كىمىن اوغلو سىن؟ و ... بوناگۆره اۆز ساغلىغىندا «داداش محمىد» عونوانى ايله تانىنىمىشدى. او كىشى اوزون ايللر اۇنىچە دۇنيادان گىتمىشسە دە، ايندى اوغلو «داداش اوغلو» آدى ايله تانىنماقداىر.

رحمتلىك حاجى حسين كاظمى اۆز ساغليغىندا باشقالارلا دانىشاركن «بالام، بالام» سۆزونو چۇخ ايشلەدردى، مثلاً بىرىنە:- گل گئىك قۇناق اول!- دئىك اىستەسەيدى،- «بالام گل گئىك قۇناق اول!»، بىرىنە اۆيود وئرمەلى اولاسى ايدى،- «بالام- بالام» گرک بو ايشى گۆرەسن، «بالام»، بو ايشى گۆرسن داها ياخى اولار. تنقىد ائتمىك اىستەسەيدى،- «بالام، بالام» نىيە بئله ائله دىن- بو ايش سىنە ياراشماز و ... دئىردى.

بئله لىكلە اونون دانىشىقلارىندا، «بالام» عىيارتى اولدوقچا چۇخ ايشلنردى. بوناگۆرە دە كىد اىچىندە «بالام- بالام» ادى ايله دە تانىنىردى.

مرحوم مشە محمدعلى كاظمى گىجلىكدە باتى آذربايجاندا اۆزون سۆرە كۆردلرلە ايشلەمىش و كۆرد دىلىنى اونلاردان اۆيرنمىشىدى. اۆز پالتارلارى يىرتىلىپ داغىلاندان سونرا كۆرد پالتارى گىمىش ايمىش؛ كىدە قايداندان سونرا كۆرلرىن دىلىنى اۆيرىندىگىندىن، پالتارلارىنى گىدىگىندىن سۆز- صۇحبىت آچدىغىناگۆرە كىد اىچىندە «كۆرد محمدعلى» عونوانى ايله تانىنىردى.

بیر سئرا کلمه لر اوشاقلارین دلیجه

اینقه - اینقه = تزه دۆنیا یا گلیمیش اوشاغین آغلاماق سسی.

بیه = اوشاق، کۆرپه اوشاق.

بیب - بیب = اوشاقلارین دلیجه ماشین.

بیجی = اینک، اؤکوز و بالالاری.

پاپیش = باشماق.

پوَف واه = پیس ایی گلنده دئیلن سۆز.

پوَفو = پیشمیش یئمک.

پیش - پیش = پیشیک.

تَ ائله مح (ائله مک) = اوشاغین یاواش - یاواش آددیم
آتماسی.

جوّجو = تویوق و باشقا اۇچارلار.

جیجی = تزه پالتار و باشماق.

جیززه و یا جیز = یاندیریجی شئیلر - مثلا: اؤد، ایچینده ایستی
یئمک اولان قاب - قاچاق، قاینار سویو اولان سماور و سایره.

جیققیلی = کیچیک.

چؤودورمک = اۇغلان اوشاغی نین آزاد فسادا اۇزاغا
ایشه مه سی.

چیش = ایشه مک.

خۇخان = خىالى قۇرخونچ نىسە (گىرەك اولدوقدا اوشاقلارى
اوندان قۇرخودارلار).

خېخ ائەلمە (ئەلمەك) = باشىنى كىمەك، مال - داوارىن
باشىنى كىمەك.

دردەر = گىزەك، دۇلانماق.

دېنقىلى = كىچىك، بالاجا.

قاقا = شۇكولات، شىرنى.

قۇجو = قۇجاق.

قۇجو-قۇجو = قۇللارنىن آچاراق اوشاغى قۇجاغا آتماق
اىستەينىن دىلىجە دىيىلن سۇز.

قۇقۇلوقۇ = خۇروز.

قىندى = داوار، قۇيۇن - كىچىك و بالالارى.

گۆر-گۆر بابا = رەد، گۆي گۆرۈلداق.

گىدان-گىدان = بو سۇز دىيىلندە اوشاقلار باشلارنى
تۇولايارلار.

لالاي ائەلمە (ئەلمەك) = ياتماق، يۇخلاماق.

ناناي = اۇيىنماق.

هاپى = ايت.

هەم ائەلمە (ئەلمەك) = بىردن يىمەك، بىر اۇدۇمدا اۇدماق.

هۇبۇش = ائشەك.

ايكىنجى بۇلوم

مۇشۇ كۈنىدە بىتنە و اكيلن بىتگىلر و آغاجلار

مئشىن كۆوشىنىدە دە، بۆتون كۆوشىنلر كىمى، يۆزلر نۆوع
 اۆزو گۆيَرَن بىتگىلر واردىر. بۇنلارین بعضىلرى حىوانلارین
 يئمەيىنە، بعضىلرى دە اينسانلارین يئمەيىنە مۆناسىبىدىر. البتە
 بعضىلرى دە نە تكجە يئىلن دئىل، حتّا اينسان و حىوانلار
 اۆچون خطرلى، بعضا دە اۆلدوروجودورلر. اۇنلارى دا
 هم كند اهالىسى هم دە يئرلى حىوانلار تانىرلار. ايندى بو
 كندىن كۆوشىنىدە بىتن يۆزلرجه بىتگى نۆوعلىرىنن ايچىندن
 تانىدىقلاريمىزىن آدلارنىن اشاغيدا سىرالايىرىق. سۆزسوزكى،
 آدلارنى بىلمەدىيىمىز گۆيَرَتىلرین سايلارى بىلدىكلرىمىزدن
 قات-قات آرتىقدىر.

آشاغيداكى بىتگىلرى آداملار دا يئرلر

۱- آراق (Araq) تۆخوموندان گۆيَرَن، بئىضى
 شكىلىندە يارپاقلارى اۆلان و دادى شىرىنە چالان چىيى-چىيى
 يئىلن بىتگىدىر. آرتىق اكىن زمىلرىندە و سۆرولن يئرلردە بىتر.
 هر ايل تۆخوموندان گۆيَرَن بو بىتگى ياي گىرمەمىش تۆخوما
 دورور و قورويور. عۆمرو اۆچ آيدان آرتىق اۆلمور.

۲- اۆشقون (Uşqun) داغلاردا بىتن و فارسجاسى
 «ريواس» آدلانان بىتگىدىر. بو بىتگى اۆزو يئردن چىنخامىش
 «كوى-kəvi» دئىلن ايكي بۆيوك يارپاغى چىنخار. نئچه
 گۆندن سۆنرا قهوه‌اى و سۆسنىيە چالان بو ايكي ياشىل
 يارپاغىن آراسىندان بعضا بىر، بعضا دە نئچه اۆشقون چىنخار.
 دئىلنلرە گۆره اۆشقون گۆلونو دملەيىپ و يا قاينادىپ وبا
 خستەلىيىنە يۆلۇخانلارا ايچىرتمكلە اۇنلارى مۆعاليجه ائتمك
 مۆمكەندور.

اوشقون يىردن چىخاندا گۆللىرى دە باشىندا اولار. كۆى يارپاقلارنىن ھەر بىرىنىن قىزى ۳۰ سانتىمىتىرە دە چاتار. ھەممىن يارپاقلارنى ساپاغى دا اوشقون كىمى يىيىلەر. ھەم اوشقونون، ھەم دە كۆينىن خاھىشى سۇيۇقدور، قاننى دورولماسىندا، قان تىزىقىنى آشاغى سالماقدا ائىگىلىدىرلەر. اوشقونون يىيىلن زمانى چۇخ اولسا بىر ھەفتە اولور. اوندان سۇنرا بركىيىب آغاچ اولور. يايىن اووللىرىندە كۆى دىيىلن يارپاقلارى قورويوب اوولور، اوشقونلار دا اودون كىمى قورويور، پىلىك- پىلىك قەھەى بۇيالى تۇخوملارى يىرە داغىلىر. بو بىتگى كۆكدن گۆرسە دە آرتماسى تۇخومونون داغىلماسى ايله مۆمكەندور.

۳- آۋەلىك (Əvəlik) آرتىق سۇ آرخلارنىن قىراقلىرىندا و سولو يىرلردە كىچن ايللردن قالمىش كۆكۈند، ھەم دە تۇخوموندان بىتن، يارپاقلاى «بىنە» (چىغندر) يارپاغىنا بىزەين، تۇخوما دوراندا ايسە تۇخوملارى بىنە تۇخومونا بىزەين، بعضا دە «داغ بىنەسى» آدلانان بىتگىدىر. بو بىتگى آرتىق آشدا پىشىرىلىپ يىيىلەر. مەدەنى يۇمشاق ائللر(مىسەل خاھىشى واردير). شاختا ووران كىمى گۆى قالار.

۴- پۇلوك (Pölük) اوزون قۇللارى ايله يىرە سىرىلن اوزون و ائىسىز، اۇجو بىز يارپاقلارى اۇلان گۆرتىدىر. آرتىق پايىز اكىنى يىرلىرىندە تۇخوموندان بىتر. يازىن سۇن آيىندا تۇخوما دورار. تۇخوملارى لوبيا و مرجى كىمى اۇچ- دۇردو و بعضا دە بىش- آلتىسى بىر پۇكانىن اىچىندە يان- يانا سىرالانار. تۇخوملارى بركىيىندە يىمەلى و اختلايدىر. ھەم چىيى يىيىلەر ھەم دە پۇكلارى ايله سودا قاينادىب دۇزلاراق

يئرلر. خاصيتى سۇيوقدور. قانين فيشارينى آشاغى سالار. اۆچ ايدا قوجاليب قورويار. يئرە داغیلان تۇخوملاری گلن ایل گؤیرر.

۵-پرپینه (Pərpinə) بوستانلاردا و یای حاصیلی اکیلن یئرلرده تۇخوموندان بیتر. بیضی شکیلینده اۇلان و بعضا قیراقلاری قهوه‌ای یه چالان یارپاقلاری قالین، یئرە سریلن بوداقلاری دا باشقا بیتگیلرله توتوشدوراندا قالیندیر. سۇلۇ یارپاقلاری و بوداقلارینی بۆکن کیمی سینارلار. بعضا آشا سالینار، هابئله سۇیونو «ساری یارا» یا سۆرتمکله اۇنو مۆعالیجه ائدرلر. کئچمیشده کندلرده اوشاقلارین اۆزلینه ساری یارا چۇخ چىخاردی. بو بیتگی نین سۇیونو بیر و یا ایکی دۇنه اۇنا سۆرتمکله بیر گۆنده یاخشیلاداردی. عۇمرو تخمینا اۆچ آی اولور.

۶-پیشیک دیرناغی (Pişik dırnağı) یاز فصلی نین ایلک آییندا اکین زمیلرینین قیراقلاریندا، خرمن یئرلرینده و سۆرولمه‌ین یئرلرده بیتن بیتکیدیر. آرتیق ایکی و یا اۆچ یارپاقدیر. یارپاقلاری پیشیگین پنجه‌سینه بنزه بیر و پیشیک بالاسی پنجه‌سی بۇیدادیرلار. کۆکلرینده بۇغدا یا بنزه‌ین ایری بۇغدا بۇیدا ایکی- اۆچ دۆیون(غده) وار. بلکه ده هر ایل اۇندان گؤیرر. تۇخومو ایله آرتیر. آشدا پیشیریلیب یئیلن بیتگیلر سیراسیندادیر. تۇخوما دوراندا ایکی- اۆچ یارپاغین قۇوشاغیندان بیر بوداق یۇخاریا اۇجالیر و اۇ بوداقدا تۇخوم گتیریر. تۇخوما دوراندا داها یئیلمیر. یازین سۇنونا قالماز.

۷-پییاوا (Piyava) داغدا بیتن و دیبی سۇغانلی بیتگیلردندیر. سۇغان کیمی هم تۇخوموندان، هم ده کئچن

ايىلدىن يىتردە قالمىش سۇغانىندىن گۆيرىر. تۇخوموندىن گۆيرىنلەرنى يارپاقلارنى اينىچە و تىنە (يۇرقان ايىنەسى) كىمى، سۇغاندىن گۆيرىنلەرنى يارپاقلارنى كاوار(ترە) يارپاقلارنى كىمىدەر. دادى كاوار دادىنا ياخىن و آز سۇ ايچمىش كاوارلار قۇدر آجىدەر. بۇياسى كاوار كىمى ياشىل دىيىل، آرتىق ايىدە و زىتون يارپاغى رىنگىندەدەر. داغلاردا آرخاج يىرلردە و قۇيون سۆرۈلرى چۇخ ياتمىش يىرلردە داھا ياخشى بىتر. ھىم چىيى يىيىلن و ھىم دە پىشمىشنى آشدا و كۆكدە يىيىلن چۇخ يىئمەلى بىتگىدەر. مىشۇ داغلارنىدا يازىن اورتا آيىندا درمەلى و يىئمەلى واخىتىدەر. بۇيو ۱۰-۲۰ سانى مىتىر اولار. تۇخوما دورماغى سۇغان و كاوار كىمىدەر، يارپاقلارنى آراسىندىن يۆكسەلن بىر دالىن باشىندا بىر پۇكادا چۇخلو تۇخوم گىتەر. تۇخوما دورماغا چىخاردىغى بوداق اونون قاتىلاشماغىنى و يىمكە فصلىنىن سۇوشدوغونو گۆستىرەر. يازىن سۇنلارنىدا سارالىب قۇرويار. بىزجە سۇغان كىمى غۇمرو ايكى ايلدىر اول ايلدە گۆيرىر، ايكىنجى ايلدە تۇخوما دورور و تۇخومونو تۇكدوكدن سۇنرا قۇجالىپ قۇرويور.

۸- تورشك (Turşak) يالنىز داغلاردا و قارا تۇرپاقلى، قارا داش- قۇملو يىرلردە بىتن بىتگىدەر. «تورشك گۆروكدو- داغ علامىدەر»، كىمى مىل دە بورادان مىيدانا گلىب. پىشكەك آياغى پنجهسىنە بنزەين و او بۇيدا، بعضا دە ايرى و نارىن اولان يارپاقلارنى واردەر. كۆكوندىن گۆيرىن و احتمالا تۇخومو ايله آرتان بىتگىدەر. ھىم يارپاقلارنى، ھىم دە دالارىنىن تزه قىسمەتلىرى يىيىلىر. تۇرش و يىئمەلىدەر. قانىن دورولماسىندا ائىگىلىدەر. آرتىق يۇخارى قالخان چۇخلو ساقەلرىندە بىر- بىرىندىن آزالى اولان يارپاقلارنى، ھىم دە ساقەلرىنىن رىنگى

قەھۋەى اۇلاراق ياشيالا چالير. طراوتلى عۇمرو دۇرد- بئش
آى سۆرر.

۹- تۆلكو قۇيروغو (Tülku quyruğu) اوچ قوللو
كیچیک كۆلو كۆكوندن گۆیرر، تۆخوموندان گۆیرنین بیر
قۇلو اۇلور. شیوید یارپاغینا بنزەین اوندان دا نارین و سیخ
یارپاقلاری واردیر. یثره یاتاراق یای کیمی ایری قۇلارینین
اۇزونلۇغو ۴- ۸ سانتی مئتیردیر. تۆخوما دۇراندان اوچ قۇلون
قۇوشاغیندان بیر بوداق یۇخارییا اۇجالیر. اۇ بوداقدا تۆخوم
گتیریر. تۆخوما دۇردوقدا یئیللمەلى چاغى سۇووشور. یازین
سۇن آیی تۆخوما دوراندان سۇنرا ایشدن دۆشور. عۇمرو
ایکی- اوچ آیدیر.

۱۰- تکه ساققالی (Təkə saqqalı- Təkə saqqə-)
li) یاز فصلی نین اووللرینده داها چۇخ یۇنجالیقلاردا
و برک یئرلرده، سۆرولمەین یئرلرده كۆكوندن گۆیرن
بیتگیدیر. آرتماسی تۆخومونون داغیلماسیندان آسیلیدیر.
یئملیک (شینگی) کیمی یثره سریلن شمشیری یارپاقلاری
بیچقی کیمی دیش- دیش اۇلان سۆدلو بیتگیدیر. یاشیل
بۇیاسی قەھۋەى یه چالان بو بیتگی نین هم چییی، هم ده
آشدا پشیمیشی یئیلیر. قاتیلاشدیقا یارپاقلارینین آراسیندان
یۇخاری قالخان و بیر ایکی یارپاغی اۇلان تکهجە بوداغیندا
تۆخوم گتیریر. گلن ایل تۆخوموندان دا گۆیریر. تکهجە یاز
آیلاریندا گۆرونر یازین سۇنلاریندا تۆخوما دوراندان سۇنرا
فعالیتدن دۆشور.

۱۱- جاجیق (Cacıq) یالنیز داغلاردا گۆیرن
گۆیرتی لردندیر. یارپاقلاری کلفس و شیوید یارپاقلاری

كېمىدېر. يۇنجا كېمى ھەم تۇخوموندىن، ھەم دە كىچىن ايللردن قالان كۆكۈندىن گۆير، كۆكۈندىن گۆيرن كۆل لارى داھا دا ايرىدېر. بۇيۇ ۵۰ سانتىمىتىرە قىدەر دە قالخار. يارپاقلارى سېزى» يىمەيىندە، أشدا يىيىلر، يارپاقلارنى قورودوب قىشدا پىشمىشىدە ايسىفادە ائلمەيە دە ساخلارلار. تىزە گۆيرن چاغى و تۇخوما دورمامىشى بعضى حىوانلار، او جۆملەدن قۇيونلار اوچون خطرلى دېر. تىزە چاغىندا اۋزلىكلە دە سحر واختى ھلە سحر شىھى اۋستلىرىندىن چكىلمەمىش واختدا چۇبانلار قۇيونلارى جاجىق اۋلان يىرلەرە آپارمازلار؛ بوناگۆرە كى، قۇيون «جاجىغا دۆشر» يعنى جاجىق يىمكىلە قارنى كۆپر، بعضا دە چاتلايىب اۋلر. بو گۆيرتى يايىن اووللىرىندە سارالماغا باشلايار.

۱۲- چۇبان كىرىتى (çoban-kirbiti kibriti) كىچىمىشىدە چايلاق اۋلموش، قۇمسال، داشلى- چىنقىللى و گلە (آبرفت) يىرلردە بىتن گۆيرتىلردىدېر. يازىن اووللىرىندە كۆكۈندىن گۆير، تۇخو ايلە آرتىر. زىتونى رنگى واردېر. يىردە اۋلان كۆكۈنۈن اۋستوندىن يۇخارى قالخان چۇخلو دال لارى اۋلور. دال لارىندىن باشقا دال لار آيرىلمىر. نارىن و سىرالانىمىش پارپاقلارى اۋلور. تخمىنا ۳۰- ۳۵ سانتىمىتىرلىك ساقەلرىنىن باشىندا گۆل آچىر و تۇخوما دۇرور. تۇخوما دورمادىغى زمانىندا شۇربادا، ھابىئە سۆدلو أشدا يىيىلىر. مىشىن كۆۈشىنىدە آرتىق «چاۋىش چايلاقلارى» و «خانچاۋى» چايلاقلارىندا اۋلور. يايىن سۇنلارنى كىمى قالار، ھەم ياشى، ھەم دە قۇروسو حىوان يىمىدېر.

۱۳- چیدان (çiydan) يالنىز داغلاردا بيتن سۇغانلى و سۇغانى يىيىلن گۆيرتى لردندىر. سۇغان كىمى توخوموندان و كىچن ايللردە يىردە قالمىش سۇغانىندان گۆيرىر. ياشىل و آغ زۇلاقلى^۱ يارپاقلارى اوچ- دۇرد قۇل اولور. دىيىندە اولان و بير سانتىمىتىر و يا بير قدر آز و يا چۇخ قۇرى اولان سۇغانىنى اۇد اۆستوندە كباب ائله يىب يىئرلر، چىيى دە يىيىلر. چىيدانىن سۇغانى نارگىل قابىغى كىمى نىچە قات قابىغىن ايچىندە يىرلىشىر. يازىن سۇنلارىندا سارالار و قۇرويوپ تۇكولر.

۱۴- داغ نۇخودو (Dağ noxudu) داغلاردا بيتن گۆيرتى لردندىر. بو گۆيرتى بارەدە آرتىق بىلگىم يۇخدور.

۱۵- دۇنبالان (Donbalan) ياغىنلىق ايللردە داها چۇخ قۇمسال و «قىرخ ياشار» آدىلى گۆيرتى لر گۆيرن يىرلردە تاپىلان گۆيرتيدىر. يىردن ائشيبە چىخماز. يىر آلماسى كىمى يىرلر اوزوندن نىچە سانتىمىتىر آشاغىدا اولار. كىچىكلرى فىندىق بۇيدا، بۇيوكلرىننن آغىرلىغى يارىم كىلودان دا چۇخ اولار. ايرىسى اولدوغو يىرلر اوزونو چاتلادار. كىچىكلرى و يىرى چاتلاتمايانلارنى تاپماق هر آدامىن ايشى دىيىل. آما اولارلر اوزونو يىردە چۇخ كىچىك اولان بير نۇوع گۆيرتى گۆيرر، بو گۆيرتى اولان يىرى قازماقلا دۇنبالان تاپماق اولار. مۇشىندە دۇنبالان تاپماق اۇستاسى سۇن زامانلار ۱۳۹۰- جى ايلدە يىتمىش بۇشدن يۇخارى ياشى اولاراق دۇنياسىنى دىيشن «مشە ميرزەلى اوغلو، لقبى ايله تانىنان «مشەدى ابراهيم على وئردى» ايدى. او رحمتلىك ائششە يىنە مېنىب يۇلو گئدە-

۱- آغوز اولان و قارا قاش- گۆز اولمايان آدمالار بارەدن ايشلنن: «چىيدان كىمى» و «چىيىل» دىيىمى دە بوردان مۇيدانا گلمىشىدر.

گئدە ھەر يىردە دۇنبالان اولسايدى، يىرىن آلتىنى گۇرور كىمى
دۇنبالان اولان يىرە بارماغى ايله اشارە ائديب يانيندا گئدە
دئيردى: اورايا بير بئل وۇر!

سۇرسوز كى بيرينجى بئلە دۇنبالان چىخاردى. دۇنبالانى
ياغدا قۇورۇپ يىئرلر. ياغلى و چۇخ دا يئمەلى اولار. حياتى
نئچە گۇندن آرتىق دئىيل. اۇندان سۇنرا چۇرويوپ يۇخا
چىخار.

۱۶- دۈە دابانى (Dəvədanı) مۇشئندە آرتىق
«درەدابانى» كىمى دئىيلن بو گۇيرتى يازين اووللريندە اكين
زميلريندە و چۇخ سۇرولن يىرلردە چىخار. كىچىك كۇللارى
اولان دۈەدابانى نين يارپاقلارى نارين دا اولسلار، بير آز
كرفس يارپاغينا بنزرلر. يىرىن اۇزوندن آلتى - يئددى، بعضا
دە اۇن - اۇنبش سانئىمئىر اشاغيدا اولان و تخمينا اۇن -
اۇنبش ميلىمئىر قطرى اولان، ايچى آغ، قابىغى بۇز - قارا
«ديب» دن (غەدەن) گۇيرىب چىخار. گۇيونو اشدا پىشيريپ
يىئرلر. دىيىنى دە اوشاقلار چىخاريپ، قابىغىنى سۇيۇپ يىئرلر.
خۇرداد آييندا تۇخوما دۇرار. يالنىز ايكى - اوچ آى ياشيار.
آرتماسى تۇخومونون داغيلماسى ايله مۇمكوندور.

۱۷- سۇ قانقالى (Suanqalı - Sualqanı) بعضى
يىرلردە قانقال، بعضى يىرلردە قالقان دئىيلن نئچە گۇيرتى
نۇوعونه مۇشئندە و قۇنشو كندلريندە «قالقان» دئىيلير. سۇ
قالقانى آرتىق آغ و گۇى تۇرپاق تركىبلى و اكين اكيلن و ھىچ
اولماسا نئچە ايلدن بير سۇرولن يىرلردە بيتر. بو گۇيرتى دە
ھم كۇكدن ھم دە تۇخوموندان گۇيرر. تىكانلى بۇداقلارى و
يارپاقلارى واردير. بۇيو بير مۇتيردن اۇجا اولار. يىردن تزه

چىخاندا ھەم چىيى، ھەم دە ئاشدا پىششىقىيىيىلەر. قاتىلاشاندا
سۇنرا ھىيوان يىمىدىر. يايىن ايكىنجى آيىندا تۇخومونو
تۇكوب قۇرويار.

۱۸- قاز آياغى (Qaz ayağı) مئشىندە آرتىق قىسادىلاراق
«قزىاغى» كىمى دىيىلن بو گۇيرتى سۆرولمەين يىرلردە،
اكىن زمىلرىنىن قىراقلىرىندا، يۇنجالىقلاردا و كۆدە يىرلردە
كۆكۈندىن بىتەر. تۇخومو ايله آرتار. يارپاقلارى قاز آياغىنا
بنزەين بو گۇيرتى آرتىق ئاشدا پىششىقىيىلەر. قۇورما
شۇرباسىنا دا سالارلار. يارپاقلارى آرتىق يىرە يايىلار؛ امما
تۇخوما دورمالى چاغدا يارپاقلارىنىن آراسىندىن و كۆكۈن
اۋزەيى اۆستۈندىن چىخان تىكجە بۇداغى يۇخارى قالخار.
يايىن اووللىرىندە قۇرويار.

۱۹- قارا گۆز (Qara göz) يازدا كۆكۈندىن گۇيرن، رىنگى
سۇسنىيە چالان بىر چىشىت گۇيرتىدىر. دادى آجى اولاراق
«ايسدۇت» (فلفل) دادىنا يايخىندىر. آشى يىمەلى ائلەير.
گۇيرىندىن تىخىمىنا اۋچ آيدان سۇنرا آغارىب قۇرويار. كۆكۈنۈن
يىزىمەسى و تۇخومو ايله آرتار.

۲۰- قارى يارپاغى (Qari yarpağı) داغلاردا، ھابىلە
سۆرولمەين يىرلردە گۇيرن گۇيرتىلردىر. يارپاقلارى دىمك
اۋلار قۇيۈن و كىچى آياغى ايزى بۇيدا و ھەمىن ھىيوانلارنى
ايزلىرى شىكلىنىدەدىر. دالى اۋلىمايلاق يىردە اۋلان كۆكۈندىن
و يارپاق- يارپاق چىخار. پىشىك دىرناغى كىمى بونون دا
كۆكۈندە بۇغدايا بنزەين دۇيۈنلر اۋلور. بلىكە دە اۋ دۇيۈنلر
گلن ايل اۋتون گۇيرمەسىنە سىب اۋلور. يارپاقلارى چىخاندا

نېچە گۆن سۇنرا يارپاقلار يېنىن آراسىندىن چىنخان دالى سارى گۆل آچىر. بىزجە بو گۆيرتى يىرآلماسى كىمى باشىندا گۆل آچاندا، دىيىندەكى دۆيونلرە، گلن ايلده گۆيرمەيە حاضىرلىق گلىر. آرتماسى ايسە چۇخ احتمال كى، سارى گۆلو اولان يىردە بىسلەدىيى تۇخومو ايله اولسون.

۲۱- قۇزۇ قۇلاغى (Quzu qulağı) كۆكۈندىن، ھەم دە تۇخومۇندىن گۆيرىن، يارپاقلار قۇيۇن و قۇزۇ قۇلاغىنا بىزەين، قۇيۇن و قۇزۇ قۇلاغى بۇيدا گۆيرتىدىر. آرتىق چىيى يىيىلن بو گۆيرتى داغلاردا و داغ اتكلىرىندە سۆرۈلمەمىش يىرلردە بىتر. يارپاقلار يېنىن بۇياسى زىتون يارپاقلار بۇياسىنا چالىر. يىيىلن زامانى ۱۵ گۆندىن آرتىق سۆرمز؛ اۇندىن سۇنرا قاتىلاشار. اطرافىنا يايىلان يارپاقلار يېنىن آراسىندىن چىنخان دال تۇخوما دۇرار. ياز آيلار يېنىن آرخادا قۇيماقلا ايللىك حىياتىنا سۇن قۇيار.

۲۲- قۇم كۆيسى (Qum kəvisi) قۇم كۆيسى دە بىر چىشيت اۇشقۇندور. اۇشقۇندىن دانىشدىقدا سۇيەدىك كى، اۇشقۇنۇن اۋزۇندىن اۋنچە اۋنۇن ايكى يارپاغى چىنخار، سۇنرا اۋ، ايكى يارپاغىن آراسىندىن اۇشقۇن چىنخار. قۇم كۆيسى دە بىر چىشيت اۇشقۇندورسا، ھەر اۇشقۇن اولان يىردە قۇم كۆيسى اولماز. بلكە يۇمشاق و قارا قۇملو- تۇرپاقلى يىرلردە اولار. اۋ، آراسىندىن اۇشقۇن چىنخامان، كۆى يارپاغىدىر؛ امما باشقا كۆى يارپاقلار كىمى آچىلماز؛ بلكە قۇم و تۇرپاغىن آراسىندا يارپاق كىمى قىيورىم قالار و بعضا بىر آزى قۇملاردان باش قالدىرار. بعضا دە اۋستۇندە اولان

قۇم- تۇرپاغى چاتلاتماقلا بېلىنر و تۇرپاغى يانا وئردىكده گۇرۇنر. قۇم كويسى نين قىيوريلمىش يارپاغى آتيلمالىدیر. گۇودهسى نين اوچ- دۇرد سانتىمىتىر يۇغونلوغو و تخمینا اۇن- اۇن بىش سانتىمىتىر اۇزونلوغو واردیر. گۇودهسى اۇشقون كیمی يىيىلر. اۇشقونون و كوی ساپاغى نين دادی تۇرشا، قۇم كويسى نين دادی شیرینه چالیر.

۲۳- قۇيۇن آویردی (Qoyun avırdı) داها چۇخ داغلاردا و كۇده يئرلرده بىتن گۇيرتى لردندیر. كۇكوندن گۇيرر، تۇخومو ايله آرتار. يازدا آچدیغى آلتى- يىددى سانتىمىتىر اۇزونلوغو، تخمینا ايکی سانتىمىتىر ائنى اۇلان و بير آز قىيوریلان يارپاقلاری اطرافا سريلر. يارپاقلارين اورتاسيندان و يئرده اۇلان كۇكون اۆستوندن يۇخاريا يۆكسلن گۇوده گۆل آچیب تۇخوما دورار. گۇوده باش قالدیرمامىش گۇيرتى نين يارپاقلاری يىملىكدن ده يىمهلى دیر.

۲۴- قىجى (Qıci) آش يىمهينده پيشميشی يىيىلن گۇيرتيدیر. هر يئرده و هر جۆر تۇرپاقدا بىتر. ياز چاغيندا يئرده اۇلان كۇكوندن هم ده كىچن ایل يئرہ داغيلمىش تۇخوملاريندان گۇيرر. ايسدوت (فلفل) لر كیمی آچيدیر. حیوانلار دا اۇنو چۇخ سئورلر. يىردن گۇيرنده دۆز قالخار. بىش- آلتى يارپاق اۇلونجا يىمهلى دیر اۇندان سۇنرا قاتىلاشار. يىرى ياخشى اولسا، بۇيو ۳۰ سانتىمىتىردن ده چۇخ اۇلار، برک يئرلرده نهايت ۱۰ سانتىمىتىر بۇى اتايىلر. يازين سۇنلاريندا تۇخوما دورار و آز زاماندا ساراليب قۇرويار.

۲۵- كاف گيلهلى (Kaf gılalı) هم داغدا، هم ده آراندا و

سۆرولمەين يئرلردە يىتن گۆيرتيلردندير. بعضيلر آشا ساليب ييئرلر. آرتيق گلن سطيئرلردە اوخوياجاغينيز گيلەلى نين باشقا نؤوودور. آنجاق گيلەلى قدر سئويلمير. بۇياسى اييدە و زيتون يارپاغى بۇياسيندادير. دادى ايسە فرقليدير. يئرە اولان سۇغانيندان گۆيرر، تۇخومو ايلە آرتار.

۲۶- **كَلَمە كَشِير (Kələmə keşir)** گۆى تۇرپاقدا و داشلارى قارقا دۇزو(سال دوزا بنزەين و آغ مرمر كيمى پارلاق و آز حرارتدە يانيب گچ اولان بير چئشيت داش) اولان يئرلردە يىتر. يئرە قالميش كۆكوندن و تۇخوموندان گۆيرر. يئرکۆكو يارپاغينا بنزەين يارپاقلارينين بۇياسى زيتونىدير. آش يئمەينە ساليئار. قاتياشديقدا يارپاقلارينين آراسيندان يۆكسلن دالى تۇخوما دۇرار. تۇخوملارى دا يئر كۆكو تۇخومو كيميدير. يازين سۇنلاريندا ايشدن دۆشوب قورويار.

۲۷- **كَنگَر (Kəngər)** بو گۆيرتى، ياز چاغيندا كئچن ايللردن يئرە قالان كۆكوندن، هم دە يئرە داغيلميش تۇخوموندان گۆيرر. اطرافا آچيلان ياشيل تخميناً ۳۰ سانتيمئير اولان يارپاقلارينين قيراقلارى يئردن چئخان گۆندن سارى بۇيالى تيكانلار ايلە دۆلودور. يئردن چئخاندان اون-اونبئش گۆن سۇنرايا كيمى اونون زۇغو يعنى يارپاقلارينين يئردن آشاغى و كۆكوندن يۇخاريسى و آغ اولان ساپاقلارى يئمەلىدير. سۇسوز كى، طبى خاصييتلىرى دە واردير. كنگرى هم چيى يئمك اولار، هم دە قوورما سبزی كيمى يئمكلردە. بو گۆيرتى آرتيق سۆرولمەين يئرلردە، داغلاردا يىتر. يارپاقلارينين آراسيندان اوجالان دالى نين باشيندا يومرو

خۇلۇندا تۇخوم باغلایار.

۲۸- گۆبەلەك (Göbäläk) یاز فصلی یاغینلیق اۇلان ایللرده و یاش قالان یئرلرده، هم ده چۆروموش اۇتلار- یارپاقلار، اۇدونلار اۇلان یئرلرده چىخار؛ بونا اساسا یۇنجالىقلاردا و چمنلىكلرده داها چۇخ اۇلار. گۆبەلەكلەرنى ھامىسى یىئىلن دىيىلدىر. بىر سىراسى اجى و زەرلندىرىجىدیر.

چۆروموش آغاجلاردا، آغاج كۆكلىرى اۇلان یئرلرده، سۇ قىراقلىرى و سايىرەدە بىر سىرا نارىن اۇلان گۆبەلەكلەر ده چىخار. چۇخ واختلار بونلارین بىش- آلتىسى و حتى يىرمى- اۇتوزو بىر یىردە اۇلار. بونلاردا مئشىندە «جىن گۆبەلى» دىيىلەر. گۆبەلەك عۆمرو دۇرد- بىش گۆندىن آرتىق اۇلماز، اۇندان سۇنرا چۆرومەيە باشلايەر.

۲۹- گلین بارماغى (Gəlin barmağı) آغ تۇرپاق و گۆى تۇرپاقلى یئرلرده بۇلاق ياشلاریندا، ائلهجه ده چمنلىكلەرنى قىراقلىرىندا، دائم سۇ آخان یئرلرده كۆكۈندىن بىتن و تۇخومو ایلە آرتان ایرى تىكانلى بىر گۆيرتیدیر. كۆللىرى چۇخ بۇيۇك اۇلار. بۇيو بعضا بىر مئتىردىن آرتىق اۇلار. بىيى شكىلىندە اۇلان يارپاقلارنى اۇزۇنە گۆرە نارىن اۇلور. یاز چاغىندا تزه گۆيرىندە، اۇنو درىب آشا سالارلار قاتىلاشاندىن سۇنرا یىيىلمز. بو گۆيرتى كۆكۈندىن گۆيرر. سۇسوز یئرلرده و سۇيو كسىلن یئرلرده اۇنو گۆرمەك اۇلماز. داوارچىلار داوارلارینىن قىش یىمى اۇچون بىچەرلەر. داها چۇخ كىچى یىمىدیر.

۳۰- گىلەلى (Giləli) آغ تۇرپاق و سۆرۈلمەين یئرلرده

بیتن گۆیرتیلردندیر، گۆنئی بؤلگه‌سی نین داغ اته‌یی کندلرینین بعضیلرینده اولار. «هئریز» کندینده «گبلئیلی» آدی ایله تاینیر. کۆکو یئرده و یالنیز ایکی یارپاق اولور، یارپاقلارین هر بیرینین اوزونلوغو تخمینا آلتی - یئددی سانتیمتر، ائنی بیر سانتیمتر اولور. رنگی زیتونیدیر. چکیب قیراندا ایکی قیسمتی نین آراسیندا چوخ اینجه و ایپک تئلی کیمی پارلاق تئلر اوزانیر. (البته بو خاصیتی بیر سیرا باشقا یئیلن و یئیلمه‌ین گۆیرتیلر او جۆمله‌دن «دانا داششاغی» کیمی گۆیرتیلرده ده گۆرمک اولار). ائله‌بو سبب اولور کی، یارپاغین بیر قیسمتینی قیراندا، قیریلان قیسمت بۇراخیلان کیمی، اینجه تئللرله قیریلدیغی طرفه چکیلیر. آشدا و شوربادا یئیلیر. یاز فصلی هر ایل نهايت ایکی آی گۆی اولور اوندان سوئرا قۇروور.

۳۱- مۇرچالیق (Murçalıq) یئملیکلر سیراسینده بیر بیتگی‌دیر. تخمینا تکه ساققالیا بنزه‌ییر، یازدا یئره سربلمیش یاپاقلارینین آراسیندان قالخان بوداغی توخوما دورار، توخومو ایله آرتار. بویاسی ایده یارپاغی بویاسینا یاخیندیر، گۆی توپاق یئرلرده بیتیر، هم چییی، هم ده پیشمیشینی یئرلر.

۳۲- یئملیک (Yemlik) بعضی یئرلرده «شینگی» آدی داشییان، چوخ یئرلرده بیتن سۆدلو گۆیرتیلردندیر، کۆکۆندن و توخوموندان گۆیره‌رک شمشیر کیمی یارپاقلاری اطرافا آچیلی، بعضاً ده اطرافیندا یئره سربلیر. سۆرولن یئرلرده بیتنلرینین یارپاقلاری داها دا ائنلی و گۆزل اولور. یارپاقلارینین اوزونلوغو یئددی - سگگیر سانتیمتر اولور. کۆکدن گۆیرن یارپاقلارین سایى بعضاً دۆرد- بئش، بعضاً بیرمیدن چوخ

اۇلور. چىيى دە يىيىلىر، پىشمىشى دە. قىزىلدىقدا آغ سۆدو دامىر. يارپاقلارنىن آرخاسى بعضاً پامىقلىدىر. بۇياسى زيتونى - ياشىلدىر. يارپاقلارنىن آراسىندان يۇخاريا اۇجالان يالنىز گۆودەسى نىن باشىندا تۇخوم بىسلەيىر. يىيىلمەلى واختى آراسىندان گۆودە چىخماغا باشلايانا كىمىدىر؛ اوندان سۇنرا قاتىلاشیر. دۇرد- بئش آى گۆى قالايلير.

چای کیمی دملەنیب ایچیلن - درمان خاصیتلی گۆیرتیلردن:

۳۳- ایسمایل چایی-تۆکلۈجە (İsmayıl çayı Tüklüce) مئشیندە هر ایکی آد ایله تانینان بو گۆیرتی نین آرتیق طبیی خاصیتی واردیر. دملەنیب ایچیلن گۆیرتیلردندیر. دئییلنلره گۆره اۆرک دۆیۈنمە خستەلییینی، سۇيوق دیمەنی تۇختاتماق اوچون فايدالیدیر؛ هابئله بۇیرک داشلارینی، پۆفلک داشلارینی سالماقدا، سینیرلری دینج ائلمەکدە، یۇرغونلۇغو چىخارتماقدا، بۇیرکلری ایشلتەمەکدە، بدندە قالان خلطلری آچیب دفع ائلمەمکدە ائتگیلیدیر. بوناگۆره دە بۇیلو قادینلار اۇندان فايدالانمامالیدیلا؛ نییه کی، بعضا اۇنلاری قانا سالایلر، حتی اوشاقلارینین دۆشمەیینە دە سبب اۇلار. آرتیق یاز آیلاریندا، اۆزلیکلە یازین سۇن آییندا درمەلی واختیدیر. بو گۆیرتی چای عوضینە دە دملەنیب ایچمک اۇلور. دملەدیکدە سۇیونون رنگی ساری اۇلاراق، یاشیلا چالیر.

بو گۆیرتی نین بئضی شکیلندە اۇلان یارپاقلارینین رنگی اییدە یارپاغی رنگیندەدیر. آرتیق داغلیق یئرلردە، سۆرۈلمەین یئرلردە کۆکۈندن گۆیریر. کۆکۈنۈن یئریمەسی ایله و تۇخومو ایله آرتماسی مۆمکۈندور. پاییزا کیمی یارپاقلارینی ساخلاپیر. بو گۆیرتی تۆکلۈ اۇلان ایری ساری بۇیالی گۆلرینین حىسابینا آرتیق تۆکلۈجە آدلانماقدادیر.

۳۴- سیچان قۇلاغی (Siçan qulağı) قالین و بئضی شکیلندە یۇمشاق یارپاقلاری اییدە یارغی رنگیندە اۇلان بو گۆیرتی سۆرۈلمەین یئرلردە، زمیلرین قیراقلاریندا، کۆدە یئرلردە بیتیر. یئردە اۇلان آغ- بۆز رنگی اۇلان کۆکۈندن

گۆير، احتمالاً تۇخومو ايله آرتار. بير تئل - بير تئل اولان بعضا اونلارچا قۇل اولور. بۇيو ۲۵-۳۵ سانتيمردير. صورتيه چالان سۇسنى گۆللرى واردير. گۆللرى ده يارپاقلارى كيمى يۇمشاقدير. يازين سۇنلاريندا گۆل آچير. اهلى حئيوانلارين چۇخونون يئمى اولسا دا، عصب خسته ليكلرينى دىنجلتمكده ائتگيلى گۆيرتيلردن ساييلير. قۇرودوقدان سۇنرا هم يارپاقلارى ايله گۆللرى، هم ده چۇپلىرى چۇخ تئز اووولور. چۇخلارى درمان و بندلرينين دىنج و قىوراق اولماغى اوچون دمله ييب ايچرلر. چۇخ كۆوشنلرده تاييلان گۆيرتيلردندير.

۳۵- كهليك اوتو (Kəhlik otu) داغلاردا، سۆرولمه ين يئرلرده، زميلرين قىراقلاريندا، كۆكوندن گۆيرن و تۇخومو ايله آرتان عطيرلى گۆيرتيلردندير. نارين اولان يارپاقلارينين بۇياسى ايشيقلى ياشيل اولور. كۆكوندن تئل - تئل قالخير، هر كۆل بعضا يۆزلرجه تئل اولور. بۇيو تخمينا ۱۰ سانتيمتيره چاتير. خاصيتى ايسيتدير، معده كۆپونون درمانيدير. چۇخ ائولرده چاي يئرينه دمله ييب ايچرلر. دملنديكده سۇيون رنگى ليموى سارى اولور. هابئله چايا قاتيب دمله ديكده چايين رنگينى ايشيقلى، دادينى ياخشى و عطيرلى ائدر. يايين اووللرينده بعضا چۇخو قۇيونلار اوچون خطرلى اولسا دا، قۇيونلارين، كئچيلرين سۆدلرينين دادلى اولماغيندا ائتگيلىدير. بال آريلارينين لاپ چۇخ سۇديى و فايدالانديغى گۆيرتيلردندير. بئله كى ارديهشت آييندا هر كۆلون يۆزلرجه گۆلونون اۆستونده بعضا اونلارچا بال آريسنى گۆرمك اولار. كهليك اۆتوسو چۇخ اولان كۆوشنين باللارى داها دا عطيرلى اولور. گۆننى بۆلگه سىنين مئشين كندينده داها دا چۇخ اولدوغو اوچون مئشين بالى بازارلاردا داها ياخشى

ساتیلیر. بو گۆیرتی یاییں اوّل آییندا یارپاقلارینی سارالتماغا باشلاپیر. چۆپلری و حتی قورودوقدان سۇنرا اۇدونو دا عطیرلیدیر. بئله کی، اۇدونونو یاندىراندا دا تۆستوسو باشقا اۇدونلارین تۆستوسو ایله فرقلىر.

۳۶- یارپیز (Yarpiz) فارس دیلینده «پونه» آدلانان بو گۆیرتی نین آزی ایکی نۆوعونو تانیریق، «قارا یارپیز» و «آغ یارپیز». قارا یارپیزین بویاسی یاشیل- قهوه‌ای، آغ یارپیزین بویاسی ایدیه و زیتون یارپاغی بویاسیندادیر. هر ایکسی سۇ قیراقلاریندا بیتیرلر. آز سۇ گلن یئرلرده اولمازلار. آغ یارپیزلارین گۆللری صورتی و سۆنبول شکلینده اولور. گۆزل عطیرلی اولان بو گۆیرتیلرین بۇيو بعضاً بیر مئیره چاتیر. شۇربادا، کۆکوده یئیلیر. دملەیب ایچیرلر. قانادارق بوخاری ایله سۇیوقدیمه خسته‌لیسینی توختادیرلار. یئرده اولان کۆکوندن گۆیریر، هم ده کۆکو یئرین آلتیندا یئریب آیری یئرلردن چىخماقلا آرتیر.

أم(درمان)اندیلن گۆیرتیلر

۳۷- اۆزلیک (üzərlik) اۆزلیک و یا اۆزلیک اۆز کۆکوندن بیتن، ایری کۆللاری اولان، تۆخومو ایله آرتان گۆیرتیلردندیر. بو گۆیرتی، یئرین درینلیکلرینه ایشلەین کۆکو ایله یاغینلیق اولمایان ایللرده ده یئرین آلت قاتلارینین یاشیندان فایدالانماقلا اۆز باشینی ساخلاپیلر. یاز چاغیندا اییی ائله ده خوشاگلیم اولمادیغی نین اۇجوندان، مال- داوار آج قالماسا و مجبور اولماسا اۇنو یئمز. أمما یئیشیب آغاراندان سۇنرا، هم ده قوروسو مال یئمی ده حساب اولار.

ياشېل يارپاقلارى، ايرى و «ياى» شىكلينده دال لارى اولان
 اۆزلىك يازىن سۇنلاريندا آچدىغى آغ گۆللىرىنى تۆكۈپ
 تۆخوما دورار. ھەر گۆلۈن يىترىنە ھەملە گلن پۇكادا اۇنلارغا
 قارا تۆخومو اولارق، ھەر كۆلۈن يۆزلرچە و بلكە دە مىنلرچە
 تۆخوم پۇكاسىندان چۇخلو اۆزلىك الە گلر. يايىن آزى بىر
 آيى گئىندە و نھايت اورتالاريندا تۆخوملارنى يىتىشىدىر.
 بو زامان اۇنلارنى درمەلى چاغىدىر. درىلمەنلرى قار يىرە
 دۆشنە كىمى دە اۆستۈندە قالار؛ يعنى اۆزلىك باشقا كۆللار
 و آغاچلار كىمى مئىوہ و تۆخومونو يىتىش كى يىرە تۆكمز.

بو گۆيرتىن تۆخوملارنىن طبى خاصىتى اولسا
 دا، يعنى اۇنون تۆستۈسو ايلە بىر سىرا خستەلىكلرن
 يۇلۇخماسىنىن قاباغىنى آلماق، يۇلۇخدوقدان سۇنرا اۇنو
 تۆختادماق اىستەسەلر دە، مئشىندە و چۇخلو باشقا كندلردە
 بو گۆيرتتە بىر اۋوسون ئىدىجى و سىلە كىمى باخىلىر؛ بئلكە
 اۇنو، آرتىق آدام، حىوان و يا باشقا بىر شئە نظر دىدىكە
 ياندىرماقلا بدنظرىن نظرىنى ائىگىسىز ائتمەيە و يا بدنظرلرن
 نظرلەيەجەيىنى گۆمان ائىندە، نظرىن قاباغىنى آلماق اۋچون
 ياندىرارلار.

ھەمىن كندە اۇنو اۋووب تۆخوملارنى ياندىرمازلار؛ بلكە
 پۇكالارنى كۆلۈندان درىلن كىمى قورودوب ساخلايار و يا
 اۇنو ساپا دۆزۈپ، قورودوب ساخلايارلار و لازىم گلىدكە
 اۇنلارنى تىكجە يىئدى دىنەسىنى آيىرىپ اۋدا اتاراق بئلە
 دئىرلر:

اۆزلىكسەن، ھاواسان، مەن - بىر درە داواسان، گلن
 دردى - بلانى، بورالاردان قاواسان (قوواسان). دىمك

اۆزلىكى ياندىرراق بو اۋوسونو اۋخوماقلا، خستەلىكى
اۋوسونلايارلار.

هابىلە يىنى تىكىلن يىنلاردا يىددى دنە اۋزلىك پۇكاسىنى
اۋ يىنانىن گۈز قاباغى اۋلان بىر يىرىندىن آسماقلا، اۋ تىكىتتىيە
نظر دىمە يىن قاباغىنى آلماغا چالىشارلار.

۳۸- بۇزۇۋشا (Buzovşa) و يا بىزۇۋشا آدى ايله تانىنان
بو گۇيرتى آرتىق سۇ آخان آرخلارين قىراقلارىندا بىتر.
ياشىل و اۋزون يارپاقلارى اۋلان بۇزۇۋشا هر ايل ياز چاغىندا
كىچىن ايللردىن يىردە اۋلان كۆكۈندىن گۇيرىر. سۇزسوز كى
چۇخالماسىنا دا سىب اۋنون يىرە داغىلان تۇخوملارى اۋلار.
تۇخوملارى، يازدا يارپاقلار يىننن آراسىندىن سۆنبول شىكىلىندە
قالخان ساقەلرىندە اۋلار. باشقا سۇزلە دىسك، بو ساقەلرى
تۇخوملار بۇرۇير و تۇخوملار تۇكۈلدۈكە بىر قورو چۇپ
قالار. بۇزۇۋشانىن تۇخومونو و يارپاغىنى بعضى خستەلىكلەر
درمان ائدرلر.

۳۹- پىپىنە (Pərpinə) بو گۇيرتى بعضاً آشا سالىناراق
يىيىلدىكى اۋچون يىيىلن گۇيرتىلر سىراسىندا دا وئرىلدى،
انچاق آرتىق درمان گۇيرتىلر سىراسىندا اۋلدوغونا گۇرە
اۋرادا وئرىلن بىلگىلر بورادا دا تىكرارلانير:

بو گۇيرتى بۇستانلاردا و ياي حاصىلى اكيلن يىرلردە بىتر.
بىضى شىكىلىندە اۋلان و بعضاً قىراقلارى قەھەۋىيە چالان
يارپاقلارى قالىن، يىرە سىرىلن بوداقلارى دا باشقا گۇيرتىلرە
توتۇشدىوراندا يۇغۇندولار. سولو يارپاقلارى و بوداقلار يىنى
بۆكن كىمى سىنارلار. سۇيونو «سارى يارا»يا سۆرتىمكەلە اۋنو
مۇعالىجە ائدرلر. كىچىمىشە كىندلردە اوشاقلارين اۋزلىرىنە

يۇلۇخوجو اولان سارى يارا چۇخ چىخاردى. بو گۇيرتى نىن سۇيۇنو بىر و يا ايكي دۇنە اونا سۆرتمكلە بىر گۆندە ياخشىلاداردى. غۇمرو تخمينا اوچ آى اولار. يىتئىشديكە ياشىل بۇياسى قهوه اى يە دۇنر.

۴۰- پنير- چۆرك (Pənilr- çörək) كۆكۈندن گۆيرن ھابئەلە تۇخومو گۆيرمكلە آرتان گۆيرتيلردندىر. بىر سىرا خستەلىكلرى توختادماق اوچون آم(درمان) كىمى ايشلەدىلير.

۴۱- جىن قارپىزى (Cin qarpızı) جىن قارپىزى، بعضاً دە «ايلان قارپىزى» آدلانان بو گۆيرتى آرتىق «گلمە يىر» لردە بىتر. قالىن و ياشىل يارپاقلارى، تىكانلى تاغلارى واردير. قارپىز كۆلو كىمى يىرە سريلىر و ئىچە مئىرمىرە يىرى توتور. ياشىل و قارايا چالان زۇلاقلارى ايله قارپىزا بنزەين مئوھلر گتىرىر. تخمينا قوز و بادام ايرىلىكە اولان بو مئوھلرى يىتئىشديكە ايكي- اوچ يانا جىرىلير. اۇنلار يىن اىچلرى دە قارپىز كىمى كال اولدوقدا آغ، يىتئىشديكە قىرمىزى اولور. جىن قارپىزىنىن تۇخوملارى نارىن و قارا بۇيالىدىر. بو گۆيرتى نىن دە مئوھلرى بىر سىرا خستەلىكلرىن درمانيدىر كى، ايندىلىكە اۇ خستەلىكلرىن نە اولدوقلار يىنى بىلمىرم. بعضى يىرلردە جىن قارپىزى مئوھسىنى تورشويا دا سالارلار. كۆكۈندن گۆيرسە دە تۇخومو ايله آرتماسى قاچىنىلمازدير.

۴۲- چاشنى (Çaşnı): چاشنى و يا كاسنى آدلانان بو گۆيرتى مئشىندە «گۆزە چاتداندقوشو» دا آدلانماقدادير؛ نىيە كى داھا چۇخ چمىنلىكلردە و چۇخ ياش اولان يىرلردە، سۇ آرخلار يىننىن قىراقلار يىندا بىتر. بو گۆيرتى نىن تزه واختىندا آغ سۇدو اولان ايرى يارپاقلارى چىخدىغى يىرە سريلىب

قالار؛ اوندان سونرا آغاج كيمي بوى اتار، چۇخلو قۇل-
 بوداغى اولار. بوداقلاريندا تىك-تۆك تايپلان يارپاقلارى
 اولدوقچا نارين اولور. چكندە چتىن قىريلان گۆيرتيلردندير.
 بوناگۆره ده اكينچيلر اوت، يۇنجا، آريا، بۇغدا و سايرهنى
 بيجديكدە، اۇنلارى باغلاماق اوچون بو گۆيرتيدن(چاو-
 çav) باغلىق ائشirlر. گۆللرى نين بوياسى ماوى(ابى) اولار.
 بعضى خستەليكلىرى تۇختادماق مقصدى ايله بو گۆيرتى نين
 چاخيرينى(عرقينى) چكرلر. چاخيرينا «كاسنى عرقى» دئييلير.
 كئچن ايلدن قالان كۆكوندن گۆيرر و تۇخومو ايله آرتار.

۴۳- چيله داغ(çilədağ) «كئچى بوغان» دئييلن گۆيرتى نين
 كۆكودور. آرتيق گۆى تۇرپاق يئرلردە اولار. آرتماسى بلكه ده
 تۇخومونا باغليدير. كۆلارينين بۇيو ۳۰ سانتيمئتيره چاتار.
 يارپاقلارى اييده يارپاغى رنگينده اولراق، الى سورتندە اوكوز
 دىلى كيمي قۇواراقليدير. گۆيرتى نين كۆكۆ يئرين اوزوندن
 آشاغى تخميناً ۱۵ سانتيمئتيره كيمي يۇغون اولماسا دا اورادان
 آشاغيسى يۇغونلايير. قابيغى قارايا چالان طوسى كۆكون
 ايچى آغ و اولدوقچا سولودور. اۇنو قازيب يئردن چيخاريب
 هم ياشينى، هم ده قورودولموشونو بير سئرا خستەليكلىرى
 درمان ائله مكده، او جۆملەدن سئنيقچيلىقدا فايدالانارلار.
 بدندە سۆمويو سئنميش عۆضوون اتى نين شيشينى ياتيرماقدا
 فايداليدير. دۇيولموشونو قارا خورما و يا قويروقلا قاتيب
 سئنميش، چيخميش، چاتلاميش سۆمويون اتى نين اوستونه
 باغلاييب اۇنو يوشالديب و يا شيشينى آليب، سۆمويو يئرینه
 اۇتوردوب باغلايارلار.

۴۴- ختمى(Xətmî) كۆكۆندن، هم ده تۇخوموندان

گۆيرن گۆيرتيلردندير. هم اكين يئرلرينده، هم ده سۆرولمهين يئرلرده بيتر، داللارينين بۇيو بعضا بير مئتىردن آرتىق اۇجا اولار. بير از مۇو يارپاغينا بنزهين ياشيل يارپاقلارى آرتىق يئردن چىخان يئرلرده اولار. بوداقلاريندا بوردا- اۇردا گۆرونن يارپاقلارى آشاغيداكيلاگۆره كيچيك اولار. آغ و بعضا صورتى بۇيالى ايرى گۆللىرى بير سىرا خستەليكلىرىن درمانيدير. قىزديرمانى(تبى) آشاغى گتيرمك اوچون تزه اولسا دۇيولموشونو، قورودولموش اولسا ايسلاديلمىشىنى خستەنين آلينا باغلايىب، قىزديرماسىنى آلارلار.

۴۵- **خوجا باشى** (Xoca başı) كۆكوندن و تۇخوموندان گۆيرن تىكانلى گۆيرتيلردندير. سۆرولمهين و قالب كۆدهلشمىش يئرلرده بيتن بو گۆيرتىن تىكانلى داللارينين بۇيو بعضا بير مئتىره چاتار. داللارينين باشيندا يومرو و كۆنبد شكيلنده قۇنچالاريندان قىرمىزىيا چالان سۆسنى بۇيالى گۆللىرىنى تۆكدودن سۇنرا گۆل يارپاقلارينين داياز كاسايا بنزهين و قىرى ۵- ۶ سانتىمئتىره چاتان چاناغيندا گۆنەباخان كىمى سىخ سىرالانمىش تۇخوملار يئتىشىدیر. بۇياسى قارا و بعضا بۇز و طوسى اولان آجى تۇخوملارى قارين سانجىسىنى تۇختادماقدا، معدە و باغىرساقلارين يئلىنى آماقدا، قانين شكرىنى آزالتماقدا ائتكىلىدیر. دادى آرتىق آجى اولان تۇخوملارى نبات و يا شكر ايله دارتيب و يا دۇشبا قاتىب يئمك اولار. شيرين بير شىسىز يئمەي چتىندیر.

۴۶- **خويمادرن** (Xoyma dərən) خويمادرن و يا پۇماديران آدلانان بو گۆيرتى يئىلن گۆيرتيلر سىراسيندا سۆزو گئدن «چۇبان كىيرىتى» يە بنزهين، آنجاق گۆللىرى

واردیر.

۱- شوهرن سارالديقدا اونلاری اۇراق ایله و یا ال ایله بیچیپ بیر یئره ییغماق و قۇروماقلا آز زحمتله اوووب و یا سیلکله ییب اۇدونلارینی قیراغا آتیب، یارپاقلاری ایله تۇخوملارینی یئله وئرمکله آیرماق.

۲- اوقالیب قورودوقدان سۇنرا پۇکالارینی ال ایله سئیرماق و سئیریلانی یئله وئرمکله تۇخوملارینی آیرماق (بو شیوه ده تۇخوملارین یاریدان چۇخو یئره تۇکولر).

۴۹- شیرین بیان (Şirin biyan) هم اکیلن یئرلرده هم ده سۆرولمه یین یئرلرده کۆکوندن بیتن گۆیرتیلردندیر. سۇزسوز کی آرتماسیندا تۇخومو دا ائتگیسیز دییل. یاشیل و بیضی شکلینده یارپاقلاری اولور. بۇیو ۲۰ سانتیمتیردن ۵ سانتیمتیره قدر اولار. لوبیا پوکالاری کیمی پۇکالاریندا قهوه ای بۇیالی تۇخوملار گتیرر. کۆکلری قاراغاج کۆکو کیمی یئرین آلتیندا افقی ایشله مهیه آرتیق ماراق گۇسترر. بوناگۆره ده شیرین بیان بیتن اکین زمیلرینی سۆرنده نئچه متیر اۇزونلوغو اولان شیرین بیان کۆکلری چیخارلار. قطری تخمینا بیر سانتیمر اولان شیرین بیان کۆکلری آرتیق معده خسته لیی نین درمانیدیر. سۇزسوز کی بیر و یا نئچه خسته لییین ده ساغالماسیندا ائتگیسی اولابی لر. اونون دۇیولموشونو یئمک اولار. هم ده قاينادیب ایچمک مۆمکوندور. دادی اولدوقجا شیریندیر. کؤلونون هم یاشی، هم ده قۇروسو مال- داوار یئمیدیر.

۵۰- فیرفیرا (Firfira) یازدا تۇخوموندان گۆیره ن، بۇیو ۱۰- ۱۲ سانتیمتیردن چۇخ اولمایان گۆیرتیلردندیر. ساری

و لپە بۇياسىندا اولان مرجى شىكلىندە نارىن تۇخوملارى پىللىكلرىنىڭ آراسىندە بىسلەنر. يازىن سۇن اورتالارىندا سارى گۈللەرنى تۇكىدىن سۇنرا تۇخوما دورار. قۇروياندىن سۇنرا كۈللەرنى اۆۈب تۇخوملارنى آيىرارلار. ھانسى خىستەلىكلەرنى درمانى اۆلدۈغونو بو سىطىرلى يازان يىلمەسە دە، درمان گۇيرىلەردىن سايىلىر.

۵۱- قۇزو قايتاران (Quzu qaytaran) يارپاقلارى كەرس يارپاغىنا بىزەين و ھرايل ياز چاغىندا يۇردە اولان كۆكۈندىن، ھم دە تۆكۈلمۈش تۇخوملارنىڭ گۇيرىن گۇيرىتىدىر. ياش اولان يۇرلە چىمىلىكلەرنى اطرافىندا داھا چۇخ بىتر. اۆزون و يارپاقسىز اولان داللارى بىضا ۴۰ سانتىمەر دە چاتار داللارنىڭ باشىندا تۇپوز شىكلىندە تۇخوم تۇپلوسو گىيرىر. يايىن اول آينىدا داللارى قوروماقلا تۇخومونو تۆكر. اۆت يىئىن حىوانلارنىڭ آرتىق سۇدىيى گۇيرىلەردىن. يارپاغىنى قۇزلامىش (غفونت ائدەرك شىشىمىش) بدن عۆضونە دۇيۇب باغلايلارلار. احتمالا باشقا خاىيىتى دە واردىر.

۵۲- قوش اۆزۈمو (Quş üzümü) آرتىق سۆرۈلن يۇرلە، بۇستانلاردا، ياي محىصولو اكيلن يۇرلە بىتن گۇيرىتىلەردىر. يازدا تۇخوموندىن گۇيرىن بو گۇيرىتى سارى گۈللەرنى تۇكىدىن سۇنرا قىرمىزى بادىمجانا (پامادورا) بىزەين و يىئىشىندە پامادور كىمى قىزاران، انچاق نۇخود بۇيدا اولان مئىوھلرى اولار. قوش اۆزۈمونو قوشلار دا يىئر، قۇيونلار، كىچىلەر دە. اۆنو ياندىرىپ تۆستۈسونو آغرىيان دىشلەر وئىرلەر. دىيىلنلەر گۇرە قۇرت يىمىش دىشلىرىن آغرىسىنى

كسمكده ائتگيليدير.

۵۳- قىليچ اوْتو (Qilic otu) بىر سىرا درى خستەلىكلرى و درييه دوشن يارالارين ان ائتگىلى درمانيدير. بو گۆيرتى قىرمىزى تۇرپاق و يۆنگول يىرلردە بىتر. كۆكۈندىن بىتدىيى اوچون ھەر ايل سۆرۈلن يىرلردە تاپىلماز. سۆزسوز كى، آرتماسى دا تۇخومونون داغىلماسى ايله مۆمكۈندۈر. يازدا كۆكۈندىن گۆيردىكدە، يارپاقلارى ايكى يانيندا دۈزۈلن ساقەلرى اطرافا ياتار. بو گۆيرتى نىن ياشى نىن دۇيولموشو، و قورودولموشونون دۇيولموشونو يىيىلن ياغلارن بىرى ايله و يا وازىلنلە قاتىب اينسان و يا حىوانلارن بدننە دۆشمۈش يارالارا، سۇلوق اۆلمۈش يارالارا باغلا يارلار.

۵۴- گۆى تىكان (Göy tikan) كۆكلىرى يىرلن لاپ درينلىكلرينە گىتمىش بو گۆيرتى ھم سۆرۈلن يىرلردە، ھم دە سۆرۈلمەين يىرلردە، ھم كۆكۈندىن بىتر. سۆزسوز كى آرتماسىندا تۇخوملارى دا ائتگىليدیر. نارين يارپاقلارى و چۇخلو تىكانلارى اۆلان بو گۆيرتى نىن بۇيو بعضا ۱۰۰ سانتىمىتىرە دە چاتار. يايىن اووللريندە اچدىغى قىزىل كۆل بۇياسىندا اۆلان نارين گۆللىرى بىر سىرا خستەلىكلرن و دىيىلنلرە گۆرە سارىلىغى اۆلان اوشاقلارن و سارىلىق خستەلىيى نىن درمانيدير. اۆنو دملەيىب ايچر و يا اوشاغا ايچىررلر.

۵۵- گۆلۈزوغان (Gülüzügan) كىچىك، سۇسنى و آچىق قىرمىزى بۇياسىندا شىپورى گۆللىرىنن اۆزون زوغلارى واردير. بو گۆلو درندە گۆلۈن شىپوروندىن ياپىشىپ چكەرك اۆنلارى زوغلان چىخارارلار بوناگۆرە دە گۆلۈزوغان آدلانىر؛

عئىنى حالدا بو گۆلۈن كۆلارينيىن ايرى و نارين تىكانلارلا
دۆلو يارپاقلارى اۆكوز دىلىنه بنزه يير.

هم تۆخوموندان هم ده كۆكوندن بىتر. تۆخوموندان بىتن
گۆلوزوغان اۆل ايل گۆل آچماز. ايكى ايللىك و چوڭ ياشلى
اۆلدوقدا ياز چاغيندا اوولجه نارين تىكانلى ايرى يارپاقلارى
چىخىب اطرافا آچىلار. سۇنرا تىكانلى بوداقلای قالخىب
آز زماندا بۇيوك و هر يئرلى نارين و آغ تىكانلارلا دۆلو
اۆلان كۆلا چئوريلر. گۆللىرى بال آريلارينيىن آرتىق سئودىيى
گۆيرتيلردندير. گۆلونو عصبى خستەليكلىرى تۆختاتماق
اۆچون دملەيىب ايچرلر. كۆلارينيىن بۇيو ۱۰۰ سانتىمئىترە
قذر اۆلور. يازين سۇنلاريندا و يا يايىن اووللرينده قۇرويان
بوداقلارينيىن ايچى بۇش اۆلور. اينجه بوداقلارى و يارپاقلارى
حئىوان يئميدير.

۵۶- مۆير تۆخومو (Məvir toxumu) هم سۆرولن
و هم ده سۆرولمەين يئرلردە كۆكوندن گۆيرن و تۆخومو
ايله آرتان گۆيرتيلردندير. يارپاقلارى ياغلى نظره گلن بو
گۆيرتىن، بئلى اينجه استكانلار شكلىندە پۇكالاريندا اۆلان
تۆخوملارى دا ياغلى اۆلور. بۆز و تۇرپاق رنگينده اۆلان
تۆخوملارينيىن هم چيىى، هم ده قۇوورولموشو يئمەلى اۆلار.
مۆير تۆخومو بير سئرا يارالارين بدن عضولرينده شيشلرين
درمانيدير.

زەرلى و زىيان وئرىجى گۇيرتيلر

۵۷- آغى (Agı) زەرلندىرىجى و اۇلدوروجو گۇيرتى لردندىر. آرتىق شۇراكتدە و «شوران» لار بيتن يئرلەر كۆكوندن، ھەم دە تۇخوموندان بيتن بو گۇيرتىنى يىتىن قۇيۇن، كىچى و اۋكوز- اينك زەرلەنىپ نىچە ساعىتىن سۇنرا اۋلر. بو گۇيرتى بيتن يئرلەردە ساخلاىلان حىوانلار ندنسە اۋ گۇيرتيلرى تانىيار و اۋنلارى يىتمىزلىر؛ امما آغى بيتمەين يئرلەردە ساخلاىلان مال- داوارلار آغى بيتن يئرلەر گلسەلر، اۋنلارى تانىمايدىقلارى اۋچون يىتىپ زەرلنلر. زەرلن حىوانين بۇغازىندان قارنىنا دۇشاب دۇلدورماسالار اۋلمەيى شۇبھەسىزدىر؛ امما ايش- ايشىدىن كىچمەمىش اۋنا دۇشاب اىچىرتسەلر دىرى قالار.

۵۸- جىن گۇبلىگى (Cin gəbələyi) يىدىيمىز گۇبلىكلەر بىزەسە دە، چىيىنىن دە دادى آجى اۋلار و زەرلندىرىجىدەر. جىن گۇبلىكلرى آرتىق نىلمى يئرلەردە، چۆرۈمۈش آغاجلار اۋلان كۆلگە يئرلەردە، سۇ قىراقلارىندا چىخار. بەزى نارىن اۋلاراق تۇپلوم شىكلدە بىر يىردە چىخارلار.

۵۹- قارا يارپاق (Qara yarpaq) كىندىن يۇخارىدا داغا ياخىن اۋلان اۋجا تىپەلىكلر و «ناۋلار» دىيىلن يئرلەردە اۋلار. اۋنو چۇخ آدمىلار تانىمىرلار. ياز چاغىندا داوارلار اۋرالار گىندە بەزى سانجىلانىپ اۋلنى اۋلار. بىلە اۋلدوقدا، قارايارپاغا دۇشۇدور، قارايارپاق يىيىدەر، - دىرلر. بو اۋلاى چۇخ آز باش وئىر.

۶۰- ھالقاتىس (Halqatıs) يى- قىش يارپاقلى قالان، يىرە سىرىلن دالارىندا بىرى- بىرىنىن اۋز بە اۋزۈندە

سىرا ايله دۆزولن يارپاقلارى ايىده يارپاغى رنگينده اولار. يارپاقلارى و قوللار يىنىن ايچىندە سۆد اولور؛ بئله كى اونلار يىن هر بيرىسى قىرىلدىقدا نىچە داملا سۆد يىره دامير. بو سۆد اولدوقچا «آياق ايشله دىجى» (مسهل، اسهالا سالان) دىر. دئمك هر اينسان يا حئيوان يىن يىمه يىنه، ايچمه يىنه قارىشان بير- ايكى داملا هالقاتىس سۆدو اونون آياغىنى آچار(اونو ايسهالا سالار). بؤلگه ده ساخلانىلان حئيوانلار بو گؤيرتىنى تانيار و قورومامىشينا آغيز وورمازلار. البته قوروموشو و سۆدو قاقمىش يارپاقلارى زيان وئرىجى دئيل.

پالتار يويان گؤيرتى:

۶۱- چوغان (çoğan) قوللو- بوداقلى و يارپاقلارى نارين اولان بير چشيت گؤيرتىدير. بو گؤيرتى يىن قوروموشو و يا ياشىنى سؤيا ساليب چيركلى پالتارلارى اونونلا قاينادارلار. بئله ليكله پالتارين ياغى آليار و سويا چكمكله آرينار. كؤكوندن گؤيرن و تۇخومو ايله آرتان گؤيرتيلردندير.

حئيوان يىمى و ياناجاق گؤيرتيلرين بير سىراسى:

۶۲- ائششك اوتو (Eşşək otu) كؤكوندن گؤيرن، تۇخومو ايله آرتان، بؤيو قىرخ- اللى سانيئمئيره چاتان، مال- حئيوان يىمى ساييلان، ارتيق ائششكلرين سئودىيى گؤيرتىدير.

۶۲- ائششك تۇرپو (Eşşək turpu) ارتيق سؤرولن يىرلرده تۇخوموندان گؤيرن، هم تۇخومو، هم ده كوللارى

تۇرپا، اۈزلىكلە دە قىرخ گۆنلۈك تۇرپا بنزەين بىر گۆرتىدەر.
آرتىق حىۋان يىمىدەر.

۶۳- **ائىشەك لالاسى** (Eşşək lalası) چۇخ يىرلردە
گۆيرن، كۆل لارى ايىدە يارپاغى بۇياسىندا اۇلاراق، گۆلرلنن
بۇياسى آچىق قىزمىزىيا (صورتىيە) چالان بىر چىشيت
لالادير. بو گۆيرتى دە باشقا لالالار كىمى بىر ايللىكدىر و
تۇخوموندان گۆير.

۶۴- **ائىشەك ساققىزى** (Eşşək saqqızı) تىكانلى
اۇلاراق كۆكوندن گۆيرن، و تۇخومو ايله آرتان آغوز و گۆنلر
كىمى يىرە سرىلن گۆرتىدەر. بعضا دە چۇبان ياسدىغى
آدلانان بو گۆيرتىنى ائشەكلر قۇپارىب آغزىندا دىققەلرجه
چىنەدىكدن سۇنرا سۇيونو اۇدار و چۇپلرىنى يىرە سالار.
بوناگۆرە دە ائشەك ساققىزى آدلانىر.

۶۵- **اۆلمز** (ölməz) كۆكوندن، هم دە تۇخوموندان بىتن
بىر چىشيت تىكانلى گۆرتىدەر. يىردن گۆيرندە آز اۇلان
يارپاقلارى اطرافا آچىلسالار دا، يۇخارىيا يۆكسلن، ياي كىمى
ايرى اۇلان بۇداقلارى تىكانلارلا دۇلودور. ياشايكن آچىق
ياشيل بۇيالى اۇلان بو گۆيرتى، قۇرودوقدان سۇنرا آغ اۇلار.

۶۶- **آت يۇنجاسى** (At yoncası) كۆكوندن و
تۇخوموندان گۆيرن وحشى يۇنجالارداندىر. اكيلن
يۇنجالارىن تزهسىنى آداملار دا يىرسە، آت يۇنجاسىنىن
تزهسىنى آدام يىه بىلمز. بو يۇنجانن گۆلرلنن بۇياسى سارى
اۇلار. نملى يىرلردە، چمنلىكلرىن اطرافىندا داھا چۇخ بىتر.
مال- داوارلارىن سۇدىيى يىملردندىر.

۶۷- آجى بيان (Acı biyan) كۆكۈندىن گۆيرىن، و تۇخومو ايله آرتان، بۇيو ۸۰- ۹۰ سانتىمىتىرە چاتان، دادى آجى و خوشا گلەز ايىى اولان گۆيرىلەردىن. آجى بيانىن يارپاقلارنىن بۇياسى ايىدە يارپاغى بۇياسىنداير. آرتىق سۆرۈلن يىرلەدە بىتر، سۆرۈلمەكلە كۆكۈ كسىلەز و گلەن ايل يىئە دە گۆيرىر. قارا تۇخوملار يىرى- يىرىنە ياخىن سالخىم كىمى اولاراق كۆلۈن باشىندا اولار. آجى بيانىن قۇروسونو باشقا يىملەرە قارىشارسا قۇيون دا يىير، امما آرتىق كىچى يىمىدىر. اۈكۈز، ائششەك اۈنو يىمز.

۶۸- آرخ تۇپالى (Arx topalı) سۇ آرخلارنىن قىراقلارنىدا يىردە اولان كۆكلەردىن بىتن گۆيرىلەردىن. چىم و چىمىن اۈتۈ كىمى سۇسوزلۇغا دۇزومو اولمايان بو گۆيرىتىنىن يارپاقلار بۇغدا يارپاغىنا بىزەسە دە اولاردا كىچىك اولور. يارپاقلارنىن آراسىندا باش قالدىران ايكى- اۈچ بۇغوملو و ھەر بۇغومدا بىر يارپاغى اولان دالار بۇغدا بۇغوملو و بىر كىدىر. بو دالار بۇغدا كۆلشى كىمى يۇخارىيا قالخىر و بۇيلار ۶۰-۷۰ سانتىمىتىرە دە چاتار. يارپاقلار اۈكۈزلىرىن سۇدىيى يىملەردىن. سۇسوز قالماسا قىشنىن شاختاسى وۇرانا كىمى دە گۆى قالار. قىشنىن شاختاسىندا نىچە ايلغا قۇرويار. احتماللا تۇخومو ايله آرتىر.

۶۹- آغ پىتراق (Ağ pıtraq) آغ تۇرپاغى اولان اكىن زىمىلىرىندە بىتن پىتراقلارداندىر. بو گۆيرتى مۇشنىن كۆۈشىنىدە داھا چۇخ «ياپا» ادىلان يىرلەدە و اكىن زىمىلىرىندە كىچىن ايللەردە يىرە داغىلىمىش تۇخوموندا بىتر. آغ پىتراغىن بۇيو (گلەن صحىفەلەردە تانىندىرىلان) بۇز پىتراق و سارى پىتراغا

گۆره اۇجادير؛ بعضا اللى سانتيممئيره چاتار. دالارى اوزون اولان بو پيتراغين تۇخوملارينين تىكانالارى دا بۇز پيتراغى گۆره ايرى و اينجيدى جىدير. بۇز و سارى پيتراكلارين تىكانلى تۇخوملارى اكينچيلرين پالتارلارينا، اوزللىكلە دە شالوارلارينا ياپىشارسا، بۇغدا تارلارلارينا بيتن بو پيتراغين بۇيو بۇغدا كۇلارى كيمى اۇجا، ھەم دە بۇغدا كۇلشلىرى بۇياسىندا اولدوغو و دىققەت ائتمەيندە بۇغدا بېچندە بېچين چيلرين اللرينە باتاراق اۇنلارى اينجيدر، ايشين ياخشى قاباغا گئتمەمەسەنە سەبب اولار.

۷۰- آغ چالى (Ağ çalı) ايرى تىكانلارى اولان نارين يارپاقلى و آرتىق چاپلاقلاردا بيتن و تۇخومو ايله آرتان وحشى كىچىك آغاجلارداندير. نارين گۆللىرى بادام گۆلو رنگيندە (آچىق قىرمىزى) اولور. تەزە گۆيرندە داوارلار اۇجلاريني يئىرلر، بوداقلارى بركيدىكدە يالينز اۇدون كيمى ايشلنر.

۷۱- آغ سۆپورگە (Ağ süpürge) كۆكۈندن گۆيرن، يارپاقلارى دا آغوز ياشىل بۇيالىدير. يارپاقلار، يئردە اولان كۆكۈن باشىندان اطرافا آچىلار. احتمالاً تۇخومو ايله آرتير. يارپاقلارين آراسىندان باش قالديران بير ايللىك اينجە بوداقلارى قورويانندان سۇنرا آغ اۇلارلار. بو گۆيرتىنين گۆللىرى سارى بۇيالى و نارين اۇلار. يايين سۇنلارينا قۇرۇيۇب اۇدونا چئوريلن بو گۆيرتىنى يايين اول آييندا، يعنى ھلە چۇخ دا يئىتىشمەمىشىنى يۇلوب اۇندان سۆپورگە باغلايارلار.

۷۲- آغ سۆددۈين (Ağ süddüyən) ھەم سۆرولن، ھەم

۱- بو بيتگى نين آدى آغيزلاردا سۆددۈين گئديرسە، بلكە دە اصليندە «سۆدلەين» اولموشدور.

دە سۆرولمەين يئرلردە كۆكۈندىن بىتن، تۆخومو ايله آرتان گۆيرتيلردندير. يئرەكى كۆكۈن اۆستۈندىن آزى ايكى - اۆچ، بعضا دە اۇنلار جا دال باش قالديرير. بۇيو ۲۰ - ۲۵ سانتىمىترە چاتان داللار بئىضى شكيلندە يارپاقلارلا دولودور. باشىندا آغا چالان سارى رنگدە گۆللر گتيرير. بو گۆللر سۆلدوقدا ماش دنەلرى بۇيدا يۇمرو تۆخوملارلا چئوريلير. آرتىق كئچى يئمى اۇلان بو گۆيرتىن قورومامىشىن يارپاغى و يا دالى قيريلديقدا چۇخ آجى دادى اۇلان سۆدو دامير. بو سۆد ادامين گۆزونە داشلانسا گۆزو يانديرير؛ بئلكى نئچە گۆنلرە كىمى گۆز قىزارير و آجىشير. آغىزا داشلانماسى دا ائەلدير. كندليلر و چۇبانلار بولاقلارين قاباغىنا يىغىلان دورغون سولاردان سۇ گۆتۈرمك و سۇ ايچمك ايستەدىكدە، سۇيون اۈزونو چۇر - چۇپلو گۆرسەلر اۈ ھندەوردە اۇلان سۆددوينلردن بير قانات قىريب سۆدوندىن بير داملا سۇيا دامىزارلار. سۆد سۇيا دامماقلا سۇيون اۈزوندە اۇلان بۆتون چۇر - چۇپلر و جىر - جىبىتلار قىراغا گئدر. سۇ ايچمك و گۆتۈرمك ايستەين دوم - دورو و ھىچ نە ايچىندە اۇلمايان سۇدان فايدالانار. بو بير داملا سۆد سۇيون دادى و بۇياسىنى دېيشمز. سۆددوينلر دۇرد - بئش جۆردور. ۱ - سۆددوين. ۲ - آغ سۆددوين، ۳ - دىشى سۆددوين (بو اۈزو دە ايكى جۆردور؛ يئرى گلدىكدە آچىقلاياجىق)، ۴ - قارا سۆددوين. ۵ - ...

سۆددوينلە آغ سۆددوينين فرقى بوراداديركى، آغ سۆددوينين داللارىن بۇيو سۆددويندىن بير آز قىشا اۇلور، ھم دە گۆللرى سۆددوينين گۆللرى قدر سارى دئيل، آغوز سارىدير.

۷۳- آغ گون (Ağ gəvən) قىزىل گۈنلە يالنىز بۇياسىندا
 فرقى اولان، يعنى قىزىل گۈنلەن جوان داللارى و تىكانلارى
 قىزىلا چالان سارى، بونونكو اغوز اولان بىر چىشىت گۈندىر.
 هم آغ گۈن، هم ده قىزىل گۈنلەن كۈكو و داللارلىنن ايچى
 كۈلش و بۇرو كىمى بۇش اولاراق، بو بۇشلوغو دۇلدوران
 تىكىرتىگە (كتىرا اولور) دىمك طىبعى كىترانى بو گۈيرتىدن
 آماق مۇمكۈندور.

هابىللە كىچىمىشده بعضى كىندىلەر بو گۈنلرى قىش فصلىندە
 درىب گىرىب ياش- ياش تىكانلارلىنى اۆتر، اوندان سۇنرا
 اولارلى تىل- تىل ائلىب جۆت اۆكۈزلىرىنە يىندىردىلر.
 دىيىلنلرە گۈرە گۈن اۆكۈزۈ هم كۈكلر، هم ده گۈجلۈ ائدر.

كىچىمىشده پايز فصلىندە گۈنلرى درىب گىرر، پىشمىش
 پىشىرمك و اۆزلىرىنى قىزدىرماق اۆچۈن ياندىرىلان اۆدلار
 آلىشىق ائدرىلر. گۈن بىر چىشىت آغاج سايلىر، نىيە كى،
 اۇنون تۇرپاقدان ائشىكدە قالان داللارى پايزدا، قىشدا
 قورومور؛ بلكە گلن ايل، كىچن ايلدە ايشلەدىيى اۇجلارلىندان
 يىنى اۇجلار آيرىلاراق ايشلەمەيە باشلايىر. بىللەلىكلە ايلدن
 ايلە بۇيۇيور. احتماللا تۇخومو ايلە آرتىر.

۷۴- آغا وئردى (Ağa verdi) تۇخوموندان گۈيرن،
 ياشىل بۇياسى آغا چالان، يىردن چىخاندان يارپاقلارى،
 داللارى و خۇللارى سارى تىكانلارلا دۇلو بىر گۈيرتىدىر.
 بو گۈيرتى گۈنلىن بعضى كىندلىرىندە يىرلى اولاراق «قوش
 قۇنماز» آدى ايلە تانىماقدادىر. بۇيو بعضا يىتمىش- سىكان
 سانتىمىتىرە چاتان بو گۈيرتىنى درىب، قىشدا دۇغرايىب
 داوارلار يىندىردىلر. آغا وئردى اكىن زمىلىرىندە و بو زمىلردە

سۆرولمەمىش يىرلردە بىتر.

۷۵- آلا يۇنجا (Ala yonca) يارپاقلارى بىر آز آجى بىيان يارپاغىنا بنزەين، كۆكۈندىن گۆيرىن و احتمالا تۇخومو ايله آرتان گۆيرتىدەر. بو گۆيرتى حئيوانلارين چۇخ سئومەدىيى اوتلارداندير؛ آرتىق كۆدە يىرلردە بىتر. يارپاقلاريني بۇياسى بىر آز آغا چالار. آغا چالان سارى گۆللرى باشقا يۇنجالارا گۆرە ايريدەر. گۆى واختى بئش- آلتى آيدەر. بۇيو آت يۇنجاسى وقارا يۇنجايا گۆرە قىسادير، ۳۰-۳۵ سانتىمىتىردن اۇجا اولماز.

۷۶- اله ياپيشان (Ələ yapışan) يارپاقلارى بئىضى شكيلندە، يىرە سريلىن داللارى بۇغوم- بۇغوم (بند- بند) اولان بو گۆيرتى كئچن ايلدە تۆكولوب قالان تۇخوموندىن گۆيرەر. حئيوانلارين چۇخ سئودىيى گۆيرتيلردندير. درندە اله ياپيشار و ادام اونون شيرەلى اولدوغونو گۆمان ائدر. آرتىق اكين زميلريندە بىتر. عۆمرو ايكى- اوچ آيدان آرتىق سۆرمز. داللاريني اوزونلۇغو الهى سانتىمىتىرە دە چاتار.

۷۶- ايت اوتو (İt otu) يازدا كۆكۈندىن گۆيرىن گۆيرتىلردندير. آرتىق اكين زميلرينين قىراقلاريندا و سۆرولمەمىش قالان يىرلريندە كۆكۈندىن بىتر. آرتماسى تۇخومو ايله مۆمكۈندور. يىردن چىخاندىن تئل- تئل اولار. يارپاقلارى كئچن صحيفەلردن سۆزۈ گئىدن خۇيمادرن و چوبان كىرىيتى آدىلى گۆيرتيلرين يارپاقلارينا بنزەيەر. چۆپلىرى ايسە اونلارين چۆپلىرىندىن چۇخ دا فرقلى دئيل؛ انجاق ايت اوتونون بۇيو اونلارا گۆرە آچاقدير و تخمينا اون- اون بئش سانتىمىتىردن چۇخ اولماز. ايت اوتونون ايىى چۇخ دا خۇشا

گليم دئيىل، آنجاق داوار- مالىن يئىدىي گۆيرتيلردندىر. يايىن
اويللىرىندە و يا اورتالارىندا قۇرويار. آغ- سارى گۆللىرى
باشىندا اولار.

۷۸- ايت اۆزلىيى (It üzərliyi) ايرى و سىخ كۆللىرى
اولان و كۆكۈندىن گۆيرىن گۆيرتيلردندىر. بو گۆيرتى آغ
تۇرپاق و گىلمە يىرلردە بىتەر. بىلكە دە تۇخومو ايله آرتار. يىرە
گئىدىن يۇغون كۆكلىرى اۇزون ايللىر عۇمور سۆرر، تۇخ ياشىل
بۇيالى، قالىن و بىئىضى شىكلىندە يارپاقلارى وار. مال- داوارىن
يىمەدىيى گۆيرتيلردندىر. لوبيا پۇكالىرى كىمى پۇكالىرىندا
تۇخوم بىسلەير. بىزجە ايت اۆزلىيى آدلاندىغىنىن سىبى
مال داوارىن يىمەدىيى اۆچون اۇجا قالدىغى و ارىكك ايتلىرىن
اۋنون اۆستۈنە ايشەمەسىدىر (ارىكك ايتلىر عادت اۆزرە بىر
دىك داش، كىسك و يا بۇيوك و سىخ اۋلان اۋت كۆلۈنون
يانىندان كىچىندە دالى آياقلارىنىن بىرىنى يىردىن قالدىرىپ
اۋنون اۆستۈنە ايشىر).

۷۹- ايلان پۇلويو (Ülən pölüyü) قاباقكى صحىفەلردە
سۆزۈ گئىدىن پۇلويە بنزەين بىر چىشىت گۆيرتيدىر؛ كىچىن
ايلدە يىرە داغىلان تۇخوموندىن گۆيرىر. آنجاق پۇلوك يىرە
يايىلىرسا، بو يۇخارى قالخىر، بونون تۇخوملارى يىيىلمىز؛
آنجاق حىوانلارىن چۇخ سۇدىيى يىملىردندىر. يارپاقلارى
هم دە تۇخوملارى پۇلويون يارپاقلارى و تۇخوملارىندىن
بىر آز كىچىك اولور. بۇيو بىلكە دە بىرمى سانىمىتىردىن اۇجا
اولماسىن. يايىن اولينە كىمى تۇخوملارىنى يىتىشىدىرىپ
اۋزو دە قۇرويار. قۇروياندىن سۇنرا پۇكالىرى آچىلاراق
تۇخوملارى يىرە تۇكۆلر. بۇش پۇكالىرى ايسە قىوريلاراق

بۇرغۇ شەكلىنە دۆشەر. بو اۇلاى پۇلويون دە پۇكالاريندا باش
وئەرر.

۸۰- بابا زە (Baba zəh) يا بابا زهر عۇمرو ايكي آى
و يا بير قدر آرتيق سۆرن، بۇيو قىسا گۇيرتيلردندير. ياز
چاغيندا كئچن ايلده يئرە داغيلميش تۇخوموندان گۇيرر.
بۇيو بئش سانتيمتتيردن اۇجا اۇلماز. نارين و ايينه - ايينه
يارپاقلارى وار. سۇيو آرتيق زهرليدير. بعضا اوشاقلار اۇنو
دريپ داش اۆستونده دۇيوب دۇيولموشونو قۇللارينا و يا
قىچلارينا ياپيشديرارلار. اۇنو نئچە دقيقە درينين اۆستونده
ساخلايب سۇنرا يئرە آتسالار دا، نئچە ساعىدن سۇنرا
«بابازە» ياپيشديريلان يئرە بير يئكە سۇلوق چىخار. سۇلوق
دئشيلندن سۇنرا يئرى يانيق ياراسى كيمي بير يارا اولار.
بيتمەسى اوزون سۆرر. دئيلنلرە گۇرە بئلهليكە بابازە بدنين
و قىچين آغريسىنى چكر. بدنى آغريمايان اوشاقلار بو سۇزە
آرخالانارق آغريمايان بدنلرينە بابازە قۇيوردولارسا، اوزون
سۆرە اۇنون ياراسى نين آغرى - آجيسىنى چكىرديلر.

۸۱- باتبات (batbat) آرتيق كۆكوندن بيتن و تۇخومو
ايله آرتان گۇيرتىلردندير. تۇخوملارى كاسايا بنزەين و
ياريم كۆرە شكيليندە پۇكالارين ايچيندە اولار. دئيلنلرە گۇرە
بو تۇخوملار بير جۆر كئفلنديريجيدير. يعنى اۇنلارى
يئين ادامين داورانىشى نئچە ساعىتە كيمي كئفلى اداملارين
داورانىشى كيمي اولار. گۇيرتىن تۇخوملارى يئتيشديكن
سۇنرا پۇكالارينين كاسايا بنزر قابىقلارى آيريلار. اوشاقلار
اۇناديقدا اۇنلارى آغزى اۆستە اۇز اللرينين داليسينا،
قۇللارينا، قىچلارينا قۇيوب بارماقلارى ايله باسيب دئيرلر:-

باتبات، باتبات... سۇنرا بارقاقلارینی گۇتورندن سۇنرا قابیغین
قیراقلارینی بندنده دایره شکلینده یئری قالار.

۸۲- **باشی پوببوز** (Başı pobbuz) هم کؤکدن، هم ده
توخوموندان گۆیرن بو گۆیرتینی آرتیق سۆرولمه‌ین یئرلرده
گۆرمک اولار. یئردن چیخدیقا ایری و قیراقلاری تیکانلا
دولو اولان یارپاقلاری یئره سریلیر. یارپاقلارین آراسیندان
یوخاری قالخان و آرا- بیر کیچیک تیکانلی یارپاقلاری اولان
دال‌لارینی باشلاری تۆپوز شکلینده تیکان تۆپلوسو اولور.
بو تیکانلارین دیبلری گۆیرتینی توخومودور و گلن ایللرده
اونلاردان باشقا گۆیرتیلر باش قالدیریر. بو گۆیرتی آرتیق
حیوان یئمیدیر؛ هابئله آدی مئشینده باشی پوببوز ایشلنسه
ده، بیزه بئله گلیر کی، اصلینده «باشی تۆپوز- باشی تۆپبوز»
اولموش، بو کندین آغزیندا بیر آز دیشیلیمیشدیر. بو گۆیرتی
یایین ایکنجی یاریسیندا یئتیشیب قوروماغا باشلاپار.

۸۳- **بئؤوشه** (Bənövşə) یاز چاغیندا چوخ یئرلرده و
سۆرولمه‌ین یئرلرده بیتن، کیچیک کولو اولان گۆیرتیلردندیر.
ساری و سۇسنى گۆللری اولور. عۇمورو چوخ اۇزون
سۆرمور.

۸۴- **بورون قانادان** (Burun qanadan) سۇ آرخلاری
و یاش یئرلرده کؤکلریندن گۆیرن و احتمالاً توخومو ایله آرتان
گۆیرتیلردندیر. یارپاقلاری آرتیق چمن یارپاقلارینا بنزه‌ییر.
دئمک اولار چمن گۆیرتیلریندندیر. یارپاقلارینی آراسیندان
قالخان و تخمیناً بوی‌لاری اللی- آلتیمیش سانتیمتره چاتان و
بوغدا کۆلشی کیمی نئچه بوغومو اولان چوخلو کۆلش‌لرینی
باشلاری اوچ قۇل اولور. یانلارا آچیلان بو قۇل‌لارین

نارین قىلچىقلارى واردير. بو سۇسنى بۇيالى و گىتىدىكجە قهوه‌اي رنگه دۇنن قانادلارى كۆلشېن باشىندان قىزاراق بورونا سۇخوب فىرلاتىقدا بورونون ايچى نېن اينجىمه‌سى دۇيولماسا دا قانايار. بوناگۆره‌ده بو گۆيرتى «بورون قانادان» آدلانىر. آرتىق اۆكوز و قۇيون يىمىدير.

۸۵- بوستان گۆلو (Bostan gülü) بوستانلاردا و ياي حاصىلى اكيلن يىرلرده تۇخوموندان بيتن گۆيرتى لردندىر. بوستان گۆلو بۇيا باخىمىندان ايكي جوردرور. بيرىنن يارپاقلارى، دال لارى و گۆللرىنن بۇياسى سۇسنى، بيرىنن كىلر آغا چالان ياشىلدير. هر ايكىسى نېن بۇيلارى ياخشى شرايطده بير مئتىردن اۇجا اۆلور. شرايط ياخشى اۆلمادىقدا اۆن- اونىش سانتىمئتىر اۆلور. بو گۆيرتى نېن باشىندا گىترىدىي سۆنبوله بنزر گۆللرىنده تۇخوملارى اۆلور. تۇخوملارى دارى بۇيدا بلكه‌ده دارىدان كىچىك اۆلاراق، قارا بۇيالى و پارلاقدير. كۆلارىنن گۆرسىمى سارى سۆپورگه كىمى يىردن چىخانندان سۇنرا گىتىدىكجە آچىلىر و يارىدان يۇخارى كىچىكده يىنه‌ده يىغىلاراق اوزاقدان بىضى شىكلينده گۆرونور.

۸۶- بوغاتىكانى (Buğa tikanı) سۆرولمه‌ين يىرلرده كۆكوندن گۆيرن و تۇخومو ايله آرتان گۆيرتىلردندىر. يىردن چىخاندا نىچه يارپاقدىر. بو قىزاقلارى تىكانلارلا دۆلو يارپاقلار آرتىق اطرافا آچىلىر. يارپاقلارن آراسىندان يۇخارى اۇجالان گۆوده‌سى يۇخارىدا دال- بوداق آچاراق دال لارىنن اۇجلارىندا تۇپوز شىكلينده خۇل لار گىتىر. خۇل لارى دا اۆلدوقجا تىكانلىدير. كىچى و ائششك يىمىدير. بال آريلارىنن

سئودىيى گۇيرتيلردندىر. يارپاقلارى، دال لارى و خۇللارنىن بۇياسى ايىدە يارپاغى بۇياسندا و بىر آز پارلاقدير.

۸۷- بۇغدا اۆتو (Buğda otu) آرتىق بۇغدا اكيلن سولو (اكىنى سوواريلان) زمى لردە تۇخوموندان بىتر. يارپاقلارى و كۆلشلىرى بۇغدايا اۇخشاردير. آنچاق هم بۇيدا، هم ده اينجه ليكدە بۇغدادان قات- قات آلچاق و اينجه دير. تۇخوموندان گۇيرىر. سۆنبولرىندە آرىق تۇخوملار باغلايلار.

۸۸- بولاق اۆتو (Bulaq otu) بعضى بۇلاقلار و كهرىزلىرىن قاباغىندا كۆكۈندىن بىتر (مىشىندە «خانلىق باغ كهرىزى» نىن گۆزونون گۆلۈنە بىر آز قالانا كىمى اوزانان آخارقاسىندا داها چۇخ بىتردى. آرخين قىراقلارى سىمىنت ائدىلىندىن سۇنرا داها اورادا بىتمىر، آنچاق عثمان كهرىزىنىن گۆزو ايله گۆلونون آراسىندا آرخين سىمىنت اولمايان يئرلىرىندە همىشه گۆرمك اولور. ايرى و ياشىل يارپاقلارى و دال لارى ال دىن كىمى اۆزولر. بعضى آداملار اۇنلارى درىب يىئرلر.

۸۹- بۇياق (Boyaq) تۇخوموندان و كۆكۈندىن بىتن گۇيرتىلردندىر. آرتىق باغلاردا و آغاج كۆلگەلىرى اۇلان يئرلردە بىتر. يارپاقلارى نارىن اۇلسا دا، اطرافا آچىلان دال لارى اۇزون اولور. بۇغدادان بىر آز ايرى اۇلان سۇسنى يە چالان قارا مئىوهرىندىن بۇياق اۆچون فايدالاناردىلار. بو مئىوهرلى ازیب، سويا تۆكۈب، اۇنونلا فرش، جىجىم، كىلىم و سايىره اۆچون يۆندىن و پامىقدان حاضىرلانمىش اىپلىرى بۇيياردىلار.

۹۰- پىتراق (Pitraq) داها چۇخ اكىن زمى لرىندە اۆزلىككە

دە پايزدا اكيلىمىش دىم بۇغدا زمىلىرىندە تۇخوموندىن بىتر. يىردىن چىخىدىدا ايكي يارپاقدىرسا، يۇخاريا قالخان گۆدەسى نىچە بۇداق اۇلاراق، تىكجە بۇداقلارى بىرى- بىرىدىن آرالانان يىرلردە تىك- تىك يارپاقلارى اۇلان گۆيرتىدىر. پىتراق يازىن سۇن آيىندان آچدىغى آچىق قىرمىزى بۇيالى (صورتى) گۆللىرىنى تۆكدودىن سۇنرا بۇغدان بۇيوك اۇلان آجى دادلى تۇخوملار گىتىر. تۇخوملارى نارىن تىكانلارلا بۆرونوبدور. بوناگۆرە دە اۇنلار يايىن اۇل آيىندا يىتىشىپ قۇروياندا اكينچىلر اوچون ان اذىت جىل گۆيرتىلردىن سايىلار. بىلەكى بىچىن بىچدىكىدە اللرىنە باتماقدان علاوہ اۇنلارىن پالتارلارىنا، اۋزلىكىدە دە شالوارلارىنا سۇواشارلار. بو تىكانلى پىتراق تۇخوملارىنى پالتاردان آرىتماق چۇخ چىتىن ايشىدىر. ان ياخشى يۇلو پالتارلا بىرلىكىدە پىتراقلارى دا ايسلاىىب سۇنرا سۆپورگە ايلە سۆپورمىكىدىر. اۇنو ايسلاىىتماىش آرىتسالار، تىكانلارنى قىزىلىپ پالتاردا قالار و ھمىشە ال- آياغا باتار. يىرى، سوبو ياخشى اۋلوقدا بۇيو اۋتوز سانتىمىتىرە چاتان بو گۆيرتى مال- داوارىن سۇدىيى يىملىرىدىر

۹۱- پىرپىس (Pirpis) تۇرپاغى يۇنگول و سۆرولمەمىش يىرلردە كۆكۈندىن گۆيرىن گۆيرتىلردىن. تۇخومو يىرە تۆكۈلمەكە آرتار. آجى دادلى يارپاقلارى يىردە اۇلان گۆدەنىن باشىدىن گۆيرىر. سۇنرا يارپاقلارىن اۋرتاسىدىن داللارى باش قالدىرار. بو داللاردا تىك- تىك اۇلان يارپاقلار كۆلۈن داللارىدىن قاباق آچدىغى يارپاقلارلا گۆرە چۇخ دا كىچىك اۇلار. داللار باشا ياخىن ھاجالانار. اۋجلىرىندا بۇغدا بۇيدا دۆيمەلرىدىن آچدىغى گۆى بۇيالى گۆللىرىنى تۆكدۈكدىن سۇنرا ھمان دۆيمەلرىن اىچىندە تۇخوم باغلايار. پىرپىسىن

داللاری یایین اورتالاریندان سۇنرا قۇروماغا باشلايار. ياغىنلىغى چۇخ اۇلموش ایللرده پاییزین اووللرینه قَدَر ده داللاری یاش قالار. بو گۇیرتنین یئتیشیب آغارمامیشی ایدیه یارپاقلاری بۇیاسیندا اۇلاراق، مال- داوار یئمیدیر. آغاراندان سۇنرا اۇدونلار سیراسینا کئچر.

۹۲- پیشیک گونی (Pişik gəvəni) سۆرولمەین و یۆنگۈل یئرلرده بیتن گۇیرتیلردندیر. احتمالاً تۇخومو ایله آرتیر. بو گۇیرتینی وحشی آغاجلار سیراسیندا یئرلشدیرمک اۇلار؛ بوناگۆره کی، کئچن ایلده ایشله دییی قۇل- بوداقلاری گلن ایللره قالار و گلن ایل، کئچن ایلده سۆردویو بوداقلارینین اۇجلاریندان باشقا بوداقلار یارماقلا بۇیور. سیخ ایشله یین یعنی قۇل- بوداقلاری آرالی اۇلمايان، مۇنظۇم ایشله یهرک، آغزی یئرە دایانمیش «یاریم کۆره» شکلینده بیر قاب کیمی بۇیوین و نئجه ایلدن سۇنرا قطری اللى- آلتیمیش سانتیمئیره چاتان بو گۇیرتی، نه مال- داوار یئمیدیر، نه ده اۇدونلوغا چىخاری واردیر؛ اۇدلادیقدا آرتیق تۆستولویه رک یانماغی نین سببی بلکه ده اۇنون سیخ اۇلدوغو و یاخشى هاوا آلمادیغیدیر.

۹۳- تۇپال (Topal) داها چۇخ کۆده یئرلرده (هئچ واخت سۆرولمەین یئرلرده) کیلکه کیمی کۆکۈندن بیتن گۇیرتیلردندیر. احتمالاً تۇخومو ایله آرتار. تۇپالین نهائیتده اۇن سانتیمئیر اۇزونلوغو اۇلان، چمن یارپاقلارینا بنزین یارپاقلاری یالنیر یئرده و کۆکۈن اۆستۈنده اۇلار. هر کۇلدا یارپاقلارین آراسیندان کۆلش کیمی ایچی بۇش چۇخ ساییلى داللار اۇجالار. ایکى- اۆچ بۇغومو اۇلان بو داللارین بۇیو

اللى - آلتىمىش سانتىمىتىرە چاتار. يايىن سۇنلارىندا آغارىب قۇرويار. مال - داوار يىمىدىر.

۹۴- جۆجە گۆزۈ (Cüca ğözü) يازدا چۇخ يىرلردە بىتن و نهايت اوچ آى عۇمرو اولان، تۇخوموندان گۇيرن بىتىگى لردندىر. يارپاقلارى بادام يارپاغى كىمىدىر. تۇخوما دوراندا تۇخوملاريني پۇكالاريني شكىلى اوچ بوجاقلى و هر پوكانين ائن - بويو تخمينا ۵-۶ ميليمىتىردىر.

۹۴- چاتلانقوش (Çatlanquş) يا چاتدانقوش، سۆرولموش اكين زمى لرينده و يۆنگول تۇرپاغى اولان يىرلردە كۆكوندن بىتن و تۇخومو ايله آرتان گۇيرتيلردندىر. يازدا، اۇنجه يىردن باش قالديران يارپاقلارى اطرافا يايلىرسا، نىچە گۆندن سۇنرا يارپاقلارين آراسيندان باش قالديران گۆوده يۇخارى قالخارق، اۇندان چۇخلو قۇللار آيريلار. بو ياشيل بۇيالى قۇللار يارپاقسىزدىرلار. قۇللارين اۇجلاريندا قۇنچالار يىتىشرر، قۇنچالار سارى گۆللر آچار، گۆلو تۆكولندن سۇنرا تۇخوم باغلاليار. بو يارپاقسىز گۇيرتىنن قۇللارى حىوانلارين يىملريندن ساييلار.

يايىن سۇنلاريندا يىتىشىب قۇروماغا باشلايان چاتلانقوش و يا چاتدانقوش تزه چاغيندا سۆدلودور؛ يعنى قىريلدىقدا آغ سۆدو دامار. بو سۆد قۇرودوقدا قىرمىزى - قهوه اى بۇيايا چاليب ياپيشقان كىمى اولار و پامبيق پارچالارا دىسه قهوه اى بۇياسى قالار. هابىله بو گۇيرتىنن يىردە اولان كۆكوندن بۇياسى قارايا چالان بۇز بۇيالى ساققىز سىزار؛ بىله كى اوشاقلار اۇنلارى يىردن چىخاريب، قۇم - تۇرپاغيني تمىزلەيىب، ساققىز كىمى چىنىردىلر. اكينچيلر ايسه، بىچين

بېچىندە ھەمىن گۆيرتىنى يۇلوب، بېچىدىكىلىرى بۇغدا، آرىا و سايرەنى باغلاماق اوچون اوندان باغلىق ائشلىر.

۹۵- چاخىر تىكانى (çaxır tikanı) سۆرولمەين و بىر آز دا ياش يىرلردە چمنلىرىن اطرافىندا، سۇ آرخلارىنىن قىراقلىرىندا يىردە اولان كۆكۈندىن گۆيرىن، تۇخومو يىرە داغىلماقلا آرتان گۆيرىتلىرىدندىر. يىردىن چىخاندان بىر ئىچە گۆن سۇنرا اطرافا آچىلان ياشىل يارپاقلىرىنىن آراسىندان سارى و ايتى تىكانلارلا دۆلو اولان بىر چاناق كىمى دۆيمە دە اۆزە چىخار. بو تىكانلى دۆيمەنى قالدىران گۆيرتىنىن اصلى گۆدەسىدىر. او، اوجالدىقچا چۇخلو قۇللار آچار و قۇللارىن اوجلارىندان سارى بۇيالى تىكانلارلى اولان چاناقلار چىخارار. گۆيرتىنىن دالارىنداكى يارپاقلىرى او قۇر دە ايرى و گۆزە گلىم دىيىل. دالارىنىن اوجلارىندا اولان چۇخلو سارى بۇيالى تىكان چاناقلىرى، بعضا اۇنون بىر مئتىر اوجالىغى اولان كۆللىرىنىن بۇياسىنى اوزاقدان سارى گۆستىر. بو گۆيرتى كىچىللىرىن قىش يىملىرىندىن سايللىر.

چاخىر تىكانى آدلانماسىنىن ندى بىزە بللى دىيىل.

۹۶- چاشىر (Çaşır) داغلاردا بىتن گۆيرتىلىرىدندىر. كىچىن ايللىردىن يىردە قالان كۆكۈندىن بىتر. آرتماسى يىرە داغىلان تۇخوملارىنىن گۆيرمەسى ايلە مۆمكۈن اولار. يايىن اورتالارىندا يىتىشىپ سارالار. يارپاقلىرى و داللىرى شىويد يارپاقلىرىنا بنزەيىر يارپاقلىرىن آراسىندان چىخان گۆلو ايسە شىويد گۆلو ايلە چۇخ فرقىلى دىيىل. ياز فصلىندە و تىزە چىخاندان بعضا اۇندان يىتىن قۇيۇنلارلى كۆپۈدر و حتتى قۇيۇنون اۇلومونە دە سبب اولار. قۇيۇن چاشىر يىتىپ اۇلىندە

و يا سانجىلاندا «چاشىرا دۆشۈب» دىيىلەر. يام- ياشىل بۇيالى اولان بو گۆيرتى نىن تىكانى يۇخدور. قاتىلاشاندا سۇنرا، ھم دە قۇرودولموشو قىشدا قۇيۇن- كىچى نىن آرتىق سۇدىيى يىملردندىر.

۹۷- چاودار (çavdar) چاودار و يا چوودار آدلانان بو تۇخوموندا گۆيرن گۆيرتى تاخىل لار سىراسىنداير. ندنسە آرتىق بۇغدا زمى لرېندە و بۇغدا ايلە بېرلىكدە بېتەر، بۇغدا آغاراندا ايسە آغارار. بۇيو اطرافىندا اولان بۇغدا سۇنبوللرىندىن يۈزدە اون اوجا اولار. بىلەكى، بۇغدا سۇنبوللرىنىن بۇيويو بېر مېتېر اولان تارلادا، چاودار سۇنبوللرىنىن بۇيو بېر مېتېر بېر دە اون سانتىمېتېرە چاتار. چاودارىن كۆلشلىرى بۇغدا كۆلشىندىن اينجە، يارپاقلارى بۇغدا يارپاغىندىن انسيز، دنلرى بۇغدا دىندىن آرىق، آما اوزون اولاراق بۇيالىسى دا بۇغدا كىمى سارى دىيىل، آرتىق بۇز و قارايلا چالار. بۇغدا زمىلرىندە بېتەر چاودارلاردان اكىنچىلر بۇغدا بېچىندە باغلىق كىمى دە فايدالانارلار؛ يعنى بېچىدىكلرى بۇغدالارى باغلاماغا اولاردان باغلىق اشىرلر.

۹۸- چىمن (چىمن) چاودارى (Çimən çavdarı) اكىن زمىلرىنىن چاودارلارىندىن علاوه چىمنلىكلرىن اطرافىندا و بېر آز ياش اولان يىرلردە دە بېر چىشىد چاودار گۆيرر. بو چاودار آرتىق يىردە اولان كۆكۈندىن گۆيرر و دنلرى دە تارلاردا بېتەر چاودارلاردان آرىق اولور.

۹۹- چاى قىلمەسى (Çay qələməsi) چايلاق و كىچىمىشە سىل آخارقاسى اولموش داش- قوملوق يىرلردە كۆكۈندىن گۆيرر. يىرە داغىلمىش تۇخوملارى ايلە آرتار.

يئردن چىخاندا نىچە ايرى يارپاقلارى اطرافا ياتسا دا، يارپاقلارين آراسيندان باش قالديران گۆودهسى نين بوردا - اۇردا اۇلان يارپاقلارى نارين اۇلار. دىمك تىز- تىز اۇجالان و بير آيين ايچينده ايكي مئتىر بوى آتان بو گۆيرتى اوزاقدان يىره تاختىلمىش آغ بۇيالى بير ال آغاجى كىمى گۆرونر. گۆودهسى نين قىزى آشاغىلاريندا اوچ- دۇرد سانتىمئتىر اۇلان بو گۆيرتى باشا قالدىقچا اينجه لىر و باشدا قىزى بير سانتىمئتىر ده اۆلمور. تخمينا اوچ- دۇرد- آى عۆمور سۆرن بو گۆيرتى نين بۇيو چۆخ و اخت ايكي مئتىردن آرتىق اۆلور. قوروياندا سۇنرا اۆلدوقچا يۆنگول اۇلاراق تىز ده سىنير. تزه و اختيندا حىوانلارين يىمى اۆلورسا، قوروياندا سۇنرا اۆدون اۆلور.

۱۰۰- چاير (çayır) هم اكين زىمى لرينده هم ده باشقا يئرلرده بيتن گۆيرتيلردندير. يىرده اۇلان كۆكۈندن گۆيرر. كۆكو ايله ده آرتير بىلهكى كۆكۈندن بير بۇغوم يىره دۆشوب تۇرپاغا قارىشارسا، بير- ايكي ايلدن سۇنرا اۇرانى چايرلىق ائدەبيلر. يارپاقلارى قۇيون، اۆكۆز، آت، ائششك و باشقا حىوانلارين آرتىق سۇدبىيى، حتى يىرده اۇلان كۆكلرى ده آت- ائششكلىرىن يىمەيى ساييلان گۆيرتيلردن اۆلسا دا، اكينچىلر طرفيندن انگل حىساب ائدليلر. بوناگۆرهكى، هر يىره دۆشرسه اۇرانى توتور، آغاج، اكين و بۇستان گۆيرتيلرينين يىرىنى دار ائدەر ك گۆجونو آلىر. بو گۆيرتى نين يارپاقلارى بۇغدا يارپاغىنا بنزه بيرسە، بۇيو چۆخ قىسا اۆلور و يارپاقلارين آراسيندان چىخان بىش- آلتى سانتىمئتىر ليك اينجه كۆشلىرىنين باشيندا اوچ يانا آيريلان قاناتلارى اۆلور. اۆنون گۆلو ساييلان بير آز دا سۆنبوله بنزر قاناتلارينين بۇياسى سۇسنى- قەوھى

اۆلور. ساری بۇیالى كۆكو ایسه یئرین تخمیناً بیر قاریش (۲۵ سانتیمئتیر) درینلیینه قدر ایشلهییر. بوناگۆره ده زمیلرده كۆكونو كسمك او قدر ده چتین دئییل.

۱۰۱- چمن اوْتو(Çəməן) بۇلاق چئىخان یئرلرده، سۇلو اولان یئرلرده، سۇ آرخلارینین قیراقلاریندا بیتیر. تۇخومو ایله آرتار. بو گۆیرتی آرتیق حیوانلارین یئمیدیر. قیشدا ھاوانین سۇیوقلوغوندا قۇرویوب تۇکولر، یازدا یئنه ھاوا قیزدیقدا یئرده اولان كۆکوندن گۆیرر. یازین سۇن آییندا تۇخوما دۇرار. تۇخوملارینین اۇرتویو زرشکی و قهوهای اولاراق سۇپورگه تۇخومو کیمی پارلان و زویولدکیدیر.

۱۰۲- چوبان یاسدیغی(Çoban yasıdıĝı) آغ- بۇز بۇیاسی اولان، كۆکوندن بیتن گۆیرتی لردندیر. یئرہ یاییلاق نارین تیکانلارلا دۇلو اولسا دا اۆستونه آیاق قۇیاندا یۇمشاق و یاسدیق کیمی نظره گلر.

۱۰۳- چوش(Çoş) سۇ آرخلاری قیراقلاریندا، داغلارین درهلرینده آخان سۇلارین قیراقلاریندا بیتن گۆیرتیلردندیر. چۇخ احتمال کی تۇخومو ایله آرتار. تبریز، اۆسگو و بعضی یئرلرده «گزنه» آدلانان بو گۆیرتینین یارپاقلاری بیر آز مۇو یارپاغینا بنزهسه ده مۇو یارپاغیندان اولدوقجا کیچیک اولار. یارپاقلارینین آرخاسی و بعضاً ۵/۱ مئتیر اوزونلوغو اولان داللاری نارین و آغ بۇیالی تیکانلارلا دۇلدودور. ائله ییل بو تیکانلار زهرلیدیر. نییه کی، یارپاقلارینین دالی اۆزو و داللاری آدامین اللرینین ایچی و آیاقلارینین آلتی ایستیشنا اولماقلا، بدنین هر یئرینه چیریللسا، چیریلدیغی یئری زهرلیر. نئچه ثانیه دن سۇنرا چۇش دیمیش یئر قاشینماغا

و يانماغا باشلايدار. بو گۆيرتى يايىدا بعضاً آغ، بعضاً دە آچىق قىزمىزى(صورتى) بۇيالى گۆللر آچار. يايىن سۇنرالارىندا قورويوب تۇكولر. دالارىنىن ايچى قۇرودوقدان سۇنرا كۆلش كىمى بۇش اولار.

۱۰۴- چۆلمك چاتلادان(Çölmək çatladan) داھا چۇخ سۆرولن يئرلردە ھابئەلە ياز چاغىندا سۇ چىخان يئرلردە بيتن گۆيرتىلردندىر. بو گۆيرتى كىچن ايل تۇكولموش تۇخوموندان گۆيرر. بىر سىرا آغاجلار كىمى يىردن چىخاندان سۇنرا گۆودەسىندن بوداقلار آيرىلىر. يارپاقلار سىرك اولسالار دا بىر آز شيويد يارپاغىنا بنزەيىر. گۆللىرى قىزمىزىدەر. يازىن سۇنلارىنا كىمى عۇمرونو باشا وۇرار. بۇيو بىرمى- اوتوز سانتىمىتىر اولار.

۱۰۵- چىم(çim) سۇ آرخلارىنىن قىراقلىرىندا كۆكوندن بيتن يىگىلردندىر. بلكە دە تۇخومو ايلە آرتار. قىشنىن سۇيوق چاغىندا ايشلەمكدن دايانار، ياز چاغىندا ھاوا قىزدىقدا يىنە ايشە باشلايدار. يارپاقلار بۇغدا يارپاغىنا بنزەسە دە نارىن اولور. بۇيو ۲۰- ۲۵ سانتىمىتىردن اۇجا اولمور. اۋكوز و قۇيونلارنى سۇدىيى اۇتلارداندىر. كۆكلىرى چايىر كۆكونە بنزەيىرسە، چايىرا گۆرە چۇخ آرىق اولور. ھابئەلە چايىر كىمى سۇسوزلۇغا دۇزوملو دىيىل.

۱۰۶- خاخىت(Xaxit) كۆدە يئرلردە، ھابئەلە ياخشى سۆرولمەين يئرلردە كۆكوندن بيتن، تۇخومو ايلە آرتان گۆيرتىلردندىر. سايى چۇخ اولمايان ايرى و اۋكۆز قۇلاغىنا بنزەين يارپاقلارى وار. بۇياسى آچىق ياشىل اولان و آغا چالان بو يارپاقلارنى اۇجلارى و قىراقلىرى تىكە قىراغى

کیمی اینجیدىجى و کسىجى کىمىدىر. اىلىک يارپاقلارى اطرافا آچىلىرسا، يۇخارىيا باش قالدیران گۆوده و دالارىندا اولان و اىلىک يارپاقلارا گۆره کىچىک گۆرونن يارپاقلارى يۇخارىيا قالخىر. دالارىنىن اۇجلارىندا گۆنبذه بنزر ايرى دۆيمه لرى اولور. بو دۆيمه لرىن اۇجوندان گۆل آچىر، اىچىندە تۇخوم باغلايىر. آرتىق كىچى يىمى اولان بو گۆيرتى يايىن اىكىنجى يارىسىنا قدر گۆى اولورسا، اۇندان سۇنرا سارالماغا و قۇروماغا باشلايىر. ياخشى يىردە اولدوقدا بۇيو ۵۰ سانتىمىتره ده چاتىر.

۱۰۷- خانىم اۇدونو (Xanım odunu) داغلىق و سۆرولمه ين يىرلرده يىردە اولان كۆكوندن يىتن گۆيرتيلردندىر. بلكه ده تۇخومو ايله آرتىر. بۇز بۇيالى اولان يارپاقلارى قالىن اولسا دا چۇخ يۇمشاقدىر. يىردە اولان كۆكونون اۆستوندن چۇخلو دالارى يۇخارىيا قالخان بۇز بۇيالى و ياي كىمى ايرى دالارىنىن بۇيو ۳۰-۳۵ سانتىمىره چاتار. دالارىنداكى يارپاقلارى اوول گۆيرنده آچدىغى يارپاقلارا گۆره چۇخ نارىندىر، بو گۆيرتى ياش اولدوقدا مال- داوار يىمه يىدىر. قۇرويان دالارى و كۆكو اۇدون اولار.

۱۰۸- خۇروز داششاغى (Xorux daşşagı) سۆرولن يىرلرده و اكىن تارالارىندا تۇخوموندان يىتن گۆيرتى لردندىر. يىردن چىخاندا ايكى يارپاقدىر. گۆيرتى نىن گۆوده سى، بئىضى شكلىندە اولان بو ايكى يارپاغىن آراسىندان باش قالدىرار. يۇخارى قالخىقدان سۇنرا قۇل- قاناد آچار. قۇل لارىندا و گۆوده سىندە اولان يارپاقلارى اىلىک يارپاقلارا گۆره چۇخ نارىندىر. قۇل لارىنىن اۇجوندا آغ- ياشىل بۇيالى

دۆيمەلر گتيرر. نۆخود بۇيدا اولان او دۆيمەلرين ايچينده قارا تۆخوملار عمله گلر. بو گۆيرتي نين عۆمرو اوچ ايدان آرتيق اولماز. آرتيق مال-داوار يئميدير.

۱۰۹- داششاق اۆتن (Daşşaq ütən) یازدا تۆخوموندان
 بیتن بیر گۆیرتی دیر. آرتیق کییار (اکین یئری اۇلاراق
 سۆرولمه‌میش قالان) زمیلرده بیتر. بۇیاسی اییده یارپاغی
 بۇیاسیندادیر. بۇیو ۲۰-۳۰ سانتیمره قدر اۇلور. یارپاقلاری
 بیر- بیریندن آرالی و یۇخاری قالدیقجا کیچیک اۇلان
 گۆیرتیدیر. داللاری اۇلدوقجا اینجه دیر. یاییں اول آییندا
 آغاریب قورویار. داللارینی اۇجلاریندا مخروطی شکله
 گتیردی یی قۇنچالاریندان آچدیغی گۆللرین بۇیاسی آچیق
 قیرمیزی (صورتی) دیر. بو قۇنچالار گۆللرینی تۇکدوکلن
 سۇنرا قالب ایچینده تۆخوم بسله ییر. آرتیق مال- داوار
 یئمیدیر. قۇرودوقدان سۇنرا چۆلدە اۇد یاندرماق ایسته‌ینلرین
 آیشیغی اۇلور. اۇدونو ایسه تئز یانیب قورتاریر.

۱۱۰- داغ مرزەسى (Dağ mərzəsi) سۆرۈلمەين قۇمسال يئرلەردە كۆكۈندىن گۆيىر. آرتماسى بلكە دە تۇخومو ايله مۆمكۈن اۇلسون. ياشىل يارپاقلارينيىن ساپاقلارينا ياخينلارى قىرميزيا چالير. آرتىق حىيوان يىمەيى اۇلسا دا بعضا آشا دا سالارلار. دالارىنداكى يارپاقلارى داھا دا نارين اۇلور. يايىن اورتالارينا كىمى گۆى قالايلىر.

۱۱۱- دانا داششاغی (Dana daşşagı) چمنلرده و سۇلو يئرلرده كۆكۈندۈن يېتىن گۆيىتى لردندير. نئجه آرتماسىنى بىلمىرم. بو گۆيىتى نىن يارپاقلارى گىلەلى يارپاقلارينا بنزەسە دە، اۇنلار كىمى يىره سىرلىمىر هم دە اۇنلاردان ايرى

اۇلور. بۇيو ۲۵-۳۰ سانتىمىتىرە چاتار. ياشىل بۇيالى اولان بو گۇيرتى، يارپاقلارنىن آراسىندا اۇجالان تىكجە دالى نىن باشىندا بىر دنە گۆل آچار. آج قالان اۋكوزلر اىستر- اىستەمز اۋنو يىرلر.

۱۱۲- **دستە داغيدان** (Dəstə dağıdan) آغ تۇرپاق يىرلردە و سۆرولوب اكيلن زميلردە، اۋزلىكلە دە پايزدا اكيلن بۇغدا زميلردە تۇخوموندان بيتن گۇيرتيلردندير. يىردن چىخاندا نىچە يارپاغى اۋلورسا، گۆودەسى و دالارىنىن يارپاقلارى آرا- بىر اۋلور. مئشىن كۆوشىنىدە آرتىق «ياپا»، «گۆدولە» و «دالى نرەسر» زميلرىندە بيتر. آغ پىتراقلار كىمى بۇيو آزقالا بۇغدا سۆنبوللرى بۇيونا چاتار، بۇغдалار آغاراندا اۋدا يىتىشىر و قۇروياراق، بۇياسى بۇغدا باشاقلارى بۇياسىنا دۆشدويونە گۆرە بۇغدادان چۇخ دا سىچىلمىر؛ بوناگۆرە دە چۇخ واخت بۇغداايله بىچىلندە تىكانلارى بىچىنچىنىن اىنى عقرب كىمى دالاير، اۋ مجبور اۋلاراق بىچىدىيى بۇغدا دستەسىنى اىلندن يىرە تۆكور و يا اۋنون قۇرخوسوندان اىندە دستەنى برىك سىخايىلمىر.

۱۱۳- **دمير تىكانى** (Dəmir tikanı) بوستانلاردا و ياي حاصىلى اكيلن يىرلردە تۇخوموندان بيتن گۇيرتيلردندير. يارپاقلارنىن بۇياسى قهوه اىيە چالان ياشىل، كىچىك كۆل لارى يىرە يايلىر. بو گۇيرتى نىن گىتردىيى تۇخوملارىندا اولان تىكانلارنىن اۋجلارى چۇخ ايتى، دىبلرى يۇغون و برىكدىر؛ بوناگۆرە دە اياقلاندىقدا سىنمايياراق، بعضا آلتى نازىك اولان چارىق و باشماقدان دا آياغا باتار. غۇمورو اوچ- دۇرد آيدىر.

۱۱۴- دوه قارنى (Dəvə qarnı) ياز چاغيندا كييار (اكين زميسى اولاراق سۆرولمەش قالان) يىرلردە تۇخوموندان بيتن گۆيرتيلردندير. يىردن چىخاندا نىچە ايرى يارپاغى يىرە يايىلاراق، يارپاقلارين اورتاسيندان باش قالديران گۆودەسى تۇپوز شكيليندە بۇيوير. گۆودەنين قطرى بعضا ۴ سانتيمتيردن دە ارتيق اولار. آچيق ياشيل بۇيالى اولان چۇخلو قۇل-بوداغى بينە (چۇغوندور) تۇخومونا بنزر تۇخوملار گتيرير؛ آنجاق بو تۇخوملار تىكانالارلا دۇلودور. بىلەكى هىچ كس يالين الينى بو كۇلون هىچ يىرينە وۇرايىلمز. بو گۆيرتى يايين اورتا ايىندا عۇمرونو باشا وۇرار. قورودوقدان سۇنرا يىل اسركن بۇتونلوكلە يىردن قۇپار. چۇخ دا گۆجلو اولمايان يىل ايلە او بۇيوكلوكدە اولان كۇل، او يان-بو يانا ديغيرلانار. بو گۆيرتىنين قوروماميشى ائششك و كىچى يىميدير. قورودوقدان سۇنرا تۇرپاق بۇياسينا دۇشور و يالينز يانديرماغا فايدالى اولور. كندليلر حىوانلارينا يىم درندە اونلارى بىچىپ قىشدا داوارلارينا يىنديردلر.

۱۱۵- دۇوشان آلماسى (Dovşan Alması) هم سۆرولن، هم دە سۆرولمەين يىرلردە، قارا بۇيالى كۆكلريندن بيتن گۆيرتيلردندير. آرتماسى بلكەدە تۇخومو ايلەدير. گۆيرتىنين يارپاقلارى قابار-قاربازدير. بۇناگۆرە دە ال سۆرتندە اۇزل بير خىشيلتيسى اولور. بۇيو بعضا ۲۵ سانتيمتيرە دە چاتير. بعضى دال لاريندا تخمينا قۇز بۇيوكلوكدە يۇمرو بير شى گتيرير. بو شى صاف و بير قدر دە پارلاق اولاراق آلتيندا گۆيرتينيە ياپىشىدىغى ساپاغيندان علاوه اۆستوندن دە بير ساپاغى اولور. اونون ايچى يوشاق و كاوچو كيميدير. بلكە دە همين شى دۇوشانلارين چۇخ سۇديى و يىديى

بىر شىيدىر كى، بونو گتيرن گۆيرتى دۇوشان آلماسى آدلانىر. گۆيرتى يايىن اورتا و يا سۇن آيندا ساراليب قۇرويور. ھم ياشى، ھم دە قۇروسو مال- داوار يىمىدىر.

۱۱۶- دىشى سۆددوين (Dişi süddüyan) ھم كىيار(اكين يىرى اۇلاراق اكيلمەمىش)، ھم دە كۆدە(ھىچ واخت سۆرولمەمىش) يىرلردە كۆكوندن بيتن و تۇخومو ايله آرتان گۆيرتيلردندىر. يىردەكى كۆكون اۆستوندىن آزى ايكى- اۆچ، بعضا دە سايى اۇندان آرتىق اۇلان دال باش قالدىرىر. بۇيۇ- ۲۵- ۳۰ سانتىمىتىرە چاتان داللارين گۆودەسى بىضى شىكلىندە اۇلان نارين يارپاقلارلا دۇلودور. باشىندا سارى رنگدە گۆللر گتيرىر. بو گۆللر سۇلدوقدا ماش دنەلرى شىكلىندە، آنچاق كىچىك و يۇمرو تۇخوملارلا چئورىلىر. آرتىق كىچى يىمى اۇلان بو گۆيرتىن قۇرومامىشىن يارپاغى و يا دالى قىزىلىددا چۇخ اجى دادى اۇلان سۆدو دامىر. بو سۆدو دامىن گۆزۈنە داشلانسا گۆزو ياندىرىر؛ بىلەكى نىچە گۆنلرە كىمى گۆز قىزارىر و آجىشىر. آغىزا داشلانماسى دا ائلەدىر. كندىلىر و چۇبانلار بولاقلارين قاباغىنا يىغىلان دورغون سولاردان سۇ گۆتورمىك و سۇ ايچمىك اىستەدىكدە، سويون اۇزونو چۇر- چۇپلو گۆرسەلر اۇ ھندەوردە اۇلان سۆددوينلردن بىر قانات قىزىب سۆدوندىن بىر داملا سۇيا دامىزارلار. سۆد سۇيا دامماقلا سۇيون اۇزونىدە اۇلان بۆتون چۇر- چۇپلر و جىر- جىيتىلار قىراغا گىلدەر. سۇ ايچمىك و گۆتورمىك اىستەين دوم- دورو و ھىچ نە ايچىندە اۇلمايان سودان فايدالانار. بو بىر داملا سۆد سويون دادى و بۇياسىنى دىشمىر.

سۆددوين و آغ سۆددوينلە دىشى سۆددوينين فرقى بورادادىر كى، اۇنلارين داللارينين يۇغون، يارپاقلارى ايرى،

دیشی سۆددوینین یارپاقلاری نارین، چۆپلری اۆلدوقجا اینجه و آریق اۆلور، گۆللی سۆددوینین گۆللی کیمی ساری، یارپاقلاری سۆددوین یارپاغی کیمی زیتونی یۇخ، یاشیلدیر.

۱۱۷- دیشک (Dişək) یازین اوولرینده چمن کۆکو کیمی کۆکدن گۆیرن، بلکه ده تۆخومو ایله آرتان گۆیرتی لردندیر. سۆرولمه یین یئرلرده، یۆللارین قیراقلاریندا، اگین زمیلرینین قیراقلاریندا بیتن گۆیرتیلردندیر. چمن گۆیرتیسینه بنزه یین بو گۆیرتی نین اینه به بنزر یارپاقلاری دۆرد- بئش سانتیمتیردن اۇجا اۆلمار. یارپاقلارین آراسیندان آرا- بیر باش قالدیران سۆنبوللرینده بۆیو تخمیناً ۱۰ سانتیمتیر اۆلار. بۆیاسی قهوه ای یه چالان قیرمیزی سۆنبولونده نئچه دنه تۆخوم بسله ییر. گۆیرتی نارین اۆلدوغو اۆچون یالئیز قۆیون و کئچی نین آغزینا گلر. یازین سۆن آبی چاتار- چاتماز عۆمرونو باشا وۇرار. یای فصلینده یئر قورو اۆلدوقدا کۆکلری اۆزده اۆلان بو گۆیرتی قوروموش حئساب اۆلار؛ آنجاق پاییز فصلی یاغیش یاغدیقا نئچه گۆندن سۆنرا یئنه ده دیریلیب گۆیرر. قئشین قارینا دۆزوملودور. پاییز گۆیرن دیشک قئشدا قار آلتیندا قالار، یازدا هاوا قئزیشدیقا ایشه دۆشر.

۱۱۸- دینقیرقا (Dinqırqa) سۆلو یئرلرده، چمنلیک لرده، سۆ آرخلارینین قیراقلاریندا کۆکوندن بیتن گۆیرتیلردندیر. بو گۆیرتی نین یارپاغی یۆخدور. بۇغدا کۆلشی یۇغونلوقدا و بۆیلاری ۵۰- ۶۰ سانتیمره چاتان ایچی بۆش دالارینین یۆزلرجه سی بیر کیلکه کۆکدن باش قالدیرار. یاشیل اۆلاراق آغوز بۆیاسی واردیر. یازدا گۆیره رک، مال- داوار آغزیندان قورتولوب قالانلاری پاییزا کیمی گۆی قالار. یایدا تۆخوما

دورارق دالارینین اۇجلاریندا سۆپورگە و چمن تۇخومو
کیمی تۇخوملار گتیرر.

۱۱۹- ریسیم (Risim) انگل گۆیرتی لرین ان زیان
وثریجیسیدیر.

کۆکوندن و تۇخوموندان بیتر. باغلاردا، تاخیل زمیلرینده،
یۇنجالیقار و ساییرده چىخاراق، یاخینیدا اولان آغاج و
یا گۆیرتییه سارینار. ساریندیغی آغاج و گۆیرتییه اۇزل بیر
ریشه لر وثره رک قیدا و سۆیونو اوندان آلا؛ بئله کی اۇ، یئردن
چىخان یئریندن قیریلسا دا، طراوتینی ایتیرمز. بونا گۆره ده
ساریندیغی گۆیرتی و یا آغاجین گۆجونو آلیب ایشدن سالار.
ساری بۇیالی و آجی دادلی اولاراق پىرتلاشمیش ایپ کلافینا
بنزه یین بو گۆیرتی بعضا آغاج و باشقا محصولون قۇروماغینا
دا سبب اولار. اکینچیلر، ریسیم چىخان یئرله سامان سپرلر.
سامان، سۇ و یاغیش سۆیو ایله ایسلاناراق سۆیونو یئره
وثرسه، ریسیمین چىخماسینا و کۆکونون کسيلمه سینه سبب
اولار.

۱۲۰- زیلاف (Zilaf) داها چۇخ باغلاردا و آغاجلیقلاردا
سۇواریلان یئرلرده تۇخوموندان بیتن گۆیرتی لردندیر.
بئللنمیش و سۆرولموش یئرلرده یاز، یای و پاییزدا چۇخ
سایلا بیتر. یارپاقلاری دارى و بۇغدا یارپاغی کیمیدیر.
بۇغدا کۆلشی کیمی ایکی- اۆچ بۇغوملو و تیکیش ایینه سی
یۇغونلوقدا کۆش لرینین باشیندا باشاق گتیرر. چۇخ نارین و
پارلاق، قارا بۇیالی تۇخوملاری اۇ سۆنبوللرده عمله گلر. بۇیو
تخمینا ۱۵ سانتیمتیر اولار. یۇمشاق و حیوانلارین چۇخ
سۇدییی یئم لردندیر. عۇمرو ایکی- اۆچ آیدان آرتیق دئیل.

۱۲۱- سارماشیق (Sarmaşıq) انگل گۆیرتی لر
 سیراسیندادیر. یثرین درینلیکلرینه ایشله میس کۆکوندن و
 تۆخوموندان گۆیرر. یثردن چىخاراق یاخینیندا اولان آغاج و
 اوت کۆل لارینا سارینار. عرب دیلینده عشقه، فارس دیلینده
 پیچک آدلانیر. یارپاقلاری و گۆل لری نیلوفر یارپاغی و گۆلونه
 بنزه بیرسه، گۆل لرینین بویاسی آچیق قیرمیزی دیر. گۆل لرینی
 تۆکدوکدن سونرا یثرلرینده پوکا ایچینده تۆخوم باغلایار. بو
 گۆیرتی ریسیم قدر زیان وئریجی دئیل. آغاجا دۆلاشیب
 قالخان قۆل لارینین یوغونلوغو بیر میلیمتیره چاتماسا
 دا، اوزونلوقلاری بعضا ۳ مئتردن آرتیق اولار. سارماشیق
 هارادان قئیریلارسا، اورادان یۇخاریسی قۇرویاری و ریسیم
 کیمی دۆلاشدیغیندان آلدیغی قیدا اونو ساخلاماز. سارماشیق
 مال- داوارلارین چۇخ سئودی بی یئملر دندیر.

۱۲۲- ساری تیکان (Sarı tikan) چۇخ یئرلرده
 تۆخوموندان گۆیرن گۆیرتی لر دندیر. یثردن چىخاندا
 یارپاقلارینین قئراقلاری ساری بویالی تیکانلارلا دۆلودور.
 گۆوده سی یثردن اۇجالدیقجا قۆل- بۇداق آچار. گۆوده سی نین
 بویاسی آغدیر بوداقلاریندا اولان یارپاقلاری، گۆل لرینین
 قۇنچاسی دا تیکانلیدیر. نارینجی بویالی گۆل لرینی تۆکندن
 سونرا تیکانلی اولان گۆل چاناقلارینین هر بیرینده بیر نئچه
 تۆخوم بسلهیر. حیوانلارین، اۇللیکله ده کئچیلرین چۇخ
 سئودی بی یئملر دندیر. یایین ایکینجی آیینادک یاشایار.

۱۲۳- ساری گۆل (Sarı gül) یاز فصلینده داها چۇخ
 پاییزدا اکیلمیش اکین زمی لرینده، هم ده کییار یئرلرده
 تۆخوموندان بیتن گۆیرتیلر دندیر. یثردن چىخاننان نئچه قۆل

اۇلاراق تخمىنأ ۲۵ سانتىمىتىر اۇجالان بو گۆيرتى باشىندا سارى گۆللر آچار. تزه سىنى مال- داوار يىمز، قۇرودوقدان سۇنرا باشقا يىملرلە يىيىلر. عۇمرو اوچ آيى دۆلدورماز.

۱۲۴- سارى يۇنجا (yonca Sari) يارپاقلارى يۇنجا يارپاغىنا بنزهين، ياز فصلينده كىچن ايلدن تۆكولوب قالان تۇخوموندىن گۆيرن گۆيرتىدیر. بو گۆيرتى حىوانلارین چۇخ سۇدىيى اۇتلارداندير؛ بو دا قارا يۇنجا كىمى تزه واختىندا قۇيون ايله اۆكوزو تىز كۆپودر(بو گۆيرتىدن چۇخ يىندىكده قارنى كۆپر و قارنى نىن آلتىندان تۆك يۇلماسالار و يا قولاغىنى قانادىب قانىندان بير قىدر تۆكمه سەلر حىوانين اۆلومونه ده سىب اۇلار). قۇروسو و ياش اۇلاراق تۇخوما دوران زمانىندا ضررسىز اۆلور.

يازدا بىتەرك عۇمرو اوچ آيدان آز اۇلان بو گۆيرتى داها چۇخ اكىن زمىلرىنده و اۆ زمىلر سۆرولمەينده بىتر. دال لارى اينجه اۇلان بو گۆيرتى نىن بۇيو يىرمى سانتىمىتىردن آرتىق اۆلماز.

۱۲۵- سارىمانجا (Sarimanca) كۆكۈندن گۆيرن گۆيرتى لردندیر. تۇخومو ايله آرتار. اۆزون و چتىن قىريلان دال لارى يىره ساري لار. گۆللرى سارماشيق گۆلونه بنزهيىر. مال- داوارين سۇدىيى يىملردندیر. يايىن سۇنرالارينا كىمى گۆى قالار. بير آز يۇمشاق و قىريلماز اۆلدوغو اۆچون اكىنچيلر بىچدىكلرى اۆت و تاخيل لارى باغلاياندا اۆندان باغلىق اشىرلر.

۱۲۶- سۇددويىن (Süddüyen) چۇخ يىرلرده كۆكۈندن بىتن، تۇخومو ايله آرتان گۆيرتى لردندیر. يىرده كى كۆكون

اۆستوندن آزی ايكي- اوچ، بعضاً ده سايى اوندان آرتيق اولان دال باش قالدېرير. بۇيۇ ۲۵-۳۰ سانتېمېتره چاتان دال لارين گۆدهسى، بئىضى شكيلينده اولان، اييده يارغى بۇياسيندا يارپاقلارلا دۆلدور. باشيندا سارى رنگده گۆللر گتيرير. بو گۆللر سۆلدوقدا ماش دنه لرى شكيلينده يۇمرو تۇخوملارلا چئوريلير. آرتيق كىچى يىمى اولان بو گۆيرتى نين قورومامىشى نين يارپاغى و يا دالى قيريلديقدا چۇخ آجى دادى اولان سۆدو دامير. بو سۆدو آدامين گۆزونه داشلانسا گۆزو يانديير؛ بئله كى نئچه گۆنلره كىمى گۆز قىزارير و آجىشير. آغيزا داشلانماسى دا ائله دير. كندليلر و چوبانلار بولاقلارين قاباغينا يىغىلان دۇرغون سۇلاردان سۇ گۆتورمك و سۇ ايچمك ايسته ديكده، سۇيون اوزونو چۆر- چۆپلو گۆرسه لر او هنده ورده اولان سۆددوينلردن بير قانات قىريب سۆدوندن بير داملا سۇيا داميزارلار. سۆد سۇيا دامماقلا سۇيون اوزونده اولان بۆتون چۆر- چۆپلر و جىر- جىيتلار قىراغا گئدر. سۇ ايچمك و گۆتورمك ايسته ين دوم- دورو و هئچ نه ايچينده اولمايان سۇدان فايدالانار. بو بير داملا سۆد سۇيون دادى و بۇياسىنى دىيشمز.

سۆددوين، آغ سۆددوين و دىشى سۆددوينين فرقى بورادادير كى، دىشى سۆددوينين دال لارى اينحه، يارپاقلارى ناريندير، آغ سۆددوينين يارپاقلارى بونون يارپاقلارى بۇيدا اولسا دا، دال لارينين بۇيو اولدوقجا سۆددويندن قىسا، گۆل لرينين بۇياسيايسه سارى اولراق آغوزدير.

۱۲۷- سۆددو اوت (Süddü ot) سۆدلو اوت، آرتيق سۆرولن يئرلرده و اكين زمى لرينده، باغلاردا كۆكوندن، هم

دە تۇخوموندان بىتن گۆرتىلردندىر. يارپاقلارى يۇخاريا قالخسا دا، بىر آز يىملىك يارپاغىنا بىزەيىر، ھابىلە يىملىك يارپاغى بۇياسىنداير. گۆدەسى دە ھىم بۇيدا، ھىم دە ياراشىقىدا يىملىك كۆلۈنۈن گۆدەسى كىمى ۲۰- ۳۰ سانتىمىتىردن اۇجا اۇلماز. مال- داوارىن سۇدىيى يىملردندىر. بو گۆرتى قىرىلىقىدا سۇددوينلر كىمى سۇدو دامار.

۱۲۸- سۇددو جە (Süddüca) سۇدلوجە.

۱۲۹- سۇسەن (Süsən) داغلاردا بىتن گۆرتىلردندىر. سۇسەنى (بىنقىش) بۇياسىندا گۆللر آچىر.

۱۳۰- سىغىر قۇيروغو (Sigır quyruğu) كۆدە يىرلردە كۆكۈندن گۆرىن، تۇخومو ايله آرتان گۆرتىلردندىر. سارىيا چالان قالىن و ايرى يارپاقلارى يىردن چىخاندا اطرافا آچىلار. يارپاقلارىن آراسىندان گۆدە باش قالدىرار. گۆدە يۇخارى قالخىقىچا اۇندان چۇخلو قۇللار آيرىلار. قۇل قانادلارىنىن اۇجلارىندا سارى گۆللر آچار. كۆلۈنۈن گۆرسىمى اوزاقدان سارى سۇپورگە كۆلو كىمىدىر. دالارىندا اۇلان بىر- بىرىندن آرالى يارپاقلارى يىرە سىرلىن يارپاقلارىنا گۆرە چۇخ نارىندىر. سىغىر قۇيروغو كۆلۈنو دىيدن قىرىب باشى اۆستە ساللاسان، اۇكوز قۇيروغونا بىزەيىر؛ بونا گۆرە دە سىغىر قۇيروغو (اۇكوز قۇيروغو) ادلانىيدىر. بو گۆرتى نىن نارىن قۇللارىنى كىچىلر يىئىرسە، قاتىلاشدىقىدا و قورويانندان سۇنرا آرتىق اۇدون اۇلابىلر. بۇيو بعضا ۱ مىتىردن اۇجا اۇلان بو گۆرتى پايىزا كىمى ياشايلاق پايىزدا قورويوب اۇدونا چئورىلر. گلن ايل يىئە دە دىيدن گۆرىر.

۱۳۱- شوران (Şoran) گلە يىرلردە، ائلەجە دە شۇر

يئرلردە بىتن، تۇخومو ايله آرتان گۆيرتيلردندير. يئرەدە اولان كۆكوندن گۆير. كۆك اۆستوندن باش وئرن دالاريني بۇياسى بۇز و تۇرپاق بۇياسينداير. آغى دئيىلن زهرلى گۆيرتىن بىتدىي يئرلردە بىتر. سىخ و نارين و دۆيون-دۆيون يارپاقلارى واردير. دادى شۇرا چالير. مئشىندە يالنىز خان گۆلوندە گۆرمك اولار. گۆننى بۆلگەسىنن آشاغى كندلريندە، اۆزلىكلە دە اۇرمو گۆلونون اطرافينداكى كندلرين كۆوشنلريندە، هم دە «دریان-خومنا-مئشىن-كۆزەكونان» كندلرينن آراسيندا يئرلشن «تۇرپاقلق»^۱ آدلى يئرەدە اولار.

كئچمىشدە بو گۆيرتىنى اۆزل بىر يول ايله ياش-ياش ياندىريب اۇنو «قليا داشى»-نا چئويررديلر. قليا داشى، اۆزوملى كىشمىش ائلەمكدە ايشلنردى. اۇنو سىندىريب، تىكلەلرىنى سودا قاينادارق اريدر، سبدە دۆلدورولموش اۆزوملى قلياى و ياشىل بۇيالى اولان قاينار سۇيا باسيپ چىخارارديلار. بئلەلىكلە اۆزوم گىلەلرينن قابىقلارى چاتلايار، نئچە گۆندە سۇلارى اوچارق كىشمىش اولاردى.

۱۳۲- عۆمر تىكانى (Ömər tikani) مئشىن كۆوشنىندە داها چۇخ بوغدا زميلريندە و كنددن آشاغيدا «كند آلتلارى»ندا، «قیزيل دۆز» زميلريندە و... تۇخوموندان بىتن بىتگىلردندير. يارپاقلارى و تۇخوما دوران قۇزالارى تىكانلى اولارق، ياراشىقدا بىر آز «كاغالا گۆلو»نە بنزەسە دە، بونون تىكانلارى آرتىق زهرلى و آجىشديرىجى اولار. باتىب چىخيدىغى ال-اياقدان تئزلىكلە قان چىخار. يازين اووللريندە گۆير، يايىن سۇنلاريندا عۆمرونو باشا وورار. اكينچيلرە ائلەجە دە مال-داوارا انگل سايىلان بىتگيدير.

۱- ات تۇرپاغى كۆزە-سرامىك قايرماق اوچون اويغون اولان بىر يئردير.

۱۳۳- قاتیر قویروغو (Qatır quyruğu) آغ و ساری تۇرپاغی اۇلان كۇده یئرلرده، كپیر داشلی یئرلرده بیتن گۆیرتی دیر. نئجه آرتماسیندان خبریم یۇخدور. یئرده اۇلان كۆكوندن بیتر. بو گۆیرتی دینقیرقا بویاسیندا اۇلاراق دینقیرقا کیمی ده یارپاقسیزدیر. كۆكدن قالخان داللاری دینقیرقا کیمی ده یۇخارییا قالخار. آنجاق بونون داللاری بۇغوم- بۇغومدور؛ دینقیرقا کیمی بیر باشا و دۆز دئیلر. بو گۆیرتی نی ده آج قالان حیوانلار یئرلر.

۱۳۴- قار چیچەیی (Qar çiçəyi) یازدا گۆیرتی لرین چۇخوندان تنز چىنخان گۆیرتیدیر. چۇخ كىچىك اۇلان بو گۆیرتی، قىشین قارى گئدن كىمى یئردن باش قالدیرار. قار چیچەیینین گۆلونون بویاسی آغدير. بو گۆیرتی نین عۇمرو چۇخ قىسا اولور.

۱۳۵- قارا بوتا (Qara buta) كۇده یئرلرده داغلاردا، زمیلرین جییه (ایکی زمی نین آراسیندا اۇلان مرز) لرینده كۆكوندن بیتن و تۇخومو ایله آرتان گۆیرتیلردندیر. آرتیق كهلیك اۇتونا بنزه ییر. یارپاقلاری و داللاری كهلیك اۇتو یارپاقلاری و داللارینا گۆره بیر آز اۇزوندور. بو گۆیرتی نین بۇیو ۱۰-۱۵ سانتیمتیردن چۇخ اولماز. آرتیق داوار یئمیدیر.

۱۳۶- قارا دووشان آلماسی (Qara dovşan alması) هم سۆرولن، هم ده سۆرولمه یین یئرلرده، كۆكوندن بیتن، تۇخومو ایله آرتان گۆیرتیلردندیر. گۆیرتی نین یارپاقلاری قابر-قارباردیر، بونا گۆره ده ال سۆرتنده اۇزل بیر خاشیلتیسی اولور. دووشان آلماسی یارپاقلاریندان بۇیوک و «سۇسنى- قهوه ای- یاشیل» بۇیالی یارپاقلارینین آراسیندان اۇجالان

گۆدەسى نىن بۇيو بعضاً ۶۰ سانتىمىتىرە دە چاتىر. دال لارىندا يارپاغى اۆلمور. ھەم دە گۆدەسى باشقا گۆيرتىلەرنى گۆدەسى كىمى اوستوانەى دئىيل، بلكە دۇرد يۇنلودور. گۆيرتى يايىن اورتا و يا سۇن آيىندا سارالىب قورويور. ھەم ياشى، ھەم دە قوروسو مال- داوار يئىمىدیر.

۱۳۷- قارا سۆددوين (Qara süddüyən) داغلاردا سۇلو و ياش يئرلەردە كۆكوندن بيتن و تۇخومو ایلە آرتان گۆيرتى لردندیر. بۇيو سۆددويندن اۇجا، بۇياسى قەوہەى يە چالیر.

۱۳۸- قارا قالقان (Qara qalqan) و يا قارا قانقال كىيار زمى لردە و پايىز اكىلمىش اكىن زمىلەرىندە تۇخوموندا گۆيرىر. يارپاقلارى تىكانلا دۆلودور. بۇيو بعضاً بىر مەتىردن دە چۇخ اۆلور. اۇجلارىندا آچدىغى گۆللىرىن بۇياسى آچىق قىرميزى و بادام گۆلو بۇياسىنا ياخىندیر. مال- داوار ساخلايانلار بىچىپ ساخلايىب، قىشدا مال- داوارلارينا يئىدىرلر.

۱۳۹- قارا گۆن (Qara gəvən) و بعضا سماوار گۆنى آدلانان بو گۆيرتىنى، وحشى آغاجلار سىراسىندا يئرلشدىرمك اۇلار بوناگۆرە كى، كئچن ایلە ایشلەدىيى قۇل- بوداقلارى گلن ایللەر قالار و گلن ایل، كئچن ایلە سۆردويو بوداقلارىن بوناگۆرە ایشلەدىيى بوداقلار يارماقلا بۇيويور. تۇخوموندا گۆيرىر و ایللر بۇيو عۇمور سۆرور. سىخ ایشلەين يعنى قۇل- بوداقلارى آرالى اۆلمايان، مۆنظم ایشلەيەرك، اغزى يئره دايانمىش «يارىم كۆرە» شكلىندە بىر قاب كىمى بۇيويىن و نئچە ایلدن سۇنرا قىزىق بىر مەتىردن دە چۇخ اۆلان بو گۆيرتىنى يازدا و يايدا آغا چالان ياشىل

بۇيالى نارىن يارپاقلارى، يايىن اووللىرىندە آچىق قىرمىزى بۇيالى گۆللىرى اۇلور. بىر ايللىك قارا گۆنلر گۆللىرى و يارپاقلارنى تۆكدوكدن سۇنرا آرتىق يۇمرولانمىش كىرپىيە بنزەمكدەدير. دئمك اۇ قدر تىكانى واردىركى، نه اصلى دال لارى گۇرونور، نه ده گۇودهسى.

۱۴۰- قارغا سۇغانى (Qağa soğanı) ياز چاغىندا هم كئچن ايلدن قالان سۇغانىندان، هم ده تۇخوموندان گۇيرن گۇيرتى لردندىر. يارپاقلارى بىر آز كاوار يارپاغىنا بنزەسه ده، ايىى هئچ ده خۇشا گلىم دئىل. يازدا تزه واختىندا قۇيونلار و كئچىلرىن سئودىيى اۇتلارداندىر. آنجاق سۇد وئرن قۇيونلار و كئچىلر قارغاسۇغانى چۇخ اۇلان يئرلرده اۇتارىلدىقدا، اۇنلارن سۇدو ده قارغا سۇغانى ايىى وئرن. قارغا سۇغانىنن يارپاقلارننن آراسىندان چىخان سۇنبوله بنزر گۆلونون بۇياسى سۇسنى اۇلور. يازن سۇنلارنىدا يارپاقلارى سارالىب قۇرويور. گلن ايل يازدا يئنه ده يئردە قالمىش سۇغانى ايشە دۆشور.

۱۴۱- قارنى يارىق (Qarnı yarıq) سولو يئرلرده و سو آرخلارى قىراقلارىندا يىتن يىتگى لردندىر. اوزون و تخمىنا ايكى سانتىمئتىر ائنى اۇلان يارپاقلارى واردىر. اۇز كۆكوندن گۇيرر و تۇخو گۇيرمكله آرتار. دۆم ياشىل بۇيالى بو يىتگى نىن دال- بوداغى اۇلماز و يارپاقلارى كۆكونون اۆستونده يىتر. يارپاقلارننن آراسىندان بىزۇشا سۇنبوللرىنه بنزەين سۇنبوللرى چىخار. همىن سۇنبوللرده بسلەنن تۇخوملارن قارنى بوغدا قارنى كىمى يارىق اۇلار. بوناگۇره ده «قارنى يارىق» ادلانمىشىدىر.

۱۴۲- قاششاق (Qaşşaq) بعضى كندلرده «چىتىدىق»
 ادى ايله تانىنان بير چىشىد گۆيرتيدير. ياز چاغىندا كۆكۈندىن
 گۆيرير. اوولجە يىردىن ايرى و قالين يارپاقلارى باش قالديرير.
 يارپاقلاردين آراسىنداكى اۆزك قالخارق اۆنون گۆۈدەسى
 اۆلور. گۆۈدە، يىردىن ييرمى - اۆتوز سانتىمىتىر قالخىقدان
 سۇنرا قۇل - بوداق آچير. يارپاقسىز اۆلان بو قۇللاردين
 اۆجلارىندا تخمىنا «كۆرە» شكىلىدە قۇنچالار گىتىرير. بو لپە،
 نۆخود بۇيدا، بعضاً دە بۇيوك اۆلان قۇنچالار يايىن ايلك
 آينىدا گۆلە چىئوريلير. گۆل چاناغىنىن ايچىندە تىل - تىل
 دوران گۆل يارپاقلارينىن بۇياسى دىيدە آغ، اۆجدا آچىق
 قىرمىزىدير. قاششاغىن يارپاغى داوار يىمىدیر. بۇيو ۱۵۰
 سانتىمەر چاتان دال لارى اۆدون اۆلور؛ ھابىلە اكىنچىلر خرمن
 دۇيندە، باغلاردا خزل سۆپۈرنىدە اۆنلاردان يۇلوب «چالقى»
 (صاف اۆلمايان يىردە ايشلەدىلن سۆپۈرگە) باغلايلارلار.
 ائلەجە دا پالچىق داملارى باسىراندا (تاوانىنى قايراندا)
 پالچىق، پردىلرين آراسىندان آشاغى سىزماسىن، - دىيە،
 اۆنلارى پردىلرين اۆستۈنە سىرىپ، اۆنون اۆستۈندىن «باراتا»
 (آياقلاىىب يىتىشىدىرىلمىش برک پالچىق) سالىب آياقلايلار،
 سۇنرا اۆنون دا اۆزۈندىن سۇواق چىكىرلر. قاششاق يىرىن
 آلتىندا يىرىن كۆكۈ ايله آرتار، يعنى كۆكۈ باشقا يىردىن يىرىن
 اۆستۈنە چىخىپ يارپاق آچار؛ ھابىلە تۇخومو تۆكۈلمىكلە
 دە آرتايلير. قاششاقلار آرتىق يىر - يىرىنە ياخىن يىتىرلر؛ باشقا
 سۆزلە دىسك: - يىر يىردە تىك اۆلان قاششاق كۆلۈنو آز
 گۆرمىك اۆلار. چۇخلو قاششاق كۆل لارى يىر - يىرىنە ياخىن
 اۆلان يىرلرە «قاششاق تالاسى» (قاششاق تارلاسى) دىيىلر.

۱۴۳- قالقان (Qalqan) بعضى يىرلردە «قانقال» دىيىلن

گۆيرتىدير. داغلاردا و سۆرولمەين يئرلردە بىتر. كىچن
ايىللردن يىردە اۇلان كۆكوندن گۆيرر. تۇخومو تۆكولمكلە
آرتار. قالقانين يارپاقلارينين قىراقلارى ايتى و سارى بۇيالى
تيكانلارلا دۆلودور. يىردە اۇلان كۆكون اۆستوندىن نىچە دال
يۇخارى قالخار. يۇخارى قالدېقجا دا تىكانلى يارپاقلار
آچار. ھمن دال، باشا ياخينلاشديقدا نىچە قۇل اۇلار. ھر
قۇلون باشيندا قۇنچا باغلايىب گۆل آچار. پايىزا كىمى گۆى
قالير. قالقان مال- داوارين قىش يىمىدير.

۱۴۴- قىمىش (Qemiş) و قامىش آدلانان بو گۆيرتى
چمنلىكلرين اطرافيندا، سۇ آرخلارينين قىراقلاريندا، بولاق
باشلاريندا و ايلين چۇخ زمانى ياش اۇلان يئرلردە كۆكوندىن
گۆيرر. آرتماسى دا كۆكونون يىترين آلتيندا يىريمەسى ايلە
باش توتار. يارپاقلارى ال- آياغا برک چكىلسە، پىچاق
كىمى كسر. اۇجلارى جيدا اۇجو كىمى بيزدير. يىرە ياتىب
اۇزانان قۇللارينين اۇزونلۇغو دۆرد- بىش مئىرە دە چاتار.
بو قۇللارين تخمينا ھر قارىشدا بىر بۇغومو اۇلاراق، ھمين
بۇغومدا بىر يارپاغى دا اۇلور. گۆيە قالحان قۇللارى آرتىق
دۆز قالخير. ھر بۇغومدا بىر يارپاغى اۇلاراق اۇجا چاتديقدا
دارى سالخيمى و «ميانا سۆپورگەسى» سالخيمى كىمى
تئل- تئل اۇلان سالخيم گتيرير. بو اۇجلاريندا تۇخومو
اۇلان سالخيمين تئللىرى دارى و سۆپورگەيە گۆرە اينچە
و يۇمشاقدير. كندليلر اۇنلارى دريب چۇخ يوشاق اۇلان
و حتى تۆزو دا سۆپورەيىلن و «نرمنى» دئىيلن سۆپورگەلر
باغلايارلار. نرمنى ائولرين گيل ايلە آغارديلمىش تكىنى
(كفينى) سۆپورمەيە داھا اۇيغوندور. ھابئىلە نرمنى، ائو
گيللەيندە نقاشلارين پلاستىك رنگ وۇران قىلملىرى كىمى
دە ايشلەدىلر.

۱۴۵- قنبر قالقانی (Qənbər qalqanı) سۆرولمەين يئرلردە تەك- تەك بېتەن گۆيرتيلردندير. يارپاقلار، داللار، گۆودەسى تېكانلا دولو اولان بو گۆيرتەين بۇيو بعضا بېر مئتيردن آرتىق اولار. ھەم يارپاقلار، ھەم دە تېكانلار آغوز و سارىيا چالير. حئيوانلارين يئمەديى گۆيرتيلردندير.

۱۴۶- قورد قولاغى (Qurd qulağı) ياز چاغيندا سۆرولمەين يئرلردە، كۆدەلردە كۆكوندن بېتەن گۆيرتيلردندير. نئجە آرتماسى بارەدە بېلگى وئە بېلمېرم. گۆلونون بۇياسى اولدوقچا پارلاق سۇسنى و گۆزلىدېر. گۆل يارپاغىين بېر اۆزۈ مخمل پارچالار كېمى پۇرزلودور. ياز باشا چاتمامېش عۆمرونو باشا وۇرار.

۱۴۷- قىرخ ياشار (Qırx yaşar) چمن اۆتونا بنزەين بو گۆيرتەي آرتىق قومسال و سۆرولمەين يئرلردە كۆكوندن بېتە. نئجە آرتماسى بارەدە بېلگى بۇخومدور. بۇيو دۇرد- بۇش سانئمتيردن چۇخ اولماز. عۆمرو ايسە ايكى آيدان آز اولور.

۱۴۸- قىزىل گۆن (Qızıl gəvən) قىزىل گۆنلە آغ گۆنەين يالنىز بۇياسيندا فرقى واردير، يعنى آغ گۆنەين جوان داللار و تېكانلار آغوز سارى، بونونكو دوم ساريدير. آغ گۆن داھا چۇخ آراندا، تېلردە، كۆدە يئرلردە چىخارسا، قىزىل گۆن نەنسە داغلاردا اولور. ھەم آغ گۆن، ھەم دە قىزىل گۆنەين كۆكو و داللارينين ايچى كۆلش و بورو كېمى بوش اولراق، بو بۇشلوغو دولدوران تېكىرتگە (كتيرا اولور) دئەك طبيعى كتيرانى بو گۆيرتيدن آلقاق مۆمكوندور.

كئچمىشەدە پايز فصليندە ھەر جۆر گۆندن اولدو، درېب گئير، پېشمېش پېشىرمەك و اۆزلىرىنى قىزديرماق اوچون

ياندېرىلان اۇدلارا آليشىق ائىدردير. گۆن بىر چىشىت آغاچ سايىلىر، نىيە كى، اۇنون تۇرپاقدان ائشىكدە قالان دالارى پايىزدا، قىشدا قۇرۇمور؛ بلكە گلن ايل، كىچن ايلدە ايشلەدىيى اۇجلارىندان يىنى اۇجلار آيرىلاراق ايشلەمەيە باشلايىر. بئىلەلىكلە ايلدن ايلە بۇيويور. احتماللا تۇخومو ايلە آرتىر.

۱۴۹- قىزىل يۇنجا (Qızıl yonca) كۆدە يىرلردە و داها چۇخ گۆى تۇرپاق يىرلردە كۆكوندن گۆيرن و تۇخومو ايلە آرتان گۆيرتىلردندىر. يارپاقلارنىن بۇياسى ايبىدە يارپاغى بۇياسىندادىر. آچىق قىرمىزى بۇيالى گۆللىرى عطيرلى، هم دە شيرىن كىمىدىر. يارپاقلارى بئىضى شىكليندەدىر. گۆيرتىنىن دالارى آرتىق يىرە سريلىر. يازىن سۇن گۆنلىرىندە عۇمرونو باشا وۇرور. دالارىنىن اوزونلۇغو ۱۰ - ۱۵ سانتىمىتىردن آرتىق اۇلماز.

۱۵۰- قىلچىق (Qılciq) مئشىن كۆوشىنىدە يىتن بىتگى لرىن سىراسىندا آزى اۇنلارچا قىلچىق نۇوعونو گۆرمك اۇلار. ياز فصليندە تۇخوموندان گۆيرن گۆيرتىلردندىلر. بعضى لرىنىن كۆللىرى بۇغدا، بعضى لرىنىن كى، آرپا، بعضىلرىنىن كى كىفنىك چاودارى، بعضى نىن كى چاودار، بعضى لرىنىن كى... كۆلارىنا بنزەيىرسە، بۇيلارى اۇنلارىن بۇيلارىنا گۆرە چۇخ- چۇخ قىسا، عۇمورلىرى ايسە آز اۇلور. قىلچىقلار هم اكيلن يىرلردە، هم دە كۆدەلردە بىتىرلر. بو گۆيرتىلرىن هم تزهسى، هم دە قوروسو مال- داوار يىمىدىر. قىلچىقلارىن ان اۇجا بۇيلوسو بۇغدايا بنزەين قىلچىقدىر كى، يىرى- سۇيو ياخشى اۇلان دورومدا ۵۰ سانتىمىتىرە دە چاتايىلر، آنچاق اۇنون دا نۇرمال بۇيو ۱۵ سانتىمىتىردىر.

۱۵۱- قىياق (Qıyaq) سۆرولمەين يىرلردە بيتن گۆيرتيلردندير. ياز فصليندە گۆيرندە كۇلارى داھا چۇخ بۇغدا كۇلونا بنزەيير. آنجاق قىندان چىخماسى و سۆنبولو بۇغدا كىمى دىيىل، بوغدا زميلريندە بيتن «بوغدا اوتو» نا آرتىق بنزەيير. بونون قىندان چىخان كۆلشى اوزون اولمور سۆنبولو ايسە بۇغدا اوتو سۆنبولونە بنزەمەيير. ياخشى يىرى و سۇيو اولدوقدا، بۇيو ۵۰ سانتىمىتىردن آرتىق اولورسا دا دئم يىرلردە ۲۰- ۳۰ سانتىمىتىردن اوجا اولايلىمير. بو گۆيرتى يايىن سۇنرالارى و پايىزا كىمى دە گۆى قالار. قىياغين آرتماسى داھا چۇخ چايير كىمى كۆك آتمايله باش وئيررسە، تۇخوم ايله دە آرتير.

۱۵۲- كىچى بوغان (Keçi boğan) داھا چۇخ گۆى تۇرپاق يىرلردە يىردە اولان كۆكوندن بيتن گۆيرتىلردندير. آرتماسى تۇخومو داغىلماقلا مۆمكوندور. يارپاقلارى و داللارى زيتون و ايىدە يارپاغى بۇياسىنداير. قالين يارپاقلارى اوكۆز دىلى كىمى قاواراقليدير. قىراقلارىندا تىكان كىمى بير شىلرى وار. بو گۆيرتىنين گۆللىرى سۇسنيە چالان آچىق قىرميزيدير. بۇيو ۳۰ سانتىمىتىرە چاتار. بو گۆيرتىنين يىردە اولان كۆكۆ چيله داغ كۆتويودور. يايىن آرالارىندا ساراليب قورويور.

گۆيرتىنين كۆكو و اونون طىبى خاصىتى اوزرە بىلگىلىرى قاباقكى صحيفەلردە «چيله داغ» قۇنوسوندا وئرمىشيك.

۱۵۳- كفننىك^۱ چاودارى (Kəfənnik çavdarı)

۱- بو آدين بو يىتگىيە وئرىلمەسى بارەدە ھىچ بير بىلگىمىز يۇخدور. آنجاق ھىمين بۇلگەدە اغيزلاردا «كفننىك»، دۇولت سىندلريندە «كافى المۇلك»، بعضى كىندلردە كفل مۇلك، مۇعجوزون شئيرىندە «چېر

آرتىق بۇغدا زىمى لىرىندە، باغلاردا و كىيار زىمىلردە بىتر. قىندان چىخمامىشى داھا چۇخ گۆزلۈك آرپانين قىندان چىخمامىشىنا بنزەيىر. قىندان چىخاندان سۇنرا گىتىردىيى تۇخوم سالخىمى آرپا باششاغى ايله فرقلەنير. بو چاودارين گىتىردىيى تۇخوملار اۇزون ساپاقلارى ايله بىر بىرىندىن آرالى اۇلاراق يىل اسدىكجە تۇولانيرلار. كفننىك چاودارينين كۆلشى، بۇيو دا گۆزلۈك آرپايله بىردىر (كۆلشى يۇغون و آغدير). ھىم ياشى، ھىم دە قوروسو مال- داوار يىمىدىر.

۱۵۴- **كلەفجە (Kələfca)** چۇخ يىرلردە بىتن ايرى كۇل اۇلان گۆيرتى لردندىر. كۆكوندىن بىتر. آرتماسى توحومو داغىلماقلا باش توتابىلر. بوخارى قالخىمىش اصلى گۆودەدىن آيرىلان سارى بۇيالى داللاى آرتىق اۇفوقو شكىلدە دۇرد طرفە آچىلمىشلار. دال لارى يارپاقسىزدىر.

۱۵۵- **كوى (Kəvi)** داغلاردا بىتن و اۇشقون آدانان، ھىم چىيى، ھىم دە پىشمىشى يىيىلن گۆيرتى نين يانلارپىندان چىخان يارپاقلاريدىر. اۇشقون يىردىن چىخمامىش «كوى- kəvi» دىيىلن ايكى بۇيوك يارپاغى چىخان. نىچە گۆندىن سۇنرا قھوھى و سۇسنىيە چالان بو ايكى ياشىل يارپاغىن آراسىندىن بعضا بىر، بعضا دە نىچە اۇشقون چىخان. كوى يارپاقلارينىن ھىر بىرىنىن قىترى ۳۰ سانتىمىتر دە چاتار. ھىمىن يارپاقلارين ساپاغى دا اۇشقون كىمى يىيىلر؛ آنچاق دادى اۇشقونا گۆرە بىر آز تورش و بۇر اۇلور. ھىم اۇشقونون،

مۆلك» دىيىلن بىر كند وار. بو كند «خومنا» ايله «كۆزەكونان» كندلىرى آراسىندىن آخان «كاقتارالى» چاينىن قاباغىندا «كۆشك» و «يوسوف آباد» كندلىرىن آراسىندا يىرلىشىر. اورمو گۆلۈنە آخان كاقتارالى چاينىن قۇللارى بو كندى نىچە يىرە بۇلور.

فرقى واردىر كى، چاودار بۇغدا زمىلىرىندە و پايز سۆرولوب
اكىلن يىرلردە بىتىرسە، گۆزە چاودارى چمنلىكلرىن اطرافىندا
و ياش يىرلردە بىتىر.

۱۵۸- گۆى گۆل (Göy gül) پايز اكينى زمىلىرىندە،
كىيار يىرلردە تۇخوموندان گۆيرن بىر چىشىت گۆيرتيدىر.
يارپاقلارىنىن بۇياسى زيتون آغاجى يارپاغى بۇياسىنا
ياخىنىدىر. كۆلارىنىن گۆرسىمى و بۇيو آرتىق ككىرە كۆلونا
بنزەيىر. دالارىنىن اۇجلارىندا بىسلەدىيى قۇنچالارىن گۆللىرى
تۇخ ماويدىر. يايىن اووللىرىندە يىتىشىپ سارالير. مال- داوار
يىمىدىر.

۱۵۹- گۆل (Gül) يازدا سۆرولموش و بىللنمىش باغلاردا،
بۇستانلاردا و داها چۇخ ياي حاصىلى زمىلىرىندە بعضى ايللر
چىخان گۆيرتيدىر. بو بۇياسى سارى، گۆودەسى و داللارى
اۇشقون كىمى يۇغون، ايچى بۇش و تىز سىنان گۆيرتىنىن
نارىن يارپاقلارى دا سارى و سۇسنىدىر. بو گۆيرتى آفت
گۆيرتىلر سىراسىندادير. اۇزلىككە هانسى بۇستاندا چىخارسا،
اۇ بۇستانىن حاصىلىنىن ياخشى اۇلماياجاغىنى سۇيلەيرلر.
كۆك و نىجە آرتماسى بارەدە بىلگىم يۇخدور. هانسى
بۇستاندا چىخىدىقدا، «بۇستان گۆل چىخاردىب»،- دئيرلر.

۱۶۰- لالا (Lala) ياز چاغىندا تۇخوموندان گۆيرن
گۆيرتىلردندىر. اۇنو هم داغلاردا، هم تارلالاردا گۆرمك
اۇلار. يىردن چىخاندان سۇنرا چىشىتلى قۇللارى اۇلور.
و چۇخلو پىيالا شكىلىندە گۆللر آچير. لالالارىن چۇخو
قيرمىزى گۆل آچيرسا، سۇسنى و آچىق قيرمىزى، سارى
بۇيالى گۆل آچان لالالارىن دا سايى آز اۇلمور. بۆتون

لالالارین گۆل یارپاقلارینین دیبلری قارا بۇیالى اولور. لالالار،
توخوموندان گۆیرن لالالار یازین سون آییندا عۇمورلرینی
باشا وۇرورلار.

۱۶۱- مال کۆکلدن (Mal kəkəldən) اوزون، اینجه و
بوغوم- بوغوم قۇللاری یئرە سربلن گۆیرتی لردندیر. نارین
و تۇخ یاشل یارپاقلاری، نارین و آغ بۇیالى گۆللری اولور.
دالترینین بۇیاسی بۇز اولراق ال دیدیکده ایلاق قابیغی کیمی
قابیقلاری سۇیولورلار. کئچن ایللردن یئرە اولان کۆکوندن
گۆیرن و تۇخومو ایله آرتان بو گۆیرتی داها چۇخ باغلاردا
و سۇ ایچن یئرلرده، هابئله چمنلیکلرین اطرافیندا بیتیر.
اؤکوزلرین داها چۇخ سۇدیغی گۆیرتیلردندیر.

۱۶۲- مانقال (Manqal) تۇخوموندان و کۆکوندن بیتن
بیتگی لردندیر. یارپاقلاری بیر آز جاجیق یارپاغینا بنزهسه
ده، اۇنلارین بۇیاسی زیتون یارپاغی بۇیاسیندادیر. یئردن
چیخاندا اطرافا آچیلان یارپاقلارین آراسیندان گۆودهسی
باش قالدیرار. بۇیو ۵۰ سانتیمتیره ده چاتار و سۆرولمهین
یئرلرده و کپیر داشلاری اولان یئرلرده داها چۇخ اولار. بو
بیتگی نین تۇخوملاری اۇشقون تۇخوملارینا و گلپره بنزهیر.

۱۶۳- مریم نوخودو (Məryəm noxudu) آرتیق
داغلاردا بیتن گۆیرتی لردندیر. بونون باره سینده گرکن قدر
بیلگیم یۇخدور.

۱۶۴- ممهلی اۆزه رلیک (Məməli üzərlik) یا ایت
اۆزلییی. بو گۆیرتی مئشینده ایکی آد ایله تانییر. بو گۆیرتی
اۆزه بیلدییمیز قدر کئچن صحیفه لرده «ایت اۆزلییی»
باشلیغی آلتیندا بیلگی وئردیک.

۱۶۵- مورچالیق (Murçalıq) آرتیق گۆی تۇرپاق
بىرلردە بىتن گۆرتىلردندىر. بىر سانتىمىتىر ائنى، بىش-
النى سانتىمىتىر اوزونلۇغو اولان و بىر از دا ايرى و قىوريم
اولان يارپاقلارينىن بۇياسى ايىدە يارپاغى بۇياسىنداير.
يارپاقلارينىن داليسى پامىيق كىمى آغ و يومشاق بىر شئىله
بۆرونوب. يازين سۇنلاريندا عۇمرونو باشا وئىر.

۱۶۶- موردار تىكان (Murdar tikan) بولاشيق سۇلار
و فاضلابلارين آخارقاسيندا بىتن، مال- داوارين يئمەدىيى
گۆرتىلردندىر. سارى بۇيالى و پىتراق تۇخومو كىمى تىكانلى
تۇخوملارى اولور. يازدا تۇخوموندان گۆيرىر. يايين اورتالارينا
كىمى عۇمور سۆرر.

۱۶۷- نرمنى (Nərməni) تۇخوموندان گۆيرن
گۆرتىلردندىر. يىردن چىخاندا بىر قۇلدور. سۇنرا چۇخلو
قۇل- بوداقلار آچىر. يارپاقلارى اۇقۇر ناريندىر كى، باخاندا
يارپاقسىز نظره گلير. ياشىل دا اولسا بىر از بۇزا چالماقدادير.
مال- داوار يئمى اولسا دا، كندىلير برک آغارماميشىنى درىب
اۇندان ائو سۆپورمەلى سۆپورگەر باغلایارلار. قانادلارى
اينجه اولدوغو اۆچون ائوين تكى نين نارين تۇرپاغىنى دا
سۆپوره بىلن بو سۆپورگەيه نرمنى دئىرلر.

۱۶۸- يئل قانوان (Yel qavan) تۇخوموندان گۆيرن
گۆرتىلردندىر. كۇللارى آرتیق تۇپوزا بنزه بىر. دالارينىن
اۇجلاريندا يىتىشىدىردىيى كىچىك ياستى تۇخوملارينىن
بۇجاقلاريندا نارين تىكانلارى واردير. بۇياسى آچىق
ياشىلدير. داللارى دا اولدوقچا اينجهدير. بوناگۆره ده
قورودوقدان سۇنرا آرتیق يۇنگۇل اولاراق يئل اۇنو يىرىندن

قۇپارىپ يىردە دىغىرلادا- دىغىرلادا آپارار. گۆيرتى نىن كۆلۈ
تۈپۈز كىمى اۆلدوغو اوچون تىز دىغىرلانىر.

۱۶۹- ياغلىجا (Yağlica) يازدا تۇخوموندىن گۆيرىن
گۆيرتى لردندىر. تۇخ ياشىل بۇيالى يارپاقلارى بىئىزى
شكىلىندەدەر. يىرە سىرىلن قۇل لارىنىن اوزونلوغو بعضا بىر
مىتىرە دە چاتار. گۆل اچاندىن سۇنرا لوبيا پۇكالارى كىمى
پۇكالاردا تۇخوم باغلایار. خاصىيتى سۇيوقدور؛ يعنى
تۇخوموندىن بىر قىدر يىن اءامىن قانى نىن فىشارى آشاغى
دۆشر. مال- داوارلارین چۇخ سۇدىيى يىملردندىر. غۇمورو
اوچ ايدان چۇخ اۆلمور.

۱۷۰- يۇوشان (Yovşan) ھىم تۇخوموندىن، ھىم دە
كۆكوندىن گۆيرىن گۆيرتى لردندىر. بۇياسى ياشىل اۆلسا دا بىر
آز زىتونودور. كۆل لارىنىن اۇجالىغى ۷۰- ۸۰ سانتىمىترە دە
چاتار. يارپاقلارى نارىن و گۆرسىمى شۇران و آغى كۆلۈ
گۆرسىمىنە ياخىندىر. دال لارى قورودوقدان سۇنرا بىر كۆلۈر؛
بوناگۆرە دە اوندان باغلاردا خىز، خىرمىندە سامان سۇپورمە
گۆرە سۇپورگە دە باغلایارلار. آرتىق داوار يىمىدەر. يايىن
سۇنلاریندا آغارىپ قورويور.

اينسان يىمگى اوچون مىشىندە اكيلن گۆيرتيلر:

۱۷۱- سارىمىساق (Sarımsaq)

۱۷۲- سۇغان (soğan)

۱۷۳- شاھى (Şahi)

۱۷۴- شىويد (Şivîd)

۱۷۵- قىرخ گۈنلۈك تورپ (Qırx günlük turp)

۱۷۶- كاوار (Kavar)

۱۷۷- كرۈۈۈز (Kərövüz)

۱۷۸- نعناع (Nəna)

۱۷۹- گئشنىز (Geşniz)

۱۸۰- مرزە (Mərzə)

۱۸۱- كۆكە گۈلۈ يا كاغالا گۈلۈ (Kükə gülü) تۇخومو
اكىلن و يارپاقلارى ياشىل، داللارى آغ اولان گۈيرتيدىر.
داللارنىن باشىندا پامبىق قۇزاسى شكىلىدە اولان يۇمرو
قۇنچالارىندان آچدىغى تۇخ سارى بۇيالى گۈل يارپاقلارى
اۋنون محصولو سايىلىر. بوگۈن بو گۈل مئشىندە اكيلمىرسە،
كئچمىشىدە اكردىلر. زعفران گۈلۈنە بنزەين بو گۈللرى درىب
قورودار، كۆكە ياپاندا اۋندان بير آز يومورتايا قاتاراق كۆكەنن
اۋزۈنە ياخاردىلار. بئله ليكلە كۆكەنن بۇياسى قشنىك، دادى
ياخشى اۋلاردى. كۆكە گۈلۈ زعفران يئرئە دە ايشلەدىلردى.

۱۸۲- جعفرى (Cəfəri)

۱۸۳- ريحان (Reyhan)

حئيوان يىمى اوچون اكيلن گۈيرتيلر:

۱۸۴- هفت چين يۇنجا (Həfçin yonca) تۇخوموندا
و كۆكوندن گۈيرر. قارا يۇنجايا گۈرە آز اكيلن يۇنجا
نۇوعودور. ظاهرى قارا يۇنجا ايله فرقلى دئيىل، آنجاق
سۇسوزلۇغا دۇزومسوز اولدوغو اوچون دئمەدە اكيلمز. يالنىز
سولودا اكيلر. واختىندا سوواريلاىنى ايلدە آلتى- يئددى

يۇل بېچمك اولور. يازدا تزه واختيندا دۇز سېپب يىمك ده اولار. كۆكونون عۆمرو قارا يۇنجانين كۆكونون عۆمرونون آز اولار. ايلك بېچيم گۆللىرينين بۇياسى سۇسنى يە چالاق قىرمىزىدير. بو گۆيرتى نين چۇخ تانينميش آفتى «ريسه» دئىيلن نارين قۇرتدور. بو قورت، يازين اووللرينده گۆيرتى گۆيرن گۆنلردن اونا دوشوب يارپاقلاريني يئير. بۇيو ايلك و ايكينجى بېچىملرده ۷۰-۶۰ سانتىمئير اولار.

۱۸۵- شېدر (Şəbdər) بير ايلليك اكيلن گۆيرتى لردندير. شېدر اكمك اوچون يئرى سۆرمك گرک دئيل. اونون تۇخومونو كئچن ايلده بۇغدا، آرپا و باشقا اكين اولموش زميلرده اكين يئرئنه سېمك داها دا ال وئريشليدير. بو ايش پاييزين ايلك و اورتا آييندا اولماليدير. (بو گۆيرتية وئريلن بو آد بلكه ده «سپ- در» يعنى تۇخومونو يئره سې، سۆرمك زحمتى چكمه يهرك اونو بېچ!- دئمكدير!) تۇخومو سۆرولمه مېش و حاضيرلانما مېش يئره سېپب سوارماق لازيمدير. بئله ليكله او پاييزدا گۆيرر. قئشى قار آلتيندا قالار. يازدا ايشلهمه يه باشلايار. يايين سۇنونا كيمي اوچ دۇنه بېچيلر. اوندان سۇنرا قۇجاليب ايشدن دوشر. بئىضى شكلىنده و بارماق باشى ايرىليكه اولان يارپاقلارى وار. گۆللىرى آچيق قىرمىزىدير. دال لارى يۇنجا داليندان يۇغون اولارسا، ايجلرى كۆلش كيمي بۇشدور. شېدر عطيرلى گۆيرتيلردندير. اوزاقدان اوزاغا اونون عطيريني دۇيماق اولار. بۇيو ايلك بېچىمده ۸۰ سانتىمئيره ده چاتار.

۱۸۶- شنبالله (Şənbəllə) يازدا اكيلن و بير يۇل بېچيلن مال- داوار يىمى اولان گۆيرتى لردندير. بو گۆيرتيني اكمك اوچون يئرى سۆرمك گرگير. يارپاقلارى شېدر يارپاغيندان

نارین، یۇنجا يارپاغىندىن ايرىدیر. گۆل آچاندان سۇنرا لوبيا پۇكاسىنا بنزەين آنجاق چۇخ كيچيك اۇلان پۇكالارىندا تخمينا «لوزى» شكلىندە سارى تۇخوملار باغلایار. يايين ايلك آييندا بيچيلير. قارىنىدا «قېزىل قورت» (بیر چىشىت انگل) اۇلان آت، قاطير و ائششە يە داها دا فايدالى يىملردندیر. دىمك بو حیوانلار بیر-ايكى وعدە بو يىمدن يىمكلە سۇزو گئدن قوردو آتارلار (قورتلار اۇلوب قارىندان قوولارلار). مال-داوارلارين داها چۇخ سۇدىيى يىملردندیر. بۇيو ۸۰ سانتىمىترە دە چاتار.

۱۸۷- خىشە يۇنجا (Xəşə yonca) تۇخوموندان و كىچن ايلدن قالان كۆكوندن بيتن گۆيرتى لردندیر. يارپاقلارى قارا يۇنجايا گۆرە بیر آز اوزون اۇلان، ترە واختىندا يۇنجا كىمى يىيىلمەين، دال لارينين ايچى گۆلش كىمى بۇش اۇلان بیر چىشىت يۇنجادیر. قارا يۇنجايىلە اكيلندە بۇيو قارا يۇنجايا گۆرە بیر آز اۇجا اۇلار. بعضى يىرلردە خىشە يۇنجا يۇخ، «خىشە» آدلانار. بۇيو ايلك و ايكىنجى بيچىملردە ۷۰-۸۰ سانتىمىتردن چۇخ اۇلار.

۱۸۸- قارا يۇنجا (Qara yonca) تۇخوموندان و كۆكوندن گۆيرر. داها چۇخ اكيلن يۇنجا نۇوعودور. دىم دە اكيلنى ايلدە بیر يۇل و يازين سۇنلاريندا بيچيلير. سولودا اكيلينى (سوواريلانينى) ايلدە اۆچ-دۇرد يۇل بيچمك اۇلور. يازدا ترە واختىندا دۇز سىيپ يىمك دە اۇلار. كۆكونون عۇمرو ازى يىددى ايل اۇلار. ايلك بيچيم واختى گۆننى ماحالىندا يازين سۇن آيينين اورتالاريندا اۇلور. گۆل لارينين بۇياسى سۇسنىيە چالاراق قىرمىزىدیر. بو گۆيرتى نين چۇخ

تانىنىمىش آفتى «رىسە» دىيىلن نارىن قۇرتدور. بو قورت، يازىن اووللرىندە گۆيرتى گۆيرن گۆنلردن اونا دۆشوب يارپاقلارنى يئير. بۇيو ايلك و ايكىنجى بىچىملردە ۷۰-۶۰ سانتىمىتىر اۇلار.

بوستان گۆيرتىلىرى:

۱۸۹- تۇرپ (Turp) بو گۆيرتى كىچمىشده داھا چۇخ اكيليدى. ايندى آرتىق شىندىواردا اكيلر. دادى قىرخ گۆنلوك تۇرپلارا ياخين اۇلسا دا، اۇلدوقچا بۇيوك اۇلوردو. بعضا هر بيرىننن اغىرلىغى ايكى كيلويا چاتىردى.

۱۹۰- زەرەرك (Zərərək) كۆنچود ايرىلىكده، بۇيالارى قارا، اۇجلارى آغ اۇلان ياغلى تۇخوملارى وار. بو گۆيرتى، بعضى يئرلردە «بزەرك» آدلانىر. آرتىق ياغىنى چىخارتماق اۆچون اكيلر. ھابئىلە اۇندان مۇراببا دا پىشپىرلر. مۇشىندە دە بير زمان تك- تۆك و مربا اۆچون آز دا اۇلسا اكلرى اۇلوردو. بو گۆيرتى مۇشىن كۆوشنىنن چۇخ يئرلرىندە اۆز- اۆزۈنە دە گۆيرر. تۇخوموندان گۆيرن بو گۆيرتىنن كۆللىرى بير آز ريحان كۆللونا بزەيىر. اۆزۈ گۆيرنلرى اكيلر آغاراندا تۇخوما دوراراق آغارىر. بو گۆيرتىنن اۆزۈ گۆيرنى ايلە اكيلنىنن ھىچ بير فرقى يۇخدور. زەرەرك و يا بزەركىن بۇيو اكيلەرك ياخشى باخىلسا ۳۰-۴۰ سانتىمىنرە دە چاتار.

۱۹۱- سارى سۆپۈرگە (Sarı süpürge) تۇخوموندان گۆيرن گۆيرتىلردندىر. آرتىق بوستانلاردا و يازدا اكيلن محصول يئرلرىندە چۇخ واخت اۆزۈ گۆيرر و اكمەيىنە احتىياج اۇلماز. بونون دا سببى، زميلرە آپارىب تۆكولن ائو و حىطلىرى سۆپۈرۈتۈلرى، تۇللانتىلاريدىر. دىمك ائو و حىطلىرى

سۆپۈرئەدە ایشلەدىلەن سۆپۈرگەنەن تۇخوملارنى زىبىل و سۆپۈرۈنتۈرلە قارىشار؛ اۇ زىبىللىرى،- قووات دئە، آپارىب زمىلرە و بۇستان، ترەوز اکیلەن يئرلەر تۇكرلر. بئەلىكلە اۇ تۇخوملار تۇرپاغا قارىشىب گۇيرر. اكينچىلر اۇنلارەن بىر سىراسىنى آلاق و ھرزە اۇت كىمى يۇلۇب آتارلارسا، بىر سىراسىنىدا سۆپۈرگە ائەلمەك اۆچۈن ساخلايارلار.

ھامىيا تانىش اۇلان بو گۇيرتى ياخشى يئرە دۆشسە و لازىمى قدر سويا و قوواتا بارىنسا، بۇيو ۱۵۰ سانتىمىتىردن اۇجا اۇلار. پايىزىن اوللرىندە يارپاقلارنى سارالاراق يىتىشەر. ايرى كۇلارەن ھەر بىرىندەن نىچە سۆپۈرگە باغلاماق اۇلار.

۱۹۲- سۆلىيى قاباق(Süleyi qabaq)(صۇراحي قاباق) بو گۇيرتى بارەدە ھەمىن كىتابدا «قابالار بۇلومۇندە» و «يىمەك، دۇنلر و س . . . ساخلامالى قابالار» باشلىغى آلتىندا يازىلان قابالارەن اىچىندە «سۆلىيى قاباق(Süleyi qabaq)» قۇنۇسوندا گرەن قدر بىلگى وئرىلمىشىدەر.

۱۹۳- شاماما(Samama) بۇستانلاردا اکیلەن قۇوون شەكلەندە اۇلاراق آنجا قۇوونلارەن كىچىكلىرى بۇيدا و عطىرلى بىر مەھسۇلدور. طالبلر كىمى دىلەم- دىلەم گۇرون بو مئىوہ يىتىشەندە چۇخ گۇزل و دىلەملرەنەن بۇيالارنى نارنجى، و اىكى دىلەمەن اراسىنداكى جىزىقلارەن بۇياسى آغ اۇلار. آرتىق عطرى و اىلەلمەك اۆچۈن اكىلر.

۱۹۴- قاباق(Qabaq) دئىلەن بو مەھسۇل نىچە جۇردور. بونلارەن بەضىلرەننى اكمەكن اساس مقصد اۇنون تۇخومودور. بەضىلرەننى چىشىتلى يىمەكلەر خورشىت ائەمەيە، بەضىلرەننى سودا و يا اۇز بوغو اىلە پىشىرىب يىمەك اۆچۈن

اكىرلر. بعضىلرى مۇراببا پىشىرمەيە داخشىدىر و . . .

۱۹۵- قارا بادىمجان (Qara badımcan) تورشولاردا و خورشتلردە يئىلن محصوللارداندىر. تۇخومو اكىلير سۇنرا اۇنو «شيتىل» ائدىرلر (چۇخلو تۇخومونو بىر يىردە اكرلر، گۇيرندن سۇنرا و تخمينا ۲۰- ۱۵سانتيمىتىر بۇيو اولاندا اولنلارى يىرىندن چىخارىب آيرى يىردە و لازيم اولان فاصلهلرلە بىر داها تىك- تىك اكرلر؛ بو ايشە شيتىل ائلەمك دئىرلر).

۱۹۶- قارپىز (Qarpız) ھامى نىن تانىدىغى بوستان حاصىلىدىر. چىشىتلى نۇوعلرى واردىر- مثلاً قايىغى آغ قارپىز، قايىغى قارا قارپىز، قايىغى آل قارپىز، ايجى سارى قارپىز.

۱۹۷- قوۋون (Qovun) ھامى نىن تانىدىغى بوستان حاصىلىدىر، اولنلار جا نۇوعو واردىر.

۱۹۸- قىرمىزى بادىمجان (Qırmızı badımcan) (پامادور)- ين تۇخومو اكىلير، سۇنرا اۇنو «شيتىل» ائدىرلر. (چۇخلو تۇخومونو بىر يىردە اكرلر، گۇيرندن سۇنرا و تخمينا ۱۵- ۲۰ سانتيمىتىر بۇيو اولاندا اولنلارى يىرىندن چىخارىب آيرى يىردە و لازيم اولان فاصلهلرلە بىر داها تىك- تىك اكرلر).

۱۹۹- كىشىر (Keşir) بعضى يىرلردە دە «يىركۇكو» آدى ايله تانىنىر. يازدا تۇخومو اكىلير. پايىزدا يارپاقلارى سارالماغا باشلايدىدا، يىتىشىپ، - دئىە، يىردن چىخارىلير. تۇخومونو توتماق ايسەسەلر، بو ايل پايىز يىردن چىخارىلانلار يىندان ايسەنىلن قدرىنى گلن يازدا بىر داها اكمەلى دىلر. بو اكىلن كىشىر بىر داها يارپاق آچار، سۇنرا يارپاقلار ين آراسىندان

باش قالديران دالار آغ گۆللر آچار و او گۆللرين يئرینده
توخوم بسلهیر. بو توخوملاری توتوب گلن ایل اکمک اولار.
دئمک لازیمدیر کی بینه(چوغوندور) و سوغانین دا توخومو
بئله توتولار.

۲۰۰- کۆنجود(Küncüd) یازدا توخومو اکیلهرک اوچ-
دورد آیدان سونرا حاصیلا دوران گۆیرتیلردندیر.

۲۰۱- گئرچک(Gerçek)، یاغینی چکمک اوچون
توخومو اکیلن گۆیرتی لردندیر. اکیلندن دورد آی سونرا
حاصیلا دورار.

۲۰۲- گۆنه باخان(Günəbaxan) توخومو اکیلن و
تخمیناً دورد- بئش آیدان سونرا یئتیشن گۆیرتی دیر.

۲۰۳- یئر آلماسی(Yer alması) بو گۆیرتی نین کولاری
گۆل آچارسا، توخوما دورماز. بونون اوزو اکیلر. گۆیرندن
سونرا، هر کؤلون یئرین آتیندا اولان کؤکلری اولنارجا تزه
یئر آلماسی گتیرر.

۲۰۴- بینه(Binə) (چوغوندور) بؤلگه ده سولارین
آزالماسی اوچون بو گۆیرتی آز اکیلر.

۲۰۵- پامبیق(Pambiq) کئچمیشده گۆنئی بؤلگه سی نین
چوخ کندلرینده، او جۆمله دن مئشینده چوخ اکیلن بو گۆیرتی
ایندی یئرینی باشقا اکیلره و مئوه آعاجلارینا وئریدیر.

تاخیل لار:

۲۰۶- قارا آرپا(Qara arpa) شئشبر(شئشیر) آرپا هم
پاییزدا، هم ده یازدا اکیله بیلن آرپادیر. بونون بویاسی بیر آز

قارایا چالار. بو آرپا و گۆزلوک آرپانین دنلری یاز آرپاسینا گۆره کۆک، آما قیسا اۆلور.

۲۰۷- آغ بۇغدا (Ağ buğda) قیلچیقلاری آغ، بویو باشقا بۇغدا لارا گۆره قیسا اولان بۇغدا نۆوعودور. پاییز اکیلیر و گلن ایلین یاییندا بیچیلیر.

۲۰۸- قارا قیلچیق بۇغدا (Qara qılçiq buğda) قیلچیقلاری آل-قارا، بویو آغ بۇغدا یا گۆره اۇجا اولان بۇغدا نۆوعودور. پاییز اکیلیر و گلن ایلین یاییندا بیچیلیر.

۲۰۹- قیرمیزی بۇغدا (Qırmızı buğda) یا «لوتو» بۇغدا. باشقا بۇغدا لارا گۆره چوخ قیسا اولان قیلچیقلاری نین قابیغی قیریمیزییا چالان، بویو قارا قیلچیق بۇغدا کیمی اۇجا اولان بۇغدا نۆوعودور. پاییز اکیلیر و گلن ایلین یاییندا بیچیلیر.

۲۱۰- یازلیق بۇغدا (Yazlıq buğda) یازدا اکیلن و دنلری نین بویاسی قیریمیزییا چالان بۇغدا نۆوعودور. بو بۇغدانین اونونون خمیری داها آرتیق قووه لی اولار و چکدیکجه کشش کیمی اوزانار. مئشینده کئچمیشده بونو، اونوندان اریشته کسمک اوچون اکردیلر. ایندی ندنسه بو بۇغدانى اکن یۇخدور.

۲۱۱- دارى (Dari) مئشینده خورداد آییندا و حتی یابین اولولرینده اکیلر، مهر آییندا بیچیلردی. ایندی ندنسه مئشینده دارى اکمیرلر.

۲۱۲- یازلیق آرپا (Yazlıq arpa) یازدا اکلین آرپا نۆوعودور. باشقا لاری باشقا آرپا لارا گۆره اوزون اولورسا، اوندا اولان آرپا لار ایکی دوزوم اولار.

۲۱۳- گۆزلۈك آرپا (Güzlük arpa)، پاییزدا اکیلن آرپا
نؤوعودور. باشاقلاری یاز آرپاسینا گۆره قیسادیرسا اوندان
اؤلان دنلر آلتی و یا دۇرد دۆزۈم اولور. گۆزلۈك آرپانین
دنلری یاز آرپاسینا گۆره قیسا، آنجاق یومرو اولور.

۲۱۴- مکە (Məkə).

دن- دۆشلر (حبوبات)

۲۱۵- قیرمیزی لوبییه (Qırmızı lobiyə)

۲۱۶- چیل لوبییه (Çil lobiyə)

۲۱۷- چشم- بۆلبۈلو (Çeşmi bülbulü)

۲۱۸- مرجومک (Mərcümək)

۲۱۹- آغ لوبییه (Ağ lobiyə)

۲۲۰- آغ نۆخود (Ağ noxud) هم دئمده، هم ده سولودا
اکیلن آغ بۇیالی و دنلری ایری اؤلان نۆخود نؤوعو.

۲۲۱- قیزیل نۆخود (Qızıl noxud) لپه‌سینی
چیخارتماق اۆچون اکیلن و سویا چۆخ احتیاجی اولمایان
قاییقلاری ساری نۆخود نؤوعودور.

۲۲۲- قارا نۆخود (Qara noxud) لپه‌سینی چیخارتماق
اۆچون داها چۆخ دئمده اکیلن و سویا چۆخ احتیاجی اولمایان
قاییقلاری دۆم قارا نۆخود نؤوعودور.

۲۲۳- بنؤۈۈش نۆخود (Bənövüş noxud) لپه‌سینی
چیخارتماق اۆچون اکیلن و سویا چۆخ احتیاجی اؤلان
قاییقلاری سۇسنی‌یه چالان نۆخود نؤوعودور.

۲۲۴- کۆرۈشنە (Kürüşnə) ال دییرمانیندا دارتیلاندا

نوخود كىمى ايكى لپه اۇلان، قابىقلارى بۇز، لپهلىرى آچىق قىزمىزى بۇيالى بىر محصولدور. كۇللارى مرجى كۇلونا بنزەيىر. يازدا اكيلير و يايدا يۇلونور. هم سامانى، هم ده دارتيلمىش دنى حىوان يئمەيىدىر. مئشىندە كۆروشنەنين دىنىنى دارتاراق لپه ائلەيندن سۇنرا قىش گۆنلرىندە اۇكوزلر «خاما باغلانان گۆنلردە»^۱ هرگۆن بىر- ايكى اوووج اوندان

۱- بىر زمان (۱۳۵۰ جى ايللردە) مئشىندە ايكى يۆز اللى جۆت (۵۰۰ باش جۆت اۇكوزو) واريدىسا، ايندى مئشىندە اۇكوز ايله يئر سۆرن و اۇكوز ساخلايان يۇخدور. بو كندە اۇكوز ساخلايانلار يىن سۇنا قالانى رحمتلىك كىرلايى باباعلى آقابابىي ايدى. اۇ دا آرتىق قۇجالدىغى و اۇكوز ايله يئر سۆرە بىلمەيدى اوچون ۱۳۸۹- جو ايلده اۇكوزلرىنى ساتدى. كئچمىشده هله اۇكوز ايله اكين اكىمك اۇز قوۋەسىندە اۇلاندا ياغىنلىقلار بوندان چۇخ، قىش آيلار يىن قارى- شاختاسى دا چۇخ اۇلوردو. ئىلەكى نىچە آيا كىمى كۆچەلر بوز باغلايىر، هامى بوز اۆستوندە يۇل گئىدىرىدى. ئىلە بىر زماندا اكينچىلىك ايشلىرى تعطىل اۇلور، اۇكوزلر طۇولەلردە ساخلايىلير، اۇنلار يۇنجا و سامانىن قارىشىغى اۇلان يىملر يىدەيلىرىدى. بوزلاردا آياغى سۆرۈشۈپ يىغىلماسىن و قىچى سىنماسىن- دئىه، اۇنلار سوارماق اوچون ده ائشيبە چىخارتمايىر، سولارىنى دا ايچرىدە وئردىلر. اۇكوزلرىن نىچە آي ايچرىدە ساخلايىلماسىنا «ماللار خاما باغلاماق»، اسفند آيىن سۇنلار يىندا كۆچەلرىن بوزلار ارييندە و اۇكوزلرە خطرلى اۇلمايىندا اۇنلار ايلك دۇنە ائشيبە چىخارتماغا «ماللار خامدان چىخارتماق» دئىردىلر.

نىچە آي ايچرىدە ساخلايىلان ماللار ائشيبە چىخىدىقدا سئوينر، اۇيىنار، بۇيان- اويانا قالخاردىلار. مال خامدان چىخاندان سۇنرا نىچە گۆنە كىمى گۆندە ايكى دۇنە ماللار كندەن اوزاقدا اۇلان كهرىزلردە سوارماغا آپارار، نىچە گۆندە سۇنرا گۆندە نىچە دىقەللىه اۇنلار جۆتە قۇشار و هر گۆن كئچن گۆندە بىر آز چۇخ اۇنلار ايشىلدر، ئىلەلىكلە اۇنلار يازدا ايشىلتمەيە حاضىرلاياردىلار. بو ايشە «ماللار يىن»

ایسلادیب اؤکوزلره وئردیلر. دئییلنلره گۆره کۆروشنه اؤکوزو کؤک ائلر.

مئشین کۆشینده اؤزو گۆیرن آغاجلار

۲۲۵- ایت بورنو (It burnu) رز گۆلو و قیزیل گۆله بنزهین تۆخوموندان گۆیرن، وحشی آغاجلارداندير. گۆلونو تۆكندن سونرا نظری تخمینا بیر سانتیمتیر اولان و ایچی دولو تۆخوم اولان و آغاجین مئیوه سی سایلان «گۆل چاناغی» پاییزین سونلارینا کیمی قالیر. گۆل چاناقلاری پاییز چاغیندا عئاب کیمی قیزاراق گۆزل گۆرونورلر. دئییلنلره گۆره بونلاری قاینار سودا دمله ییب ایچمک دیابئتی اولانلارا خئیرلیدیر.

۲۲۶- چالی (çalı) تۆرپاغی یۆنگول اولان گلمه یئرلرده بیتن وحشی آغاجلارداندير. بعضی یئرلرده سئل آخارقاسی قیراغیندا اولان اکین زمیلری، باغلاری سئل یالایب آپارماسین!- دئییه، زمیلرین قیراغیندا و سئلین یاتاغیندا اکر دیلر. نارین یاریاقلاری یاشیل اولان بو گۆیرتنین بوتون دال لاری ایتی و ایری تیکانلارلا دۆلودور. بو آغاجین دال- بوداغی نین بویاسی آغ اولور. مئشین کۆوشنینده ایندی خانلیق باغلاردا گۆرمک اولور. کئچمیشده آغالیق حیطی دئیلن یئرلرده ده چۆخ اولاردی.

۲۲۷- داغ آرمودو (Dağ Armudu) تۆخوموندان گۆیرمکه آرتان آرمود آغاجی نین ایری- ایری تیکانلاری دال بوداقلارینی بۆرۆبۆدور. یئردن گۆیردیکده مال- داوارلارین

خامینی چئخارتماق دئیردیلر. اؤنلار بیلیردیلر کی، اوول گۆنلرده مال لاری جۆته چۆخ قۆشسالار اؤنلار «خاملا بارلار = خاما دۆشرلر = یعنی اؤزون سۆره یۆرغونلۇغا دۆشرلر».

اليىندىن باش قورتارماسى و بوى اتاراق آغاج اولماسى نىن سىبى دە تىكانلى اولمايدىر. تىكانى اولماسا، مال- داوار اونون اولجىلارنى قىريب يىر و او ھىچ واخت بۇيويە بىلمز. يارپاقلارى ايىدە يارپاغى بۇياسىندا اولاراق آرمود يارپاغىنا بنزەين، مئىوھلىرى آرمود اولاراق آنجاق باغلاردا اكيلىن آرمودلارا گۆرە نارين و مئىوھسى پايزدا يىتىشەن آغاجدیر. عۆمرو بلكە يۆز ایلدىن آرتىق اولور. آغاجى گىج بۇيوسە دە باغلاردا اكيلىن آرمود آغاجلارىندان بعضاً قات- قات بۇيوك اولور.

۲۲۸- داغ آلماسى (Dağ Alması) مئشىن كۆوشىنىدە، يالنىز داغدا و «بند درهسى» نىن باشىندا «آلمالى دره» آدلانان درەدە گۆرونمكدەدیر. سۆزسوز كى باشقا كندلر و شەرلرین داغلاریندا دا واردیر. يارپاقلارى و آلمالارى باغلاردا اكيلىن آما آغاجلارىنا گۆرە چۇخ نارين اولور.

۲۲۹- داغ گىلاسى (Dağ Gilası) كۆدە يىرلردە بیتن، مئىوھلىرى گىلەنار بۇیدا اولاراق گىلاس دادى وئرن و گىلاسدان شیرین اولان كىچىك آغاجدیر. كۆل- كۆل بیتن بو آغاجین عۆمرو داغ آرمودو كىمى اوزون اولمور؛ ھم دە تىكانلى اولمادىقلارى اوچون مال- داوارلار آرتىق بوى آتمالارىنا ماجال وئرمیر. يازین بىرىنجى يارىسىندا و آرتىق اول آيىندا گۆل آچیر. يايىن اول آيىندا مئىوھلىرى يىتىشیر.

۲۳۰- يىمىشان (Yemişan) آرتىق داغلىق يىرلردە تۆخوموندان بیتن آغاجلاردان دیر. بۆتون دال- بوداغى اوچ- دۆرد سانتىمىتىر اوزونلوغو اولان و باشماغین كفىندە دە آياغا باتان تىكانلارلا دۆلودور. يارپاقلارى پىشك بالاسى پنجهسى بۇیدا دیر. مئىوھلىرى گىلەنار بۇیدا، بعضا اوندان بىر

آز كېچىكدىرسە، گىلەنار كىمى دە سولو دئىيل؛ ھەم دە بۇياسى
گىلەنارا گۆرە بىر آز آچىقدىر و آرتىق عَناب و ايىدە بۇياسىنا
ياخىندىر. خاسىيتى سۇيوقدور. قان تضيىغى اولان آدمالارا
فايدالىدىر. بو آغاجىن عۆمرو بلكە يۆز ايلدن دە آرتىق
اۆلسون.

مۆختلىف نؤوعلىرى اولان اكيلن ميوە آغاجلارى:

۲۳۱- اريك (Ərik) - آغ اريك، تبرزە اريك، مشھد
اريكى، اۆزوم اريكى و ...

۲۳۲- آلچا (Alçə) - قارا آلچا، قىرمىزى آلچا و ...

۲۳۳- ألما (Alma) - ياي آلماسى، قىش آلماسى، پايىز
آلماسى، دارانى ألما، آغ ألما، قىرمىزى ألما و ...

۲۳۴- آلبوخارا (Alibuxara)

۲۳۵- آلى (Ali) - سارى آلى، قارا آلى.

۲۳۶- ايىدە (İydə) - آغ ايىدە، عَنابى ايىدە، قىش ايىدەسى،
ايستوتو ايىدە، دىبى دويمەلى ايىدە و ...

۲۳۷- بادام (Badam)، آجى بادام، شيرين بادام، پىنچ بادام
(قابىغى يوخا اولاراق ال ايله سىنان بادام)، داش بادام (قابىغى
برك اولاراق چوخ چتىن سىنان بادام) و ...

۲۳۸- جَوِيز (Cəviz) كاغاذى جَوِيز، چووالدوز جَوِيز
(سىندىرىلدىقا ايچى چىخمايان و ايىنە- چووالدوز ايله

۱- بو آغاجى بىلە- بىلە اكمزلىر. شيرين بادامى اكىرلىر، آنجاق طبعيت
اۆنو دۆندىرىر.

ایچی چئخاریلابیلن جویز^۱.

۲۳۹- شفده لی (Şəfdələ) (شفقالو)

۲۴۰- فیندیق (Fındıq)

۲۴۱- گیللاس (Gilas)، آغ گیللاس، قارا گیللاس و ...

۲۴۲- گیلەنار (Gilənar) (سنتی گیلەنار، مجاری گیلەنار، اصلاح اولموش و گتیریملی گیلەنار).

۲۴۳- مؤو (Möv) (اۆزوم)- آغ اۆزوم، قارا اۆزوم، کیشمیش اۆزوم، عسگری اۆزوم، شیرازی، اینک امجهیی، گۆی اۆزوم، تبرزه اۆزوم، شانی، خلیلی، قیرمیزی کیمیش، دۆده، تولا گۆزو، رازقی، آغ الدوس، قارا الدوس و ...

۲۴۴- نار (Nar)

۲۴۵- هیوا (Heyva)

۲۴۶- هولو (Hülü)

۲۴۷- قیزیل گۆل (Qızıl gül) بعضاً ده محمدی گۆلو دئییلن، باغلاردا، باغچالاردا، حتی دیبجکلرده اکیلن گۆلدور. گیلەنار آغاجی، قاراغاج، آلما و بیر سیرا باشقا آغاجلار و گۆیرتیلر کیمی داها چوخ کۆکونو یئر آلتیندا یئریدی، باشقا یئرلردن باش قالدیرماسی ایله آرتان و چوخالان آغاجلارداندير. هر ایل یئنی ایشله دییی دال لاریندا گۆل گتیرر، بونا اساساً قیشین ساختاسی کئچن ایللردن قالان دال لارینی قوروتسا دا، محصول و ثرمه مه یینه سبب اولایلمز. سوسوزلوغا دؤروملودور. بیضی شکلینده اولان یارپاقلارینین

۱- بو کیمی جویز آغاجینی بیله- بیله اکملر. همیشه یاخشی آغاجین تۆخومون اکیرلر، انجاق طبیعت اونو خاراب اندیر.

قېراقلارى بېچقى كېمى دېش - دېشىدېر. باشقا سۆزلە دئسك
 ھىم گۆللىرى، ھىم دە يارپاقلارى داھاچۇخ «رۇز» گۆلۈنە بىزەبېر.
 دال لارىندا اولان تېكانلارى ايرى، گۆللىرىنىن قۇنچالارى و
 دېبىلىرىندە اولان تېكانلارى نارىندېر.

كاشان منطقەسى كېمى اصلى و اھمىيىتلى محصوللاردان
 سايبىلان يىرلردە دۆزگۈن و علمى اوصوللار ايلە بىسلەندىيى
 اوچون بۇيو ۱۵۰ سانتىمىتېر قَدَر دە اوجالېر، غۇمرونون نېچە
 ايل اولدوغو بارەدە بىر سۆز دئىمك مەنە چىتىندېر. بونا گۆرەكى
 بىزىم يىردە اغاج كېمى دئىيل، كۆل كېمى بىسلەنىلېر و ھىر ايل
 بىر نېچە قۇلو قوروسا دا باشقا قوللار باش قالدېرماقلا اونون
 يىرىنى دۆلدورور.

گۆللىرىنىن بۇياسى اچىق قېرمىزى (صورتى) دېر. اريلارىن،
 بىر سىرا باشقا بۇجكلېر چۇخ سۇدىيى گۆللىرىندېر.
 عطىرلى اولان گۆل يارپاقلارى اچىلاندان ايكى - اوچ گۆن
 سۇنرا تۆكۈلۈرلر. بونا اساسا اچىلان گۆن و يا بىر گۆن سۇنرا
 درىلمەسى داھا دا ال وئرىشلىدېر. قىزىل گۆل محصولونون
 درمەيى اوچون ان ياخشى واخت سحر چاغى گۆن چىخاندا
 قاباقدېر؛ بونا گۆرەكى، گۆن دىندە گۆلۈن عطرى اوچور، ھىم
 دە گۆن چىخاندا سۇنرا اريلا و ايرى بۇجكلر اۆزلىرىنى
 يىتتېرېر، گۆل درنە انگل اولايىلىرلر.

قىزىل گۆلۈن خاصىيىتى اېستى دېر. اۇنو دملەيىب اىچرلر،
 گۆلايىنى چكړلر، گۆل يارپاقلارىنىن ھىم تىزەسىندىن، ھىم دە
 قورودولموشوندا مۇراببا پىشىرلر. گۆلۈن تېكانلى اولان
 «دۆيمەلرى» (دېبىلرى) دە عطىرلى اولور. اۇنلارى دا چايا
 سالار و يا دملەيىب اىچرلر. بو گۆلۈن طبى خاصىيىتلىرىنىن
 اولدوغو دا شۆبھەسىزدېر، ھابئەلە باشقا يىمكلر دە اۇندا
 حاضىرلانا بىلر.

آغاجیندان فایدالانماق اوچون اکیلن آغاجلار:

۲۴۸- چینار (çinar) آغاجیندان تخته چکمک و... اوچون فایدالانارلار. یارپاغینی حیوانلار یئمیرلر.

۳۴۹- سؤیود (Söyüd) آرتیق یارپاغینی حیوان یئمی ائلمک اوچون، دالاریندان داملارا سالینان پردی قاییرماق اوچون، بادام، جویز چالماقدا ایشلهنن زولا (کرواشان) قاییرماق اوچون اکیلر. بوداغینی کسبب یئره اکمک ایله آرتیرارلار.

۲۵۰- قلمه (Qələmə) آغاجی دۆز، یونگول، آیللمه یین اولدوغو اوچون داها چوخ داملارا دیرک و سۆتون، قاپی باشلارینا سالینان آغاجلار کسمک اوچون اکیلر. تاختالاری دا یاخشی اولار. بوداغینی اکمک ایله آرتیریلار. قلب شکلینده اولان یارپاغی داوار یئمیدیر.

۲۵۱- کلمتور (Kələmtur) آغاجیندان تاختا کسمک و... اوچون اکیلر. بوداغینی اکمک ایله آرتیریلار. هم ده یئرده کۆک یئریتمکله آرتار. پنجه شلکینده اولان یارپاغی داوار یئمیدیر.

۲۵۲- گۆی قلمه (Göy Qələmə) آرتیق تاختا کسمک اوچون، هم ده کبیریت فابریکالارینا ساتماق اوچون اکیلر. یارپاغی داوار یئمی دیر. بوداغینی اکمک ایله آرتیرارلار.

۲۵۳- مۆسون (Müsün) یارپاقلاری سؤیود آغاجی یارپاغینا بنزه یین بو آغاجین دۆز اولان دالاریندان بئل، شنه و بونلار کیمی ایش وسیله لرینه ساپ (توتاق = دسته) سالماقدا فایدالانارلار. بوداغینی اکمک ایله آرتیرارلار.

توپلانیب یایمیلانان ماتریال لارین جغرافیاسی

× شبستر (مشین کندی)